

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCANDA İNFLYASIYA ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ
MENEJMENTİNİN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Məmmədov Yusif Taryel oğlu

BAKI – 2021
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **20__-ci il**

“AZƏRBAYCANDA İNFLYASIYA ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ
MENECMENTİNİN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə menecmenti

Qrup: 644

Magistrant

Məmmədov Yusif Taryel oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.ü.f.d.,dos. Məmmədova Gültəkin Qabil qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2021

AZƏRBAYCANDA İNFLYASIYA ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ MENEJMENTİNİN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

Elm andı

Mən, Məmmədov Yusif Taryel oğlu and içirəm ki, “Azərbaycanda inflyasiya şəraitində maliyyə menecmentinin təşkili məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Maliyyə menecmentinin təşkili məsələlərinə dair təşkilati-iqtisadi və metodiki yanaşma tərzlərini işləyərək şirkətin rəhbərini və maliyyə menecerini maliyyənin idarə olunmasının müasir metodlar sistemilə silahlandırmaq və onları milli təsərrüfatçılıq təcrübəsində istifadə olunan müasir maliyyə alətlərilə tanış etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədi: İnflyasiya zamanı maliyyə menecmentinin məqsədli, düzgün formada təşkili və iqtisadi sistemin normal fəaliyyət göstərməsi üçün başlıca olaraq inflyasiya səviyyəsinin tənzimlənməsi və normada saxlanılması maliyyə idarəetməsində xüsusi rola malikdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Sistemli yanaşma, ümumiləşdirmə və müqayisə, təhlil, sintez, qruplaşdırma və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Maliyyə sahəsində yerli və xarici alimlərin ədəbiyyatları, məqalələri, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin, Hesablama Palatasının, Maliyyə Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın maliyyə-statistik göstəriciləri, Nazirlər Kabinetinin icmal hesabatları və “Strateji Yol Xəritəsi” təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Əvvəlki illərin iqtisadi göstəriciləri haqqında kiyafət qədər məlumat bazası yoxdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi bütövlükdə Azərbaycanın biznes subyektləri və maliyyə sahəsinin effektivlik, stabillik və etibarlılıq dərəcəsinin nizamlanmasına istiqamətlənmiş maliyyə menecmentinin inkişaf parametrləri boyunca elmi əsaslara söykənən nəzəri, praktiki və metodiki tövsiyələrin işlənilib ortaya çıxarılmasıdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən dövlət şirkətləri, eləcə də özəl sahədə olan kompaniyalar maliyyə menecmentinin təşkilində istifadə edə bilirlər.

Açar sözlər: maliyyə menecmenti sistemi, inflyasiyanın idarəetməyə təsiri, pul axınları, maliyyə strukturu.

ISSUES OF ORGANIZATION OF FINANCIAL MANAGEMENT IN INFLATION CONDITION IN AZERBAIJAN

SUMMARY

The actuality of the subject: Developing organizational-economic and methodological approaches to the organization of financial management is to equip the company's manager and financial manager with a system of modern methods of financial management and familiarize them with modern financial instruments used in national economic practice.

Purpose and tasks of the research: In order to organize financial management in a purposeful, correct way during inflation and to ensure the normal functioning of the economic system, the regulation and maintenance of inflation has a special role in financial management.

Used research methods: Systematic approach, generalization and comparison, analysis, synthesis, grouping, etc. methods were used.

The information base of the research: Literature, articles of local and foreign scholars in the field of finance, financial and statistical indicators of the State Statistics Committee, Chamber of Accounts, Ministry of Finance, Central Bank, summary reports of the Cabinet of Ministers and "Strategic Road Map".

Restrictions of research: There is not enough information about the economic indicators of previous years.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the research is the development of theoretical, practical and methodological recommendations based scientific principles along the development parameters of financial management aimed at regulating the efficiency, stability and the financial sector as a whole.

Scientific-practical significance of results: State-owned companies and private companies operating in the Republic of Azerbaijan can use them in the organization of financial management.

Keywords: financial management system, the impact of inflation on management, cash flows, financial structure.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AMB	Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
APFM	Azərbaycanın Professional Maliyyə Menecerləri Assosiasiyası
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	MALİYYƏ MENECMENTİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	13
1.1.	Maliyyə menecmentinin təkamülü və inkişafının nəzəri əsasları.....	13
1.2.	İnflyasiya şəraitində maliyyə menecmentinin təşkili prinsipləri.....	24
1.3.	Maliyyə menecmentinin informasiya təminatı və müasir paradiqması	33
II FƏSİL.	MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA INFLYASIYA ŞƏRAITINDƏ MALİYYƏ MENECMENTİNİN TƏŞKİLİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	46
2.1.	Maliyyə menecmentinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin təhlili.....	46
2.2.	İnflyasiyanın müəssisənin iqtisadi göstəricilərinə təsirinin maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi	58
III FƏSİL.	AZƏRBAYCANDA INFLYASIYA ŞƏRAITINDƏ SƏMƏRƏLİ MALİYYƏ MENECMENTİNİN TƏŞKİLİNİN İNKİŞAFI YOLLARI	67
3.1.	İnflyasiya şəraitində maliyyə menecmentinin təşkilinin maliyyələşdirmə metodlarının təkmilləşdirilməsi	67
3.2.	İnflyasiya amilini nəzərə alaraq maliyyə menecmentinin inkişaf perspektivləri.....	75
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	82
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	85
	ƏLAVƏLƏR.....	89
	Cədvəllərin siyahısı.....	89
	Şəkillərin siyahısı.....	89
	Diagramların siyahısı.....	89

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İnflyasiya rastlaşdığımız zamanda müxtəlif dövlətlərdə özünü göstərdiyi kimi, Azərbaycanda da maliyyə menecmentinin inkişafı məsələlərinə nəzərəçapan tələb hissi duyulur. Bununla rəğmən, 2008-ci ildə cərəyan edən maliyyə böhranı, ardınca 2016-cı ildə maliyyə-iqtisadi problemlər müəssisələrin idarə edilməsində çatışmazlıqların mövcudluğunu üzə çıxardı. Onların nizamlanmasına olan zərurət təsərrüfat subyektlərinin menecerləri istiqamətdən gündəlik fəaliyyətlə əlaqədar dürüst qərar vermək məsuliyyətinin artırılmasına, həmçinin qısa və uzun zamanlı perspektivlərə dair strateji planların işləyib ərsəyə çatdırılması və reallaşmasına elə bir lokomotiv oldu. Apardığım tədqiqat sonunda bəlli olur ki, ali dərəcə çəvrəsində qurulmuş maliyyə menecmentindən postsovet məkanının və ölkəmizin maliyyə sisteminin bütöv zəmanətli dayağı şəklində kompaniyaların rentabelliği, dayanıqlığı, likvidliyi, rəqabətqabiliyyətliliyi və inamlılığı bilavasitə asılıdır.

Mövcud durumda maliyyə bazarlarındakı qeyri-aydınlıq və başlıca maliyyə əməliyyatlarından gəlirliliyin azalması fonunda intensiv artım strategiyasından faydalanmaq yüksək mənaya malikdir. Eyni vaxtda təsərrüfat subyektlərinin daxili ehtiyatlarının üzə çıxarılması təkcə müəssisənin cari maliyyə durumunu vaxtında qiymətləndirməyə imkan vermək üçün deyil, həmçinin də sabitlik və dayanıqlılığın saxlanılması şəraitində öz kapitalını, mənfəətini artırmaqdan ötrü lazımi tədbirlər kompleksini formalaşdırmağa şərait yaratsa da, hədəfəuyğun maliyyə menecmenti qurmadan nəyəsə yiyələnmək olduqca çətin məsələdir.

Maliyyə menecmenti – təsərrüfat subyektlərinin istər taktiki, istərsə də strateji hədəflərinə çatmaqdan ötrü rəşional kanallardan maliyyə ehtiyatlarının cəlbi prosesi və sonradan daha məqsədli yararlanmaq xətti ilə pul vəsaitlərinin səmərəli idarəolunmasını araşdıran iqtisad elminin azad sistemləşdirilmiş və perspektivli tərəflərindən biridir. Maliyyə menecmentinin təşkilinin maliyyələşməsinin təkmilləşdirilməsi metodları respublikanın iqtisadi cəhətdən yüksəlişində rol oynayan

mühüm amildir. Digər prizmadan, bütün ölkələr məhdud olan mənbələrdən məqsədəuyğun və bərabər tərzdə vəsaitlərdən yararlanmaq məcburiyyəti qarşısındadırlar. Bunun yekunudur ki, bu mənbələrdən istifadə anı alternativlər ortasında uyğun gələn birisinin seçilməsi ümdə vacib işdir. Müəssisələrin maliyyələşdirilməsi üsullarının geniş analizi alternativlər arasında ölkə iqtisadiyyatının maraqlarına uyğun olanının seçilməsinə yardımçı olan alətdir.

Göstərilən dəlillər kompaniyanın maliyyə menecment sisteminin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyətliyini və təcrübi məzmununu, eləcə də firmanın hədəfəuyğun işinin əvəzolunmaz amili kimi onun rolunun yüksəlməsini müəyyənləşdirir. Bazar iqtisadiyyatı qanunlarının hökm sürdüüyü məqamda maliyyə ehtiyatlarının təşəkkül tapması, yararlanması və məqsədli qaydada idarəedilməsi dövlətin və biznes subyektlərinin qarşısına çıxan həllini gözləyən vacib məsələlərdən sayılır. Kompaniyaların işinin davamlı yüksəlişi və rəqabətqücünün çoxaldılması maliyyə menecmentinin təşkili məsələlərini zəruriyyətə çevirir və inflyasiya hiss olunan mühitdə bu səpkidə problemlə məsələlərin tədqiqi xüsusi aktual mənə səngiləyir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Maliyyə menecmentinin təməl qaydaları tanınmış yerli və xarici iqtisadçılardan tədqiqatlarında özünü biruzə etməyə nail olmuşdur. Bu səpkidə, inflyasiya mühitində maliyyə menecmentinin təşkilinə dair məsələlər ölkəmizin seçilmiş iqtisadçı alimləri T.Ə.Quliyevin, M.M.Sadiqovun, Ə.Ə.Ələkbərovun, Z.T.Məmmədovun, M.M.Bağirovun, S.A.Abbasovun, R.Rzayevin və başqalarının tədqiqatlarında, xarici iqtisadçılardan İ.T.Balabanov, G.Q. Korobov, L.P. Krolivetskaya, O.I. Lavrushin, Y.S. Maslencenkov, E.S. Stoyanova, A.M. Tavasiev, K.T. Dietz, P.F. Drucker, D. McNaught, J. Martin, R.C. Porter, P.S. Rouz, J. Sinky Jr, P. Wilson və s. alimlərin əsərlərində araşdırılmışdır.

İqtisadçılar bir prinsip üzrə, təsərrüfat subyektlərində maliyyə menecmentilə bağlı kompleks məsələlərinin tədqiqinə aktiv və passivlərin, risklərin idarəedilməsi, müəssisələrdə maliyyə vəziyyətinin planlaşdırılması və əhatəli qiymət verilməsi, maliyyə idarəciliyinin yeni nəsr problemlərinə artıq diqqət vermişlər. Amma bir faktı

da diqqətdə saxlamaq gərəkdir ki, mövcudda təsərrüfat subyektlərinin maliyyə menecmenti həlqəsində cəlb edilmiş və məqsədli yerləşdirilmiş resursların optimallaşdırılması, büdcələşdirmə texnologiyasının tətbiqi, əsas səmərəlilik göstəriciləri sisteminin təşəkkülü və problemlərinə, eləcə də kompaniyanın "risk-gəlirlilik" meyarı üzrə əməliyyatlarının balansınlaşdırılması məsələlərinə lazımı dərəcədə diqqət yetirilmir. Alimlər istiqamətdən nail olunmuş yekunları müsbət qiymətləndirərək vurğulayırlar ki, kompaniyaların fəaliyyətinin kənar və daxili konturları onlarda maliyyə menecmentinin təşkilı problemlərinin həllinə modernləşdirilmiş yanaşmalardan istifadəni diqqətdə saxlayırlar. Bu səpkidə problemin aktuallığı, lazımı səviyyədə işlənilməməsi və ali təcrübi mənə daşılması sözügedən magistr mövzusunun seçimini şərtləndirmiş, beləliklə, onun hədəf və vəzifələrinə aydınlıq gətirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatımızın ümdə hədəfi ölkəmizdə inflyasiya məqamında maliyyə menecmentinin təşkilı məsələrinə dair təşkilati-iqtisadi və metodiki yanaşma tərzlərinin, həmçinin onların praktiki tərəfdən həyata keçməsi prosesini özündə ehtiva etdirən təklif və tövsiyələrin işlənilərək ortaya çıxarılmasıdır. Sadaladığımız bu tip hədəfə yetişməkdən ötrü bəzi həllin gözləyən ümdə vəzifələrin çözülməsi lazım gəlir:

- müəssisə timsalında menecmentin, xüsusilə də inflyasiya mühitində maliyyə menecmentinin nəzəri əsaslarını araşdırmaq;
- inflyasiya amilləri diqqət mərkəzində saxlanılmaqla maliyyə menecmentinin təşkilı prinsiplərinin metodikasının işlənilərək hazırlanması;
- təsərrüfat subyektlərində maliyyə resursların cəlbi və hədəfəuyğun faydalanması proseslərinin optimallaşdırılması istiqamətlərini işləyib hazırlamaq;
- şaxələnmiş idarəetmə sistemləri ilə birləşdirilmiş müəssisələrdə maliyyə idarəetməsinin əsas elementlərini aydınlaşdırmaq və xarakterizə etmək;
- ölkəmizdə inflyasiya məqamında maliyyə menecmentinin məqsədli təşkilinin dərin analizini aparmaq;

- inflyasiya amilinin potensial təsir gücünü cilovlamaq bacarığına malik alətlərin istifadəsinə söykənməklə maliyyə menecmentinin inkişaf konturlarını cızmağı təklif etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın biznes subyektlərində maliyyə menecmenti sistemi götürülmüşdür. Tədqiqatın predmeti isə müəssisə timsalında maliyyə menecmentinin təşkili məsələlərini müəyyən etməyə zəmin yaradan iqtisadi sferada münasibət toplusu seçilmişdir.

Tədqiqat metodları. Elmi işin yazılmasında sistemli yanaşma, ümumiləşdirmə və müqayisə, təhlil və sintez, qruplaşdırma, risklərin nominal və son hədd kəmiyyətlərinin müəyyən edilməsi metodlarından, adaptiv, dialektik, struktur -dinamik, iqtisadi-statistik, mücərrəd-məntiq, ekspert qiymətləndirmə üsullardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işinin informasiya bazasının əsasını maliyyə menecmenti sferasında yerli və xarici tədqiqatyönlü alim və mütəxəssislərin əsərləri, habelə Azərbaycan Respublikası maliyyə təşkilatlarının işini nizamlayan normativ-hüquqi aktları, kompaniyalarda maliyyə idarəçiliyinin özəlliklərini və problemlərinin araşdırılmasına sərf edilmiş dövri nəşrlərdəki monoqrafiyalar, məqalələr xidmət edir. Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin statistik göstəriciləri, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının maliyyə göstəriciləri, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin icmal hesabatları, "Strateji Yol Xəritəsi"ndəki məlumatlardan istifadə edilmişdir. Dissertasiya işinin yazılmasında internet informasiya ehtiyatlarının da məlumatlarından kifayət qədər istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Dissertasiyanın axtarış prosesində istifadə olunmuş məlumat tipli yazıların tapılmasında həlli yolunu bulunmayan məsələlər, həmçinin keçmiş illərin iqtisadi göstəricilərinin baza məlumatlarından əldə edilməsində müəyyən çətinliklər olmuşdur. Bu istiqamətdə olan mənbələrdə çatışmayan tədqiqi məsələlər, yaranmış olan problemin özülünü təşkil etməkdədir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tərəfindən gerçəkləşən tədqiqat yekunlarının elmi yeniliyi bütövlükdə Azərbaycanın biznes subyektləri və maliyyə sahəsinin effektivlik, sabillik və etibarlılıq dərəcəsinin nizamlaşmasına istiqamətlənmiş maliyyə menecmentinin inkişaf parametrləri boyunca elmi əsaslara söykənən nəzəri, praktiki və metodiki tövsiyələrin işlənib ortaya çıxarılmasıdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri. Tədqiqatımızın nəzəri nöqtəyi - səmtdən əhəmiyyəti təsərrüfat subyektlərində maliyyə menecmenti barədə elmi təsəvvürün genişlənməsi və dərinləşməsinə müsbət keyfiyyətli zəmin yaratmaqdır. Onun ümdə vacib müddəalarından, hazırlanan əməli yekunlar, irəli sürdüyümüz təkliflərdən Azərbaycan Respublikasında fəaliyyəti mümkün olan kompaniyalarda, eləcə də özəl sahədə maliyyə menecmentinin təşkili məsələlərini təkmilləşdirilməyə, keyfiyyətə təzə etapa yüksəlməyə təkan verir. Təklif etdiyimiz metodiki işləmələr təcrübi əhəmiyyət sərgiləyir və respublikanın fəaliyyətdə olan müəssisələrində istifadəsi reallıq doğurur.

I FƏSİL. MALİYYƏ MENECMENTİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1.Maliyyə menecmentinin təkamülü və inkişafının nəzəri əsasları

"Maliyyə menecmenti" məhfumu iqtisadi leksikonumuzda son zamanlarda istifadəyə başlanılmışdır ki, bunu da iqtisadi sferadakı elmi əsərlərdə aktiv və öhdəliklərin idarə olunması, biznes planının işlənməsi, maliyyə ilə aid hesabatların analizi, qiymət siyasətinin işlənməsi və s. zəruriliyi olaraq izah edirlər.

"Maliyyə menecmenti" anlayışı tərcümədə "maliyyənin idarə olunması" anlamı kimi dərk edildiyindən, bunun Amerikada, Avropada necə şərh edildiyini bilmək heç də maraqsız deyil. Maliyyə menecmenti investisiya ilə əlaqədar qərarlarının qəbulu və bundan ötrü lazım olan maliyyələşmə mənbələrinin axtarış tapılması məharəti və elmi olaraq təqdim edilir (Л. Гапенски, Ю.Ф. Бригхэм, 2002).

Məlumdur ki, hər hansı elm sahəsinin nəzəri-metodoloji əsasını konsepsiya, nəzəriyyə, model və metodların məcmusu yaradır. Maliyyə menecmentinin nəzəri sütunlarının əcdadı klassik nəzəriyyə və onun yekunu olaraq meydana çıxan neoklassik iqtisadi nəzəriyyə, habelə idarəetmə nəzəriyyəsi olmuşdur. Firmanın maliyyəsinin idarəetmə nəzəriyyəsi sahəsində ayrı-ayrı işləmələr, hələ Böyük Vətən Müharibəsinə qədər klassik nəzəriyyəsinin, sonra isə Keyns nəzəriyyəsinin hökmranlığı dövründə tədqiqatlar aparılmışdır.

Klassik nəzəriyyə çərçivəsində birinci konsepsiya – ideal kapital bazarları konsepsiyası yaradılır, hansıki mahiyyətə ideal bazar konsepsiyasının təsadüfi halını ifadə edir. Klassik nəzəriyyənin məğzini verilmiş məhdudiyyətlər toplusu şəraitində rəşional seçim modeli təşkil edir. Əsas təsərrüfat subyekti qismində firma götürülür, hansına “qara yeşik” kimi baxılır. Firmanın fəaliyyətinə bu məhdudiyyətlər qoyulur: resursların nadirliyi ilə əlaqədar fiziki və texnoloji.

Firmanın iş fəaliyyətinin ümdə məqsədi klassik mövqeydən mənfəətin maksimumlaşdırılmasıdır.

İdeal kapital bazarı konsepsiyasının tərkibinə bunlar aiddir:

- bütün investorlar risksiz faiz dərəcəsi boyunca qeyri-məhdud həcmdə ssuda (borc) götürmək və vermək hüququna sahibdir;
- bütün investorların informasiyaya bərabər əlçatanlığı vardır və onlar gözlənilən gəlirin həcmi eyni qiymətləndirə bilirlər;
- bütün aktivlər mütləq bölünəndir və tamamilə likvid sayılır;
- transaksion xərclər mövcud deyil;
- maliyyə aktivlərinin həcmi öncədən müəyyənləşdirilir və qeydə alınır;
- vergitutma diqqət mərkəzində saxlanılmır;
- investorlar qiyməti əvvəlcədən verilmiş kəmiyyət kimi qəbul edirlər.

İdeal kapital bazarı konsepsiyası qeyri-müəyyənlik və risk şəraitində fond indikatorlarının proqnozlaşdırılması probleminə stoxastik yanaşmanı əsaslandırmağa imkan verir.

Qeyri-müəyyənlik və risk anlayışlarını ənənəvi metodların köməyi ilə ölçmək və qiymətləndirmək mümkün olmaması adekvat riyazi aparatın yaradılmasını zəruri etmişdir, çünki praktiki bütün maliyyə qərarları gələcək pul vəsait kanallarının tapılaraq yararlanmasının proqnozlaşdırılması ilə əlaqədardır.

Pulun müvəqqəti dəyəri, yaxud diskontlaşdırma konsepsiyası üç əsas anlayışa əsaslanır, yəni kapitalın qiyməti, risk və inflyasiya komponentlərindən ibarətdir.

Kapitalın qiymətini müəyyənləşdirən zaman ilk növbədə kapital qoyuluşunun alternativ üsullarında buraxılmış imkanların qiymətləndirilməsinə əsaslanmaq lazımdır. İnvestisiya üçün risk dərəcəsi riyazi statistik metodların köməyi ilə qiymətləndirilir. İnflyasiya makroiqtisadi təzahür kimi milli indekslər şəklində təqdim edilir. Diskontlaşdırılmış pul axınlarının təhlil metodikasını Dj.B.Ylyams “investisiyanın dəyəri nəzəriyyəsi” əsərində işləyib hazırlamışdır (1938-ci il), M.Dj.Qordon 1960-cı ildə ilk dəfə bu metodu xüsusi kapitalın qiymətini modelləşdirmək üçün şirkətin maliyyəsinin idarə edilməsində tətbiq etmişdir. Bu

konsepsiyanın formalaşmasında Dj.Xixsin “Dəyər və kapital” əsəri mühüm rol oynamışdır (1939-cu il).

Maliyyə menecmenti nəzəriyyəsinin əsil inkişafı 1960-cı ildən sonrakı dövrə təsadüf edir, hansıki o zaman global kompüter şəbəkələri ilə əlaqədar dünya fond bazarları sistemi artıq formalaşmışdır. Q.A.Saymanın “iqtisadi nəzəriyədə və davranış haqqında elmdə qərarların qəbulu nəzəriyyəsi” əsəri dərc edildikdən sonra forma nəzəriyyəsində çevriliş baş verdi (1959-cu il). O, “Maksimumlaşdırmaya qarşı ödənilmə” şüarı səsləndirdi və biznesdə əsas məqsəd kimi “mülkiyyətçilərin maraqlarının ödənilməsini” əsaslandırıldı. Sonrada bu ideya tədricən müasir mikroiqtisadiyyatda və maliyyə menecmentində əsas oldu. Maliyyə menecmentinin portfel, kapitalın strukturu, dividend kimi çox mühüm nəzəriyyələri ona əsaslanmışdır. (Ataşov B., İbrahimov E. 2014 ,s.27-28).

Amerika alimi Van Xorn Dj müəllif olduğu “Maliyyə menecmentinin əsasları” dərslində maliyyənin idarə olunmasının nəzəri-metodoloji əsaslarına aydınlıq gətirmiş və “maliyyə menecmenti” məhfumunu termini kapitalın hərəkətinin idarə olunması tərzində dəyərləndirmişdir. Kapitalın çoxaldılması və bölüşdürülməsinin effektivliyinin köməkliliklə maliyyə sferasının direktoru şirkətin inkişaf tempinə və rəqabətqabilliyinə, bütöv şəkildə götürdükdə təsərrüfatın daha da çiçəklənməsinə öz töhfəsini verir (Van Xorn Dj, 2001, s.10-11).

Bu sferada öz dəsti xətti ilə seçilən Rusiya alimləri V.V.Boçarova və V.E.Leontyev maliyyə menecmentinə təsərrüfat subyektlərinə pul axınları, kapital və gəlirin təkamülü və istifadə edilməsilə əlaqədar onun maliyyə sferasının idarə edilməsinin incəsənəti kimi baxırlar (Леонтьев В.Е., Бочаров В.В., 2004, s.21).

V.V.Kovalyevin tədqiqatlarında maliyyə menecmentinə maliyyə ehtiyatlarının cəlbi və istifadəsinə rəğmən fərqli subyektlər dairəsində qarşılıqlı münasibətlər sistemi kimi baxılır (Ковалев В.В., 1999,s.7). Bu an 4 möhtəşəm bölmə maliyyə menecmentinə ayrılır: ümumi maliyyə planlaşdırılması və təhlili, maliyyə ehtiyatları mənbələrinin idarə edilməsi, investisiya fəaliyyət sferasını və cari maliyyə idarə edilməsi. Gətirilən

müəyyənləşdirmədə idarəetmə olaraq maliyyə resursları konkret tərzdə tətqim edilmişdir.

V.V.Ostapenko özünün apardığı çoxsaylı tətqiqatlarında maliyyə menecmentini müəssisə maliyyəsinin idarəedilməsi prosesi, maliyyənin idarəolunması hədəfinin seçilməsi, maliyyəyə (pul münasibətlərinə) təsirin reallaşması olaraq dəyərləndirir (Остапенко В.В. ,2004,s.252).

İ.N.Pavlovun “Maliyyə menecmenti” dərş vəsaitində maliyyə menecmentinə belə şəkildə tərif verilmişdir: Maliyyə menecmenti – mexanizminin təsir üsulundan yararlanmaq yolu ilə maliyyənin idarəedilməsi prosesidir (Павлов И.Н.,2003). Bu tərifdən bu tərzdə məntiqi yekun hasil olur ki, müəssisə maliyyəsinin idarəolunması prosesi tam şəkildə müəssisənin iş fəaliyyətinin diapozonun idarəedilməsinin tərkib hissəsidir və bəlli hədəfə yiyələnməkdən ötrü idarəetmə obyektinə təsir metodu və vasitələrinin məcmusunu özündə ehtiva edir. Müəssisə maliyyəsinin idarə edilməsi ən münasib şəraitlərdə maliyyə ehtiyatlarını biznes fəaliyyətinin inkişafına istiqamətləndirir.

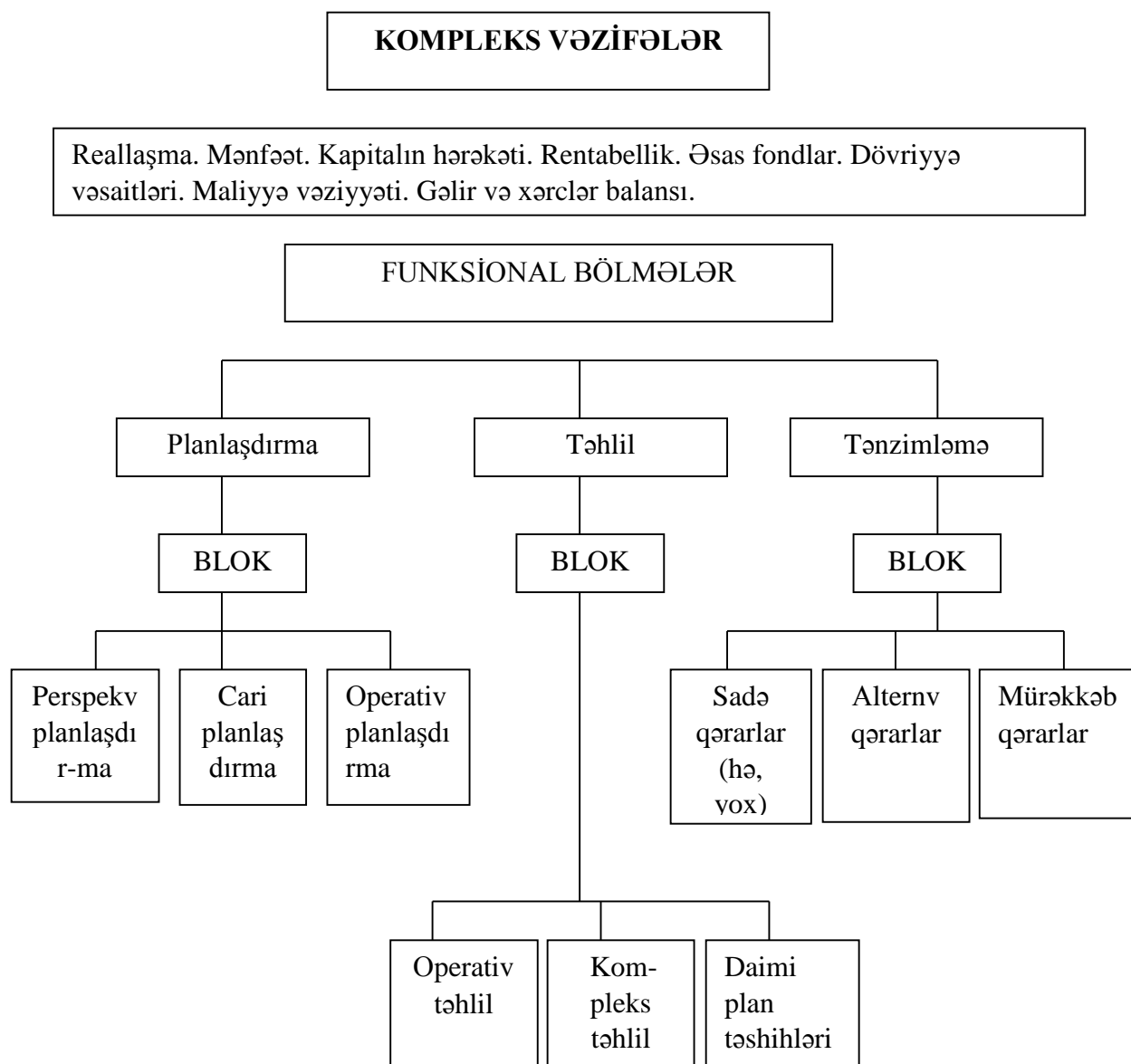
Maliyyə menecmentinin obyektinin pul vəsaitlərinin olması haqqında düzgün yekdil fikir İ.T.Balabanovun dərşliyində öz əksini tapmışdır. Müəllif gəldiyi qənaətə görə, maliyyə menecmenti maliyyə ehtiyatlarının hərəkət istiqamətində təsərrüfat subyektləri dairəsində cərəyan edən maliyyə resurslarının və maliyyə münasibətlərinin hərəkətinin idarəolunmasına yönəldilmişdir (Балабанов И.Т,2000, s.18).

M.V.Romanovski öz tətqiqatlarında maliyyə menecmentinə müəssisənin strateji hədəflərinə yiyələnməkdən ötrü gərəkli hesab edilən pul gəlir və fondların, kapitalın yaranmasının, pul vəsaitlərinin səmərəli təşkili ilə bağı iş fəaliyyətinin idarə olunmasının spesifik sahəsi olaraq araşdırır (Романовски М.В.,2000, s.56).

Apardığım tətqiqatlardan belə qənaətə gəlirəm ki, maliyyə menecmentinin obyektinin axtarış tapılması özünəxas müzakirə mövzusu tələb edir, belə olan durumda bəzi nəzəri və metodoloji məsələlərin çözülməsi ondan bir qayda olaraq asılıdır. Maliyyənin idarəolunması obyektini həddindən ziyada müxtəlifliyi ilə özünü göstərə bilər və onun seçilməsi təsərrüfat subyektinin qarşıya qoyulan idarəetmənin

hədəflərindən və maliyyə siyasətindən sıx tərzdə asılıdır. Maliyyə menecmentinin obyektinə gəldikdə o öz əksin şəkil 1-də tapır.

Şəkil 1: Maliyyə menecmentinin obyektləri

Mənbə: Кириченко Т.В., (2013), “Финансовой менеджмент”, Москва, 219 стр. (04.11.2020)

Bəzi məqamlarda maliyyə menecmentinin obyektini kimi çıxış edərək firmanın iş gedişatında cərəyan edən pul ehtiyatları və fond dövriyyəsi də biruzə verə bilər. Amma maliyyə menecmentinin obyektini anlamında dominatlığı maliyyə ehtiyatları təşkil edir

ki, mənim düşüncəmə görə bu tamamilə doğrudur, müəssisə öz misiyasını təkcə maliyyə resurslarının lazımı qaydada olanda reallaşdırma bilər, habelə geniş təkraristehsal tsikli müntəzəm maliyyə resurslarının yaranması, bölgüsü, yenidən bölgüsü və istifadəsi prosesinin davam etdirilməsini diqqət dairəsində saxlayır.

Bir məqamı qeyd etmək məqsədə uyğun sayıla bilər ki, ölkə daxilində uzun dövr ərzində menecment bütöv əhatəli tərzdə tədqiq olunmamış və ona mükəmməl iqtisadi vasitə kimi yanaşılmamışdır. Hal-hazırkı durumda, bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin qərarlaşması bizdə belə bir zəmin formalaşır ki, maliyyə menecmenti təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi sferasına müasir dəyərlər sistemini formalaşdıracaq, sahibkarlığın inkişaf prioritetlərini özünə xas köklü tərzdə dəyişəcək.

Ölkənin iqtisadi həyatının mövcud durumundan ötrü maliyyə menecmenti prioritet mənə kəsb edən, xüsusi idarəetmə sisteminin başlıca vacib elementlərindən biridir.

Ümumi şəkildə götürüldükdə, maliyyə menecmentinə aşağıda qeyd etdiklərimizi daxil etmək mümkündür (Крейнина М.Н., 1998, s. 3-4) :

- fərqli maliyyə alətlərindən köməyindən faydalanaraq şirkətin maliyyə siyasətinin tərtibi və reallaşması;

- maliyyə məsələləri ilə əlaqədar qərarların dəqiqləşdirilməsi, sonradan qəbulu, reallaşması metodlarının işlənilib ərsəyə gətirilməsi;

- şirkətin maliyyə hesabatlarının tərtibi və analizinin köməkliyi ilə informasiya təminatı sistemi;

- investisiya layihələrinə obyektiv qiymətləndirməsi və investisiya portfelinin yaranması; kapital məsrəflərinin uçotu; nəzarət və maliyyə planlaşdırılması;

- şirkətin maliyyə-təsərrüfat iş fəaliyyətinin menecmenti aparatının təşkili.

Maliyyə menecmentinin metodları bu kimi məsələlərə operativ qiymət verməyə zəmin yaradır:

- pul yatırımının bu və başqa üsulunun riskini və habelə gəlirliliyini;

- firmanın işinin səmərəliliyini;

- dövryyələri və onun məhsuldarlığını.

Maliyyə menecmentinin vəzifələrinə gəldikdə, kompaniyanın qısa və uzun dövrlü inkişaf hədəflərilə maliyyə idarəetməsi diapozonunda qəbul olunan qərarlar dairəsində optimal nisbətlərin axtarılıb tapılması daxildir. Qısamüddətli maliyyə idarəetməsində, məsələn, mənfəət artımı və səhmin məzənnə dəyərinin yüksəlməsi kimi məqsədlərin birləşdirilməsinə dair qərar qəbul edirlər, belə ki, bu hədəflər bir-birinə qarşı çıxa bilərlər. Bu durum istehsalın inkişafına kapital investisiya edən şirkətin, perspektivdə onun səhmlərinin dəyər artımını təmin edəcək yüksək mənfəət alınmasına hesablanmış cari itkilərlə üzləşdiyi məqamda özünü göstərmək qabiliyyətinə malikdir. Digər prizmadan baxdıqda, şirkət yüksək cari mənfəətin alınması xətrinə əsas kapitalın yenilənməsinə investisiya yatırmaqdan yan keçə bilər ki, bu da onun buraxdığı məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyində öz əksini tapacaq və istehsalın rentabelliyyətinin enməsinə, sonra onun səhmlərinin bazar qiymətinin enməsi və yekunda maliyyə bazarında vəziyyətin pisləşməsi kimi xoşagəlməz hallara gətirib çıxaracaqdır.

Eynilə son məqsədlərə tuşlanmış uzunmüddətli maliyyə idarəetməsində, xüsusilə də investisiya kapitalı boyunca gəlirlilik göstəricisi hesab edilən səhmlərin ehtimal olunan qiymətinin müəyyənləşdirilməsi məqamı, hər şeydən qabaq risk və arzuolunmaz amilləri diqqət mərkəzində saxlanılır.

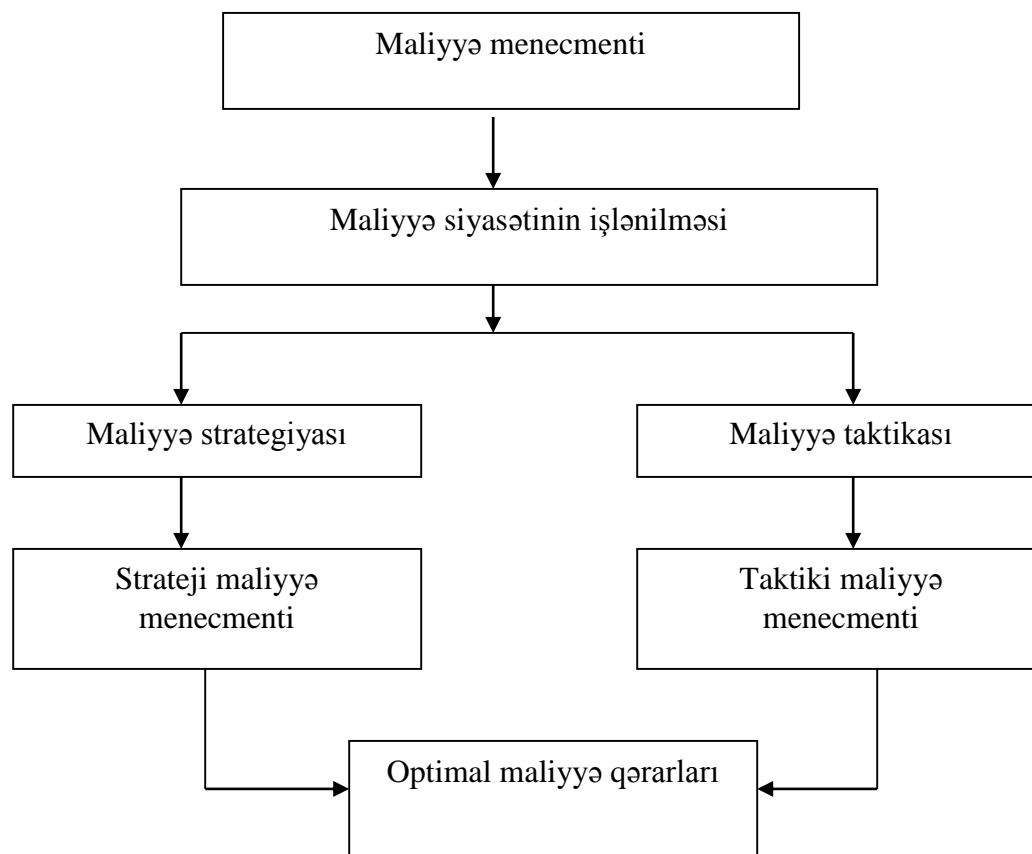
Maliyyə menecmentinin optimal iş fəaliyyətindən ötrü bəzi vacib təsərrüfat şərtləri lazımdır:

1. Torpaq və istehsal vasitələrinin xüsusi mülkiyyəti
2. Biznes iş fəaliyyətinin özünü maliyyələşdirməsi
3. Azad qiymətəmələgəlmə
4. Əmtəə, kapital və əmək bazarları
5. Qanunvericiliyin tələblərinə uyğun maliyyə.

Maliyyə menecmentinin strukturu müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyətini əks etdirən əsas forması kimi, mühasibat balansının quruluşu ilə bağlıdır. Maliyyə menecmenti maliyyə siyasətinin işlənilməsinə yönəldilir, özündə taktiki və strateji

maliyyə menecmentini cəmləşdirir, maliyyə qərarlarının qəbulu və reallaşdırmağa müsbət zəmin formalaşdırır (Şəkil 2).

Şəkil 2: Maliyyə menecmenti sahibkarlığın strateji və taktiki maliyyə təminatı kimi

Mənbə: Atakişiyev M.C., Şıxəliyeva N.M., Nurəliyeva R.N., (2010), “Maliyyə menecmenti”, Bakı ədəbiyyatından istifadə əsasında tədqiqatçı tərəfindən tərtib edilmişdir (19.11.2020).

Maliyyə menecmentinin ümdə vəzifəsi investisiya ilə əlaqədar layihələrinin qəbulu mərhələsində və onların maliyyələşmə mənbələrinin seçimində fərqli biznes subyektlərinin maraqlarının optimal əlaqələndirilməsindən ötrü prioritetlərin aydınlaşdırılmasından və kompromislərin araşdırılıb tapılmasından ibarətdir.

Maliyyə menecmentinin iqtisadi metodlarını və funksiyalarını iki başlıca bloka:

1. Xarici maliyyənin idarəedilməsi blokuna;

2. Maliyyə nəzarəti və firmadaxili uçot blokuna ayırsaq yanlışığa yol vermərik.

Birinci blok şirkətin, onunla təmasda olan təchizatçı, müştəri, kreditörü və məhsullarının alıcıları rolunda olan törəmə şirkətlər də daxil edilməklə, təsərrüfat və hüquqi tərəfdən azad bazar subyektləri ilə, həmçinin maliyyə bazarları və səhmdarlar ilə əlaqələrin reallaşmasını diqqət dairəsində tutur. Bura əsasən daxildir:

- vəsaitlərin hərəkət marşrutu; dövriyyə aktivlərinin menecmenti; müştərilərlə bağlı yerinə yetirilən hesablaşmalar; material-istehsal ehtiyatlarının menecmenti və s.

- qısa və uzun dövr üçün xarici maliyyələşdirmə mənbələrinin cəlb edilməsi prosesi.

İkinci bloka, yəni maliyyə nəzarəti və firmadaxili uçot işə aid edilir:

- istehsal uçotunun aparılmasına nəzarət sistemi;

- xərc smetasının tərtibi, vergi və əmək haqqının vaxtında ödənilməsinə nəzarət;

- mühasibat uçotuna dair kompleks informasiyanın toplanması və emalı;

- maliyyə hesabatı balansı, pul vəsaitlərinin hərəkəti, mənfəət və zərərə dair hesabatın işlənilməsi və dəqiqliyi üzərində nəzarət sistemi;

- maliyyə hesabatlarının təhlili və onun yekunlarının daxili və xarici auditlərdən ötrü əlçatanlığı;

- cari dövrə kompaniyanın maliyyə durumuna obyektiv qiymət verilməsi, onun operativ idarəetmə qərarlarının qəbulu və planlaşdırma məqsədləri üçün istifadəsi.

Maliyyə menecmenti sferasında verilən ən əhəmiyyət daşıyan qərarlar investisiya yatırımı və onların maliyyələşmə mənbələrinin dəqiq seçimi məsələlərinə aiddir.

İqtisadi ədəbiyyatda bəzi iqtisadçılar maliyyə menecmentinin funksiyalarını iki əsas qrupa: idarəetmə sistemi olaraq maliyyə menecmentinin funksiyalarına, xüsusi idarəetmə sahəsi olaraq maliyyə menecmentinin funksiyaları kimi təsnifata ayırır (Бадокина Е.А.,2009,s.32), bəziləri buraya maliyyə ehtiyatlarının cəlb olunmasını və bölgüsünü daxil edir (Кириченко, Т.В.,2013,s.27).

Tərəfimdən yerinə yetirilən araşdırmalar əsasında belə qənaətə gəlirəm ki, maliyyə menecmentini spesifik idarəetmə sferası olaraq qəbul etməklə ona xas olan özünəməxsus funksiyaları bu qaydada qruplaşdırmaq olar:

- maliyyə ilə bağlı hesabatların kompleks təhlili;
- pul axınlarının hərəkət marşrutunun proqnozlaşdırılması;
- borc və kreditlərə yiyələnmək;
- investisiya ilə əlaqədar reallaşan əməliyyatlar;
- səhmin emissiyası;
- firmaların udulma və birləşməsinə obyektiv qiymət verilməsi.

Ümumiyyətlə, belə yekun qənaətə gəlmək olar ki, maliyyə menecmentinin obyektləri, daha dəqiq desək maliyyə menecerinin idarəetmə alətləri maliyyə məsələləri kompleksi sayılır ki, bura da xüsusən pul, gəlir və xərclərini əks etdirən göstəriciləri, həmçinin onların reallaşması və təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-təsərrüfat işinin səmərəliliyinə qiymət verilməsilə bağlı göstəriciləri daxildir.

Maliyyə qərarlarının və onun kommersiya sirrini daxil edilən komponentlərin səmərəliliyinə qiymət verməkdən ötrü kompaniyanın menecerləri tərəfindən istifadə edilən göstəricilərə iqtisadi cəhətdən əlavə olunmuş dəyər (EVA), şirkətin həqiqi dəyəri və başqa göstəricilər aiddir.

Tərəfimdən aparılan təhlil əsasında bir sıra dəyərli nəticələr irəli sürmək olar. Əvvəla, kompaniyaların qiymətləndirilməsinə dair ənənəvi yanaşmalar, baxmayaraq ki, hazırda kompaniyaların dəyərinin müəyyənləşdirilməsində çoxluq təşkil edirlər, amma öz yerlərini EVA kimi qiymətləndirmə metodlarına və real opsiyalar verməyə başlayıblar. Ənənəvi yanaşmalardan hər hansı biri və ya başqa hal üçün istifadəni şərtləndirən pozitiv və neqativ xarakteristikalara malikdirlər. Belə ki, perspektiv inkişaf sahəsində situasiyalarda bütün ənənəvi yanaşmalarda kompaniyanın, yaxud investisiya ilə bağlı layihələrinin real dəyərini təhrif edirlər. Bu təhriflər çox vaxtlarda səhm kapitalının səmərəsiz istifadəsinə gətirib çıxaran investisiya qərarlarının qəbulu ilə nəticələnə bilər. Bu nöqsanların yekunu firmanın bazar dəyərinin düzgün

qiymətləndirilməsinin və səhmdar kapitalının bazar dəyərini maksimumlaşdırılması ideyasının qarşılıqlı əlaqəsinin zəifləməsi olur.

İkincisi, real yaranmış dəyər metodu obyektiv zəruriyyət olub, öz səhmdar kapitalı kəmiyyətini maksimumlaşdırmağa cəhd göstərən təsərrüfat subyektlərinin dəyərini müəyyənləşdirilməsi sahəsində kapital bazarının sorğuları əsas tutaraq təklif edilmişdir.

EVA metodu kompaniyaya öz bazar dəyərini müəyyənləşdirməyə, yaratmağa, eləcə də dağıtmağa imkan verir. Səhmdar kapitalının bazar dəyərini maksimumlaşdırılması kompaniyayı nəinki xoşagəlməz udulmalardan təhlükəsiz etməyə, həmçinin mövcud resurs mənbələrini, xüsusilə kapitalını səmərəli bölüşdürməyə şərait formalaşdırır. EVA metodu istehsalın optimallaşdırılmasının istifadə olunmamış imkanlarını aşkarlamağa və istifadə olunmayan gücləri azad etməyə imkan verir. Kompaniyanın yüksək rəhbərlərinin və sırası işçilərinin əməyinin yeni kompensasiya sistemi perspektivdə əmək məhsuldarlığı səviyyəsinin, səhmdar kapitalının dəyərini yüksəldilməsi üçün kifayət dərəcədə stimulaşdırır. EVA metodu investirlərə kompaniya çərçivəsində hansı biznes növü və istiqamətləri bir-birinə necə yardım göstərdiyini, investisiya yatırılan kapitalın və orta çəkiddə kapital dəyərini rentabellik səviyyələri dairəsində fərq əsasında kapitaldan istifadə səmərəliliyinə aydınlıq gətirməyə şərait yaradır. İntestisiya kompaniyaları üçün EVA metodu orta bazar qiymətlərini ötən yüksəliş üçün potensiala malik olan səhmləri qiymətləndirməyə imkan verir. Bundan başqa, haqqında bəhs etdiyimiz metod kompaniya dəyərini çoxalmasına təsir göstərən və səbəb olan amilləri müəyyənləşdirməyə, habelə, bir səhmin payına düşən mənfəət kəmiyyətlərində gizlənen, kompaniyaların işinin maliyyə yekunlarındakı dəyişiklikəri qabaqcadan tanımağa zəmin yaradır.

Nəhayət, ədalətli olaraq bəzi vaxtda XXI əsrin metodu deyilən real opsiya metodu böyük perspektivlər vəd edir. Onun davamlı tətbiqində birinci olacaq təsərrüfat subyektləri gələcəkdə özlərinə rəqabət üstünlüklərini təmin etmiş olurlar. Real

opsionların qiymətləndirilməsi metodları banklar, investorlar və başqa maliyyə institutları istiqamətindən etiraf olunmaqdadırlar.

Opsionlar metodunun şirkətlərin qiymətləndirilməsinə tətbiqi, xüsusilə məqsədəuyğundur və zəruridir, çünki başqa qiymətləndirmə metodları, pul vəsaitlərinin diskontlaşdırılmış axını, real yaradılan dəyər metodları daxil edilməklə arzuladığımız yekunları vermir. Həm də, opsionlar metodu volatillik məhfumundan yararlanmasına prinsipə yeni yanaşmanı təmin etmiş olur, bu isə özlüyündə səhmdarların və menecerlərin əvvəlki inamını şübhə altına qoyur, qiymətlərin dəyişməsinin çoxalması kompaniyaların investisiya aktivliyində mənfi rol oynayır. Opsionlar metodunun tətbiqi kompaniyanın səhmdar kapitalının dəyərinin artımına volatilliyin təsirini göstərməyə imkan verir, baxmayaraq ki, yüksək volatillik kompaniyanın istiqraz sahiblərinə neqativ təsir göstərir.

Opsion metodlarından qovuşmaların və udulmaların, xüsusilə konqlomerat birləşmələrinin gedişində qiymətləndirmələrdən ötrü istifadə böyük üstünlük əldə etmək şansı verir, belə ki, birləşmədən sonra aktivlərin aşağı düşən volatilliyi nəticəsində səhmdar kapitalının dəyəri çox zaman enir.

Yuxarıda haqqında bəhs etdiyimizlərdən belə bir nəticə hasil olur ki, opsion qiymətləndirmə metodları inkişafda olan kapital bazarlarında geniş diapozonda istifadə edilməlidir. Bunun obyektiv zəminləri, mənim araşdırmalarıma görə aşağıdakı səbəblərdir:

- Belə bazarlarda bazar münasibətlərinin növbəki inkişaf yekunlarında iştirakı təmin edən , opsionun nail olmağı özündə təcəssüm edən investisiyalardır.
- Dayanıqlı bazar indikatorları mövcud olmayan bazar iqtisadiyyatı məqamında DCF standart metodundan ötrü diskontlaşdırma əmsalının hesablaşmaq çətinləşmişdir.

1.2. İnflyasiya şəraitində maliyyə menecmentinin təşkil prinsipləri

Digər sosial, iqtisadi hadisələrdə olduğu kim inflyasiya da özlüyündə elmi tədqiqatları bəyənir. Lakin bəzi iqtisadçılar inflyasiya proseslərinə bir səmtdən baxır,

bundan doğru yekun çıxartmır. Bu işdə başlıca məsələ mövcud problemə qeyri-peşəkar baxılmasıdır. Əslində inflyasiya heç kəsə gərək deyil. Tutaq ki, iş adamı inflyasiyadan hardasa qeyri-daimi vaxt intervalında udursa, nəticə etibarı ilə alıcı kimi istehsal amilinin inflyasiyası halında uduzur. Dövlət mövcud durumdan bağlı olaraq ya imic qazanır, ya da sosial gərginliklə qarşılaşır. Əgər həqiqətən bu cürdürsə, o vaxt qeyri-aydın, qeyri-müəyyən vəziyyətdən törənir:

1. Elmsiz, systemsiz tədqiqatdan, inflyasiyanın səbəb və nəticə dairəsində əks dönüş əlaqələrini dərk etməməkdən

2. Inflyasiyanın yalnız pul, maliyyə fenomeni olaraq qiymət vermək, ona geniş amilli, geniş aspektli hal əvəzinə, tək amilli hal kimi yanaşması

3. Bəzi sahibkar və iş adamlarının inflyasiyadan fayda götürməsi, süni tərzdə inhisarçılığın formalaşması

4. Bəzi arzuolunmaz qüvvələrin inflyasiyadan yerli-yersiz ajotaja gətirib çıxartması.

Son yekunda bu işdə sanki günah yiyəsi yalnız əhali, xüsusilə də onun aztəminatlı təbəqəsi olur.

Qarışıqlıq və münaqişəlik iqtisadi - sosial situasiya hesab edilən inflyasiya bazar dəyəri məzənnəsindən milli valyutanın enməsində və habelə dönərli valyutaya nisbət ifadəsində özünü bəyan edir. Ümumilikdə inflyasiya çoxgedişli bir prosesdir, qiymət artımına milli iqtisadiyyatın rəqabət gücü, tədiyyə balansı və digər amillər təsir göstərir.

Xey və Morrisin gəldiyi qənaətə görə, inflyasiya pulun dəyərinin, ya da alıcılıq bacarığının enməsidir. Fərqli prizmadan, inflyasiya maddi nemətlərlə əlaqədar qiymətlərin start sürətilə yüksəlməsidir (Моррис Д. , Хей Ф., 1999, s. 483).

Öz araşdırmaları ilə seçilib-seçilən mərhum professor Tofiq Quliyevin təbirincə inflyasiya gedişatına çoxamilli tərzdə baxma bu gedişatın daxili təsir və əlaqələrin aşkarlamağa, inflyasiyanın meydana gələ bildiyi sferalardakı qanunauyğunluqları müəyyənləşdirməyə zəmin formalaşdırır. Inflyasiya ilk öncə pul və pul vəsaiti ilə əlaqədar olsa da, əslində ÜDM təkrar istehsalı, burada cərəyan edən deformasiya halı

və tsikli yüksəliş tendensiyaları ilə nəticələnir. Eyni məqamda inflyasiya gətirdükdə özlüyündə təkrar istehsalın bütöv fazalarına nüfuz edir (Quliyev T.,2006, s.23).

Maliyyə menecmentinin təşkilində inflyasiya tempinin yuxarı səviyyədə olması arzuolunmaz çətinliklər yaradır. İnflyasiya vaxtı maliyyə ilə əlaqədar real qərara gəlmək səciyyəvi mənə daşıyır. O, inflyasiyanın təsir dairəsinə daha çox uğramış, habelə onunla bağlı cərəyan edən digər problemlər haqqında menecerə dəqiq təsəvvür formalaşdırır. Maliyyə xarakterli qəbul olunan başlıca qərarlar inflyasiya dövründə çox zaman ziddiyyətli, eləcədə uzundövrü olub, investisiya layihələrinin seçimi ilə sıx bağlıdır. Bəllidir ki, investisiya layihələrinin qəbulu, hər şeydən öncə, vahidə salınmış səmərəli proqnoz kəmiyyətinin düzgün hesablanmasına söykənir. Hesablama vaxtı iki prinsipə əməl edilməsi vacibdir:

- proqnozlaşdırılan inflyasiya səviyyəsinə edilmiş düzəlişləri özündə ehtiva edən diskontlaşdırma stavkası tətbiqi reallaşmalıdır;
- eyni sahibkar mühitində daha qısa zaman kəsiyində reallaşması real olan layihəyə yer verilməlidir.

Kompaniyanın iş fəaliyyətini inflyasiyanın yer aldığı dövrdə planlaşdıranda bəzi sadə qanun-qaydaların tələblərinə riayət edilməlidir:

- kompaniyanın hesablaşma hesabında əlavə pul vəsaitinin olmasını təmin etmək, kontragent və partnyorlara istiqraz və ya kredit təklif etmək və vermək;
- əldə mövcud olan müstəqil pulları dəqiq gəlir verən layihələrə daşınmaz əmlaka yatırmaq;
- krediti qaytarmaq bacarığını qiymətləndirməklə imkan olan səviyyədə kapital cəlb etmək.

Maliyyə menecmentinin prinsipləri onun metodologiyasının qanunauyğun tərəfini nizamlayır, onun metodunun inkişaf perspektivlərinə və daha da təkmilləşdirilməsinə yardımçı sayılan dinamik komponent hesab edilir. Maliyyə menecmentinin kompaniyanın bütöv idarəçilik sistemlərinə inteqrasiyası, idarəetmənin yüksək dinamizmi, idarəetmə ilə bağlı qərarın yaranmasının kompleks xarakteri, idarəetmə

qərarlarının işlənməsinə yanaşmaların qeyri-sabitliyi və kompaniyanın strateji hədəflərinə istiqamətlənmə kimi hamı tərəfdən qəbuledilən prinsipləri (Бланк И.А.,2005,s.12) şirkətlərdə bu biznesin spesifikliyi nöqtəyi–nəzərindən tamamlanmalıdır. Misal üçün, buraya kompaniyanın maliyyə sərbəstliyi, maddi marağı, özünü maliyyələşdirməsi, maddi tərəfdən məsuliyyət, risklərin maliyyə ehtiyatları ilə təmini kimi lokonik və spesifik səciyyə daşıyan prinsipləri əlavə edə bilərik (Əhmədzadə R.Ə.,2013, s.8).

İnvestisiya qoyuluşları investisiya layihələrinin reallaşması ilə müşayiət edilməlidir. Gəlirlərin xərclərə uyğunluğu, informasiyaların tamlığı, perspektivdə gəlirlərlə risklərin tarazlığı, qərar qəbuletmənin məqamında olması prinsipləri operativ və dinamik iş fəaliyyətindən ötrü zəruri olan konkret qaydaların və təlimatların işlənilməsinə çatdırılması əsasında durur.

Maliyyə menecmentinə çoxfaktorlu xarici mühit dolayı və birbaşa istiqamətdə güclü təsir edə bilər. Bu, aydın edilən prinsiplərin 2 fərqli qrupa ayrılmasının məqsədəuyğunluğunu şərtləndirir: reallaşdırılmasına xarici aləmin təsirinə məruz qalan prinsiplər; reallaşdırılmasına xarici aləmin təsir edə bilməyən prinsiplər.

Maliyyə nəzəriyyəsi və mühasibat hesabatlarının analitik bilikləri dairəsində maliyyə menecmenti əlaqələndirici həlqə rolu oynamaqla, maliyyə təhlilinə, planlaşdırmaya, proqnozlaşdırma və daxili maliyyə nəzarətinə xas olan özünəxas üsullara sahibdir.

Onların gerçəklənməsinin vahid və bağlılığı maliyyə menecmentinin xüsusi metodu sayılan büdcələşdirmənin köməkliyi ilə reallaşır. Bu metod digər elementlərin qarşılıqlı əlaqələrini və firmanın maliyyə münasibətləri, vəsait və resurslarının hərəkət istiqaməti barədə sistemli informasiyalara yiyələnməyə yardımçı olur.

Gəlir və risk dairəsində kompromis konsepsiyasının mahiyyəti belədir ki, biznesdə istənilən gəlirə yiyələnmək, hər şeydən öncə risk amili ilə əlaqədardır, bu isə oradan qaynaqlanır ki, bu iki asılı xüsusiyyət dairəsində düz mütənasib nisbətdir: tələb edilən və yaxud planlaşdırılan gəlir payı, daha aydın desək kapital yatırımdan gəlir nə qədər

çox özünü göstərərsə, bu gəlirə yiyələnməyə dair risk dərəcəsi daha çox özünü biruzə verəcək; eləcə də əks də doğrudur. Şübhə etmədən, maliyyə menecmentində fərqli, o cümlədən son hədd xarakterli məsələlər qoyula və həll edilə bilər. Məsələn, gəlirliliyin maksimumlaşdırılması və ya riskin imkan daxilində minimuma salınması, lakin burada söhbət xüsusən gəlir və risk çevrəsində ağlabatan nisbətlərin əldə edilməsindən gedir.

Maliyyə menecmentində risk kateqoriyası müxtəlif aspektlərdə özünü bəyan etdirir: investisiya portfelinin yaranmasına və layihələrinin qiymətləndirilməsinə, bu və fərqli maliyyə vasitələrinin seçiminə, yürüdülmə əsaslı dividend siyasətinə, kapitalın strukturuna dair qərarın qəbuluna, xərclərin strukturunun obyektiv qiymət verilməsində.

İstənilən kompaniyanın iş fəaliyyəti təkcə onun maliyyələşdirilməsi mənbələrinin olduğu məqamda realdır. Onlar öz əmələgəlmə prinsip və üsulları ilə, iqtisadi təbiəti ilə, varlığı zamanı ilə, idarəedilənlik səviyyəsilə, bu və ya eləcədə başqa qarşı agentlərin mövqeyi nöqtəyi-nəzərindən cəlbediciliyi və s. ilə götürülə bilər. Lakin kapitalın dəyəri vəsait mənbəyinin daha mənə daşıyan xüsusiyyəti hesab edilir. Kapitalın dəyəri konsepsiyasının məğzi ona dəlalət edir ki, bu və yaxud başqa mənbənin xidmət sferası eynilə olmur. İstənilən maliyyələşmə mənbəyinin öz dəyəri mövcuddur. Kapital dəyəri bu mənbənin saxlanması üzrə və ziyanə düşməməyə rəvac verən xərclərin örtülməsindən ötrü lazım olan gəlirin ən aşağı səviyyəsini göstərir. Belə olan durumda təsadüfi hal deyil ki, kapitalın dəyərinə kəmiyyət tərəfdən qiymətləndirilməsi investisiya yatırımlarının təhlilində və firma ötrü alternativ maliyyələşdirmə variantları seçimində vacib mənə daşıyır.

Bazar qanunlarının fəaliyyət göstərdiyi iqtisadiyyat dövründə, firmaların çoxluq təşkil edən hissəsi bu və yaxud digər tərzdə kapital bazarı ilə sıx əlaqədədir. İri holding və şirkətlər orada da investor qismində çıxış edirlər, kiçik firmalara gəldikdə isə onların iştirakı əsasən investisiya xarakterində olan qısa zamanlı problemlərin çözülməsi ilə məhdudlaşır. Kapital bazarında istənilən halda verilən qərar və davranışın seçimi əməliyyatların aktivliyi olaraq bazarın səmərəlilik konsepsiyası ilə bağlıdır.

Qiymətli kağızlara yiyələnməsi və ya reallaşması boyunca əməliyyatların həcmi cari qiymətlərin daxili dəyərə nə qədər aid olması dərəcəsindən asılıdır. Qiymət bir çox amillərdən, o cümlədən informasiyalardan asılıdır. Nəzərimizdə tutaq ki, tarazlıq vəziyyətində yerləşən bazarda təzə məlumat alındı ki, bəzi şirkətlərin səhm paketinin dəyəri enmə müşahidə olmuşdur. Bu, səhmlərə tələbin dərhal yüksəlməsi və bu səhmin daxili dəyərində bərabər səviyyəyə qədər qiymətlərinin sonrakı artımına gətirib çıxaracaq. İnformasiya qiymətlərdə nə həcmdə tez əks olunursa, bir o həcmdə də bazar dayanıqlığı səviyyəsilə özünü göstərəcəkdir.

Uzunmüddətli maliyyə xarakterli qərar qəbul edərkən inflyasiya amilini diqqət dairəsində saxlamaq əsasdır. Bu da aksiomadır, kredit təşkilatları uzundövrü kreditləri əsasən könülsüz təqdim edirlər, borc sahibləri isə bahalı uzundövrü kreditlərin cəlbinə həmişə ürəklə razılaşırlar. Bazar qanunlarının bərqərar olduğu iqtisadiyyatda istiqraz vərəqələri təsərrüfatların iş fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələrindən biri hesab edilir. Ona da toxunmaq vacibdir ki, investorlar birincisi inflyasiya məqamında qısa zamanlı kreditlərdə maraqlı tərəf rolunda çıxış edirlər, ikincisi uzunzamanlı kredit tədqim edərkən öz kapitallarına yuxarı faiz istəyirlər.

Maliyyə menecmentinin elmi instrumentari (aparatu) – kompaniyanın maliyyə işinin idarəedilməsinin elmi üsul və vasitələrinin toplusudur.

Maliyyə menecmentinin bəzi ümdə vacib prinsiplərini fərqləndirmək olar:

1. Ümumi menecment sistemilə firmanın inteqrallaşması. Bu innovasiya və istehsal menecmenti, heyət idarəedilməsi və funksional menecmentin başqa növlərilə sıx surətdə əlaqədardır.

2. İdarəetmə sisteminin ali dinamizmi. Bu resurs potensialının, xarici aləm amillərinin, maliyyə və istehsal fəaliyyətinin təşkili forma və növlərinin, firmanın maliyyə durumunun və digər parametrlərinin kordinasiyasına söykənir.

3. İdarəetməyə dair qərarların qəbulunun tam xarakteri. Bu o cür dərk edilir ki, istər bir fəaliyyət miqyası və idarəetmə ilə bağlı qərarlar şirkətin maliyyə işinə dolaylı və birbaşa təsir dairəsinin diqqətdə saxlamadan qəbulu qeyri-mümkündür. Bəzən bu təsir

münaqişə xarakteri daşıya bilər. Buna görə də maliyyə menecmentini kompleks idarəetmə sistemi olaraq nəzərdən keçirmək lazımdır, hansıki qarşılıqlı əlaqə idarəetmə ilə bağlı qərar qəbulunu təminləşdirir.

4. Fərqli idarəetmə qərar hazırlığına variantlı yanaşma metodu. Bunun məğzi odur ki, maliyyə ehtiyatlarının yaranması və istifadəsi sferasında istənilən idarəetmə sistemi ilə bağlı qərar verilməsi vaxtı alternativ hərəkət variantları mütləq diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

5. Kompaniyanın inkişafının strateji hədəflərinə tuşlanmaq. Bu prinsip ona istinad edir ki, idarəetmə səmərəli olub – olmamasından bilavasitə asılı olmayaraq onlar əgər kompaniyanın missiyası və yüksəlişinin strateji tərəfləri ilə ziddiyyətdədirsə, bu an xüsusi maliyyə ehtiyatlarının yaranmasının iqtisadi bazasına girişi labüddür.

Sadaladığımız prinsiplərin nəzərdə saxlamaqla səmərəli maliyyə menecmentinin təşkili kompaniyanın əməliyyat iş fəaliyyətinin ali artım tempini və zəruri resurs potensialını yaratmağa, əsas kapitalın mütəmadi artımını qoyurub saxlamağa, əmtəə və maliyyə bazarlarında onun rəqabət qabiliyyəti, dayanıqlılığının yüksəldilməsinə və perspektivdə dayanıqlı iqtisadi inkişafını təmin etməyə imkan verir.

Əsas hədəfin reallaşdırılması gedişatında maliyyə menecmenti haqqında bəhs edəcəyimizləri təmininə borcludur:

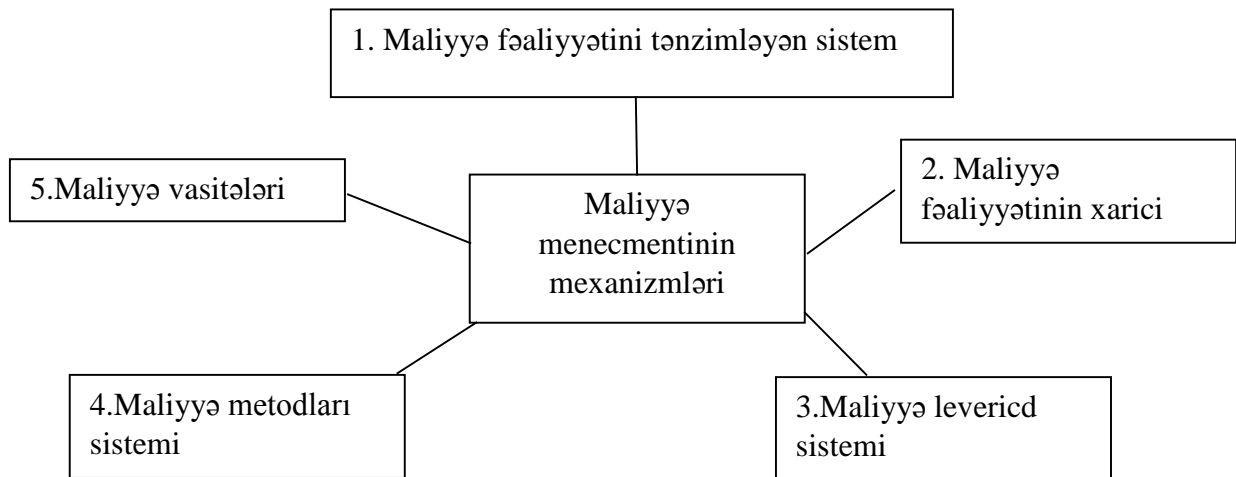
- müəssisənin perspektiv inkişafının təminə lazım olan həcmdə maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması;
- müəssisənin başlıca iş fəaliyyəti tərəfləri boyunca iqtisadi qərarlər üzrə müəyyən edilmiş maliyyə ehtiyatlarının effektiv bölgü və istifadəsi;
- pul dövriyyəsinin optimal səviyyədə saxlamaq;
- planlaşdırılan maliyyə riski çərçivəsində müəssisənin mənfəətinin maksimum səviyyəyə çatdırmaq;
- planlaşdırılan mənfəət dərəcəsində maliyyə riskinin səviyyəsini minimuma endirmək;

- müəssisənin inkişaf gedişatında onun daim bərabər ölçüdə maliyyə ehtiyatları ilə təminatı;

- təsərrüfat işinin reallaşmasının daxili və xarici mühitinin dəyişilməsi məqamında kapitalın tez surətdə investisiyalaşdırma qabiliyyəti.

Kompaniyanın maliyyə fəaliyyətinin idarəedilməsi gedişatı bəzi mexanizmlərə söykənir. Maliyyə menecmentinin mexanizmi firmanın maliyyə işi boyunca idarəetmə qərarların verilməsi və icrası prosesinə təsir etmək gücünə malik olan başlıca elementlərin toplusunu özündə təcəssüm etdirir.

Şəkil 4: Maliyyə menecmentinin mexanizmlərinin strukturu

Mənbə: Бадюкина Е.А., (2009), “Финан. Менеджмент”, Москва ədəbiyyatından istifadə əsasında tədqiqatçı tərəfindən tərtib edilmişdir (30.11.2020).

1. Maliyyə iş fəaliyyətinin nizamlanması sisteminə dövlətin normativ-hüquqi tənzimlənmə, firmanın maliyyə fəaliyyətinin fərqli aspektlərinin qaydaya salınmasının daxili mexanizmi, tənzimlənmənin bazar mexanizmi aiddir.

2. Firmanın maliyyə iş fəaliyyətinin xarici dəstəyi sisteminə gəldikdə isə maliyyələşdirmənin xarici və dövlət formaları, lizinq, sığorta, firmanın kreditləşdirməsi və kompaniyanın maliyyə iş fəaliyyətinin başqa kənar dəstək formaları.

3. Maliyyə levericid sistemi idarəetmə ilə bağlı qərarlarının verilməsi və icrasına təsirin əsas formaları hesab edilən faiz, qiymət, amortizasiya ayırmaları, mənfəət, xalis pul axını, pensiya, dividend, cərimələr və digər iqtisadi alətləri ifadə edir.

4. Maliyyə metodları sistemi texniki-iqtisadi hesablamalar, iqtisadi-riyazi, iqtisadi-statistik, dəyərin diskontlaşdırılması, ekspert, diversifikasiya, aktivlərin amortizasiya, hedcləşmə metodu, digər maliyyə metodlarının üsul və priyomlardan ibarətdir.

5. Maliyyə alətləri sisteminə idarəetmə bağlı qərarlarının verilməsi və icrası gedişatını təmin edən əsas kredit, ödəniş, investisiyalaşdırma, depozit, sığorta, maliyyə alətlərinin sair növləri müqavilə öhdəlikləri aiddir.

İnflyasiya bir sıra məqamlarda investisiya yatırımının gəlirliliyinə, maliyyələşmə mühitinə və layihə çərçivəsində kompaniyanın şəxsi kapitalının iştirak dərəcəsinə bilavasitə təsir dairəsinə salır. Bu cür təsir əsasəndə zamana görə şaxələnmiş investisiya tsiklinə sahib olan və yaxud əhəmiyyətli dərəcədə borc vəsaitləri istəyən layihələrdən ötrü özünü daha aydın vəziyyətdə görə çarpır. Investisiya layihələrinə qiymət verərkən inflyasiyanı şərtləndirən bir sıra vacib amillərin diqqət dairəsində saxlanması olduqca gərəkdir:

- 1) Manatın inflyasiyasının tam indeksi. İnflyasiya gedişatını sistemli qaydada təshih edilən işçi proqnozu diqqətdə saxlamaqla bu indeks müəyyənləşir;
- 2) Azərbaycan manatının valyuta məzənnəsinə dair proqnozlar;
- 3) Resurs və əmtəələrə qiymətlərin zamana görə hərəkətinin proqnozları, habelə orta əməkhaqqı və başqa göstəricilərin perspektivdə səviyyəsinin kənarlaşma proqnozları;
- 4) Tətbiq edilən vergi dərəcələrinin, ehtiyatların, Azərbaycan Respublikasının yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsinin və dövlət nizamnaməsi boyunca fərqli maliyyə perspektivləri.

Maliyyə mexanizmini formalaşdırmaqla, dövlət onun bu və yaxud başqa zamanın maliyyə siyasətinin qarşıya qoyduğu tələblərinə daha dürüst şəkildə uyğun gəlməsini təmininə cəhd edir ki, bu isə onun vəzifə və hədəflərinin bütöv şəkildə reallaşmasının təminatı hesab edilir. Bu zaman maliyyə mexanizminin və ona daxil olan fərqli elementlərin kollektiv və şəxsi maraqlarla daha bəsit bağlılığının daimiliyi saxlanar ki, bu da maliyyə mexanizminin effektivliyinin zəmanəti kimi özün göstərar.

İndiki durumda təsərrüfat subyektlərinin əksəriyyət təşkil edən hissələrinin maliyyə mexanizmi böhran vəziyyətində yerləşir ki, bu isə də özünü istər təsərrüfat fəaliyyətinin reallaşmasından ötrü və istərsə də investisiya yatırımlarından ötrü vəsaitlərin mənbələrinin əhəmiyyətli dərəcədə çatışmazlığında biruzə verir.

Bu nöqteyi-nəzərdən, mövcudda təsərrüfat subyektləri üçün prioritet onların maliyyə durumunun möhkəmləndirilməsi və bunun sayəsində dövlət maliyyəsinin stabilləşməsi hesab edilir. Bu məsələni reallaşdırmadan digər məsələləri, o cümlədən inflyasiya problemlərini çözməsinə nail olmaq müşkül haldır.

Rəqabətqabiliyyətli məhsul buraxılışı firmanın təşkilati, istehsal və kadr strukturunun təzədən restrukturizasiyası, onun cərəyan edən bütün kənarlaşmalara çevik reaksiyası zəruriliyi ilə əlaqədardır. Bu, həmçinin firmanın maliyyə mexanizminə aiddir, onun təkmilləşdirilməsinə və başlıca əsas mərhələlərinin işlənilməsinə obyektiv zərurət meydana gəlir.

Maliyyə mexanizminin müasir tələblərə uyğun modernləşdirmək gedişatının ilk mərhələsi maliyyə ehtiyatları və təşkilati struktur dairəsində əlaqələrin formalaşmasından ibarətdir. O, maliyyə ehtiyatlarının bölgüsü barədə qərara gəlməsindən və onların kompaniyanın dəqiq iş fəaliyyəti istiqamətlərində toplanmasından ibarətdir. Kompaniyanın strukturları tərəfindən belə qərar qəbulunun vacib şərti istehsal edilən məhsula gözlənilən tələbdən asılılıq dərəcəsinin iqtisadi analizinin edilməsi və müəyyənləşdirilməsi hesab edilir. Növbəti etapa gəldikdə isə problemin maliyyə ehtiyatlarının və başqa resurs növlərinin tələb edilən həcmilə əlaqələndirilməsinə dair qərar verilir. Bu etapın yekunu olaraq biznes-planın işlənilib ərsəyə gətirilməsi çıxış edir.

1.3. Maliyyə menecmenti sisteminin informasiya təminatı və müasir paradiqması

Qərarların qəbul etmə prosesinin normal işi üçün əlverişli şərait yaradan informasiya massivinin fəaliyyət diapozonunun çevrəsinin böyüdülməsi və sistemləşdirilməsi maliyyə menecmentinin ümdə üsullarından biridir. Şübhəsiz ki, biznesmenin və yaxud menecerin şəxsi informasiya vəzifələrini nə səviyyədə icra

etmələrindən, kompaniyanın məhsuldar fəaliyyət göstərməsi çox asılıdır. Amma bu yalnız informasiyanın kəmiyyətindən deyil, həmçinin keyfiyyətilə də bilavasitə bağlıdır.

Maliyyə informasiyası – maliyyə qərarları verən zaman qeyri-dəqiqliyi endirməyə qadir məlumatdır. Maliyyə informasiyasının yaranması və faydalanması sistemli yanaşmaya söykənir. Bu an sistem anlamında, elementlər dəsti və onların maliyyə idarələrinin optimal menecmentinə imkan verən informasiya əlaqələri dərk edilir. Bu sistem dar, uzun və qısa dövrlü maliyyə qərarlarının qəbuluna sərəncam verməyə və şəxsi maliyyə monitorinqi sistemini qurub yaratmaga tuşlanmışdır.

İlk öncə, bir fakta önəm verməliyik ki, kapital bazarına əlavədə "səmərəlilik" termini iqtisadi deyil, informasiya nöqteyi-nəzərindən dərk edilməlidir, yəni bazarın effektivlik dərəcəsi onun informasiya məhsulunun zənginliyi və bazar iştirakçılarına informasiyadan istifadənin əlçatarlığı səviyyəsi ilə qiymət verilir. Elm sferasındakı əsərlərdə bu kimi konsepsiya bazar effektivliy hipotezi (EMN) olaraq tanınır.

Bu hipotezin tələblərinə görə bazarla əlaqədar iştirakçıların informasiyaya bütöv və müstəqil şəkildə girişi məqamı bu ana səhmin qiyməti onun həqiqi dəyərinin dəqiq hesablanması hesab edilir. Dəyərli bazar kontekstində, hər hansı təzə informasiya onun verilməsilə bir zaman kəsiyində qiymətli kağızların və səhmlərin qiymətlərində əks edilir. Bundan ziyadə, bu informasiya bazara gözlənilmədən daxil olur, yəni qabaqcadan onun nə an daxil olacağını və nə həcmdə fayda verəcəyini proqnozlaşdırmaq müşkül məsələdir.

Bazarın informasiya səmərəliliyinə yiyələnmək sadələdiyimiz bəzi bəlli amillərə riayət olunmasına söykənir:

1. Bazar alıcılar və satıcıların çoxluğu ilə səciyyələnir.
2. Kapital bazarının bütöv maraqlı tərəflərindən ötrü informasiya əlçatan olur və eyni vaxtda ona yiyələnmək heç bir xərclərlə əlaqədar deyildir.
3. Transaksiya ilə bağlı xərcləri, vergi və sövdələşmələrin aparılmasına maneçilik törədən başqa amillər istisnalıq təşkil edir.

4. Fərqli-fərqli hüquqi və fiziki insanlar istiqamətindən reallaşdırılan sövdələşmələr bazarda qiymətlərin ümumi səviyyəsinə təsir gücünə sahib deyil.

5. Tam bazar iştirakçıları gözlənilən faydaları maksimumlaşdırmağa cəhd etməklə, səmərəli fəaliyyət nümayiş etdirir.

6. Bazarın tam iştirakçıları üçün eyni ehtimalla proqnozlaşdırılan hadisə olaraq qiymətli kağızlarla sövdələşmələrdən yüksək gəlirlər real olmur.

Maliyyə informasiya sistemi təkcə rəhbər heyətini və təşkilatın özünün sahiblərini mütəmadi zəruri informasiya məhsulları ilə doldurmaq deyil, həmçinin onun əhatəli istifadəçilərinin (istehlakçılarının) maraqlarını ödəməyi də diqqət mərkəzində tutur.

Maliyyə menecment informasiya blokuna aid olan informasiya istehlakçılarını iki aparıcı kateqoriyaya bölmək olar:

- Daxili yararlananlar timsalında menecerlər, mühasiblər, səhmdarlar;
- Xarici yararlananlar timsalında vergi orqanları, kredit təşkilatları, audit orqanları, hüquqşünaslar, informasiya və konsaltinq firmalar və s.).

Xarici yararlananlar təşkilatın maliyyə durumunu və maliyyə fəaliyyətinin yekunlarını özündə ehtiva edən informasiya hissəsindən faydalanırlar. Bu informasiyanın çoxluq təşkil edən hissəsi kompaniyanın təmsil edildiyi rəsmi maliyyə hesabatında əksin tapır.

Daxili istifadəçilərə gəldikdə isə bundan qabaq sadalananlarla bərabər kompaniyanın kommersiya sirrini daşıyan maliyyə fəaliyyətinə dair əhəmiyyətli dərəcədə informasiyadan yararlanırlar.

Maliyyə menecmentində informasiya blokunda olan məlumat istifadəçilərinin sayı mütəmadi dəyişikliyə məruz qalır və dəqiq iqtisadi durumdan əlaqədar olaraq müxtəlif tərtibatda olması labüddür.

Maliyyə menecmentinin informasiya blokunun mahiyyət və məzmunu, onun genişliyi və dərinliyi kompaniyanın işinin sahəvi xarakteristikası, onların fəaliyyətdə olduğu təşkilati-hüquqi forması ilə müəyyənləşir. Bu blokun dəqiq göstəricilər sistemi

İstər firma xaricində, istərsə də daxili informasiya çıxış nöqtəsi hesabına yararır. Xarici və daxili informasiyadan məqsədyönlü faydalanmaq və idarəedilməsi maliyyə menecmentinin səmərəliliyinin bünövrəsidir.

İqtisadi ədəbiyyatda ümumiyyətlə xarici mənbə hesabına formalaşan göstəricilər qrafasına haqqında söz açacağımız göstəricilər qrupları aiddir (Van Xorn Dj,1999) :

- 1) Dövlətin ümumi iqtisadi yüksəlişini əks etdirən göstəricilər qrupu;
- 2) Maliyyə bazarının konyunkturasını əks etdirən göstəricilər sistemi;
- 3) Əksagentlərin və rəqib tərəflərin işini özündə ehtiva edən göstəricilər;
- 4) Qayda - nizamlayıcı göstəricilər.

1. Dövlətin ümumi iqtisadi yüksəlişini əks edən göstəricilər özlüyündə təsnifləşdirilir:

- makroiqtisadi artım göstəricilərinə;
- sahəvi artım göstəricilərinə.

Makroiqtisadi inkişaf göstəricilərinə aiddir:

- ÜDM və milli gəlirin artım surəti;
- baxılan dövrdə pul emissiyasının həcmi;
- əhalinin pul gəlirləri;
- banklarda depozitlər;
- inflyasiya indeksi;
- Mərkəzi Bankın diskont dərəcəsi.

Bu qrup göstəricilər sistemi strateji qərarların qəbulu zamanı şirkətin xarici mühit şəraitini proqnozlaşdırmaq işinə qulluq edir. Bu qrupun göstəricilərin formalaşması statistik məlumatlara əsaslanır.

Sahəvi inkişaf göstəriciləri qrupunu formalaşdırır:

- istehsal həcmi, onun dinamikası ;
- şirkətin aktivlərinin, o cümlədən dövriyyə aktivlərinin ümumi dəyəri;
- müəssisənin xüsusi kapitalının məbləği;
- müəssisənin, o cümlədən əsas(istehsalı) fəaliyyət növləri üzrə balans mənfəəti məbləği;

- əməliyyat fəaliyyətindən yaranan mənfəət vergisi dərəcəsi;
- buraxılış məhsullarına əlavə dəyər vergisi dərəcəsi;
- hesabat dövründə sahənin məhsullarına qiymətlər indeksi.

Sahəvi artım göstəriciləri operativ maliyyə idarəetməsi məsələləri boyunca qərar verilməsinə qulluq edir.

2. Maliyyə bazarının konyukturasını özündə nümayiş edən göstəricilər sistemində bunların qəbulu labüddür:

- fond aləti bazar konyukturasını özündə nümayiş edən göstəricilər;
- pul aləti bazar konyukturasını özündə nümayiş edən göstəricilər.

Fond alətləri bazarını özündə ehtiva edən göstəricilər qrupuna daxil etmək olar:

- fond alətinin başlıca növlərinin təklif və tələb, eləcə də tələbinin qiymət kotirovkası;
- fond alətinin vacib növləri boyunca qiymət indeksi və əməliyyat həcmi;
- fond bazarında müşahidə edilən qiymət dinamikasının toplu indeksi.

Pul aləti bazar konyukturasını əks etdirən göstəricilər göstəricilər qrupuna daxil etmək olar:

- maliyyə kreditinin təqdim dövrlü üzrə fərqli kommersiya banklarının diferensiallaşdırılmanın kredit dərəcəsi;
- tələb edilənədək və vaxt çərçivəsində depozitlər üzrə fərqli kommersiya banklarının diferensiallaşan depozit dərəcəsi;
- beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətdə kompaniyanın əməliyyat apardığı müxtəlif valyutaların rəsmi məzənnəsi.

3. Əksagentlərin və rəqib tərəflərin işini özündə əks edən göstəricilər qrupunun tərkibini bunlar təşkil edir (bankların, sığorta şirkətlərinin, təchizatçıların, məhsul alıcılarının, rəqiblərin).

4. Nəhayət, qayda - nizamlayıcı göstəricilər iki alt qrupa bölünə bilməsi mümkündür:

- firmanın maliyyə iş fəaliyyətinin fərqli tərəfləri üzrə qayda - nizamlayıcı göstəricilər;

- maliyyə bazarı seqmentlərinin iş fəaliyyəti məsələlərinə dair qayda - nizamlayıcı göstəricilər.

İlk altqrupa daxildir:

- şirkətinin nizamnamə kapitalının minimumlaşdırılmış həcmi;
- diqqətdə tutulan qeydiyyat dövründə onun təsisçilərinin səhmlərin alınması həcmi;
- vergi dərəcələri;
- qeyri-maddi aktivlər və əsas vəsaitlərin amortizasiya normaları;
- pul ödənişlərinin yekun hədd ölçüsü və s.

İkinci alt qrupu formalaşdırır:

- Mərkəzi Bank tərəfindən təqdim edilən diskont dərəcəsi;
- valyuta məzənnəsi;
- müxtəlif maliyyə alətləri boyunca kotirovka və qiymətlərin səviyyəsi.

Daxili mənbələrdən formalaşan maliyyə menecmentinin informasiya təminatı göstəricilər qrupu daxil etmək olar:

- 1) ümumilikdə firmanın maliyyə fəaliyyəti və durumunun yekunlarını əks etdirən göstəricilər;
- 2) firmanın müxtəlif struktur şöbələrinin işinin maliyyə yekunlarını açıq bəyan edən göstəricilər;
- 3) firmanın maliyyənin yüksəlişi ilə əlaqədar qayda-plan göstəriciləri.

1.Sadaladığımız göstəricilər qrupunun bu növünə daxildir:

- aktivlərin tərkib hissəsi və faydalanan kapitalın strukturunu özündə nümayiş etdirən göstəricilər;
- kompaniyanın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyət diapozonunun ümdə yekunlarını özündə nümayiş etdirən göstəricilər;
- monetar aktivinin və başqa maliyyə fondlarının hərəkət marşrutunu nümayiş etdirən göstəricilər.

Bu yuxarıda sadaladığımızlar maliyyə menecmentinin informasiya bloku sistemi kimi diqqətdə saxlamaq nöqtəyi-nəzərdən mühasibat uçotu sistemini özündə təcəssüm edir,

belə ki, statistik məlumat bazasına idarəetmə uçotundan ötrü, vergi uçotuna maliyyə sistemi üçün informasiya kimi diqqət dairəsində saxlanılmalıdır. Bu cür uçot quruluşu maliyyə menecerinə onun haqqında danışdığımız mövqeyindən görünür – o, uçot sisteminin tərkib hissəsi deyil, o, informasiyanın istifadəçisidir, bu mövqedə o, uçot növlərinin təhlili (yəni ayrılması) mövqeyində deyil, sintezi mövqeyində (yəni birləşdirilməsi mövqeyində) dayanır. Bölgü isə, bu halda minimum sayda hissəni əhatə etməklə dəqiq əlamət üzrə olmalıdır.

Maliyyə menecmentində maliyyə aktivinin gəlirliliyinin qiymətləndirilməsi modelinin(CAPM) özünəməxsus yeri vardır. Metodun məğzi ona dəlalət edir ki, konkret təsərrüfat subyektinə investisiya qoymağın məqsədəuyğunluğu məsələsini çözərkən investor öz imkanının çatdığı və alterativ kimi nəzərdən keçirə bildiyi risksiz investisiya variantı ilə müqayisədə risk fərqi geniş diapozonda analiz edir. Investor hər yeni riski öhdəsinə götürməyə görə risksiz investisiyalardan mənfəətin baza normasına əlavə şəklində üstəlik haqq tələb edir.

Ümumi qaydada metodun təməl düsturu aşağıdakı şəkildə olur:

$$Y_E = R_f + (R_n - R_f) + C_s = R_f + R_E + C_s, \quad (1.1)$$

burada Y_E – diskont dərəcəsidir,

R_f – baza dərəcəsi – risksiz investisiyalardan mənfəət normasıdır (inkışaf etmiş ölkələrdə adətən, dövlət qiymətli kağızlarından mənfəət normasıdır),

R_n – kapital bazarında orta gəlir normasıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə bütövlükdə bazarın müvafiq xarakteristikalarına yaxın gəlirlilik və risk xarakteristikalarına şərti malik olan və tərkibindəki kağızların qiymətinin dəyişməsinin həmin maliyyə aktivləri bazarında ümumi durumu təcəssüm etdirən (bütün portfelin gəlirliliyinə və dəyərinə spesifik risklərin təsirini qiymətli kağızları həmin portfelin tərkibində olan müəssisələrin sayı aradan qaldırır) qiymətli kağızlar portfelinə ötrü hesablanır.

$R_E = (R_n - R_f)$ – kapital bazarının riski (difersifikasiya edilməyən risk) üçün mükafatdır.

C_5 – spesifik risklər üçün mükafatdır.

Azərbaycan şəraitində metodun tətbiqi bir sıra məhdudiyyətlərlə bağlıdır:

- a) “risksiz” sayıla bilən investisiya variantı yoxdur,
- b) kapital bazarında gəlir normasına dair düzgün informasiya nail olmaq mümkün deyildir (inkişaf etmiş ölkələrdə kapital bazarı riskinə görə mükafatı müəyyənləşdirmək üçün informasiya mənbəyi kimi kapital bazarında səhmləri fəal kotirovka edilən 500 iri və orta ölçülü firmanın gəlirliliyi üzərində uzunmüddətli (65 ildən yuxarı) statistik müşahidələrin nəticələrinin ümumiləşdirilməsindən (S&P 500 indeksi) istifadə edilir.

Bununla belə, həmin metod ən sayıb-seçilən metoddur, bu metoddan istifadə sxemi 1 sayılı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 1: Maliyyə aktivlərinin gəlirliliyinin qiymətləndirilməsi metodundan istifadə etməklə hesablama

	Mükafatların diapazonu
Risksiz dərəcə (baza dərəcəsi)	n %
İnvestisiya şərtlərində fərqlərə görə mükafat	0 – 5 %
Menejmentin keyfiyyəti və onun yüksəldilməsinin mümkünlüyü	0 – 5 %
Müəssisənin miqyası	0 – 5 %
İnvestisiyaya yönəldilmiş kapitalın maliyyə strukturu	0 – 5 %
Bazarın ərzaq və coğrafi diversifikasiyası	0 – 5 %
İstehlakçılar üzrə diversifikasiya	0 – 5 %
Marja və qarşıdakı dövrdə gəlirin proqnozlaşdırılmasının mümkünlüyü	0 – 5 %
Digər spesifik risklər	0 – 5 %
Qoyulmuş investisiyanın nisbətən aşağı likvidliyinə görə mükafat	0 – 5 %
Cəmi gəlir norması	Məbləğ

Mənbə: Павлов Л.Н.,(2003), “Финан. Менеджмент”, москва ədəbiyyatından əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları ilə tərtib edilmişdir (10.12.2020).

Metodun təməl düsturu (1.1) düsturuna çox oxşayır və aşağıdakı şəkildədir:

$$Y_E = R_f + \beta \times (R_n - R_f) + C_S = R_f + \beta \times R_E + C_S, \quad (1.2)$$

burada β – “həssaslıq əmsalıdır”.

Bu metodun cəmləşdirmə metodundan fərqi budur: (1.1) düsturunda ehtimal olunurdu ki, kapital bazarı riskinə görə mükafat bütün müəssisələr üçün eynidir. Məlum olur ki, müntəzəm risk amilləri, həqiqətən, bütün müəssisələrə təsir göstərir, lakin müxtəlif müəssisələrin fəaliyyətinə müxtəlif cür təsir göstərə bilər. Qiymətləndirilən konkret müəssisənin müntəzəm risk amillərinin təsirinə həssaslığını nəzərə almaq üçün β əmsalı tətbiq edilir. Faktiki olaraq bu əmsal qiymətləndirilən müəssisənin səhmləri üzrə gəlir normasının kapital bazarında orta gəlir normasından asılılığının retrospektiv dinamikasını əks etdirir. Ümumi halda β əmsalını müəyyənləşdirmək üçün qiymətləndirilən müəssisənin (və ya oxşar müəssisənin) səhmlərinin qiymətləndirmə tarixindən əvvəlki 3–5 il ərzində gəlirliliyinə və kapital bazarını modelləşdirən səhmlər portfelinin elə həmin dövrdəki gəlirliliyinə (S&P 500 indeksinin analoqu) dair informasiya zəruridir. Əgər $\beta = 1$ -dirsə, qiymətləndirilən aktivə investisiya qoyuluşu riski səhmlərin bazar portfelinə investisiya qoyuluşu riskinə bərabərdir. $\beta < 1$ olduqda, qiymətləndirilən aktiv daha az riskli, $\beta > 1$ olduqda isə daha çox risklidir.

Metodun əsas çatışmazlığı: təşəkkül tapmış fond bazarının olmaması metoddan birbaşa istifadəni qeyri-mümkün hesab edir. Digər ölkələrin məlumatları əsasında hesablanmış β əmsalından istifadə edilməsi də, açıq-aşkar, hesablamaların dəqiqliyini artırır.

Aydındır ki, yuxarıda şərh etdiyimiz şərtlərin heç də hamısı real həyatda tam həcmdə reallaşmır, çünki informasiya bərabər əlçatarlığa malik ola bilməz, onlar pulsuz deyil, orada vergilər, xərclər və s. mövcuddur.

Bir faktı da unutmamaq lazımdır ki, Azərbaycanda iki hesabat – mühasibat və vergi hesabatları mövcudluğu çoxlarına bəllidir. Çoxluq təşkil edən zamanlarda eyni bir təsərrüfat subyektinə dair barəsində uyğun hesabat məlumatları diqqətə çatacaq səviyyədə fərqlənir. Meneceri isə ilk öncə kompaniyanın real yiyələndiyi və ya öz iş

fəaliyyətini reallaşdırmaq, vergiləri qaşılmaq üçün məxaric etdiyi pul vəsaitlərinə dair informasiya məlumatları maraqlandırılmalıdır.

Əldə edilmiş informasiya məlumatlarının yoxlanılması, analizi, aydınlıq gətirilməsi və işlənilməsi də başlıca məsələlərdən sayılır. Anket suallarının sadə cavablandırılması yolu ilə sifarişçinin nümayəndələrindən alınmış informasiya çox zaman intervalında bütöv şəkildə özünü göstərmir və ya qiymətləndirmənin ehtiyacını tam tərzdə ödəmir. Bununla bağlı olaraq, alınmış informasiya məhsulunun firmanın müdiriyyətinin və ya uyğun bölmələrinin nümayəndələrinə növbəti suallardan ötrü tək-cə əsas rolunu oynayır. Xüsusilə məsuliyyətli məqamda (beləki təqdim edilən informasiyanın dəqiqliyi menecerdə şübhə doğurursa) maliyyə hesabatını imkan olan vaxt auditor rəyi ilə eyni vaxt almaq məqsədəuyğundur.

Yaddan çıxartmağa lüzum yoxdur ki, hər hansı kompaniyanın rəsmi hesabat məlumatlarının analizi ilə nail oluna bilməyən, amma firmanın bazar dəyərinə aydınlıq gətirməkdən ötrü gərəkli olan və yalnız bilavasitə kompaniya sahiblərindən və ya müdiriyyətdən alınma bilməsi mümkün olan böyük xeyli həcmdə informasiya vardır. Kompaniya yiyələrinin və ya başlıca işçi heyətinin sorğulanması əksər vaxtda menecərə istər sahənin hazırkı durumu və gələcək inkişafı, rəqabətin durumu, istərsə də inzibati-idarəetmə işçilərinin səriştəliyi, mal-göndərənlər ilə əlaqələri və iş üçün böyük məna kəsb edən tam bir sıra digər xüsusi məsələlər (məhsul, iş və xidmətlərin rəqabət qabiliyyəti, qeyri-əməliyyat aktivlərinin mövcudluğu və i.a.) haqqında vacib informasiya yiyələnməyə şərait yaradır.

İnformasiyanı toplayıb analiz edərkən menecer analiz olunan informasiyanın tədqiqinin dərinliyi ilə əhatəsinin genişliyi dairəsində, ən mükəmməl metodologiyanın tətbiqi zərurəti ilə təhlildən ötrü yararlı olan vaxt, qüvvə və vəsait məsrəfləri arasında ağlabatan tarazlıq əldə etməyə çalışmalıdır. Əsas prinsiplər arasında aşağıdakılar qeyd edilməlidir:

- son nəticələrə göstərdiyi təsir öz əhəmiyyətinə görə qiymətləndirmədə yol verilmiş xətanın kəmiyyəti ilə müqayisəsi mümkün olmayan bu və yaxud başqa

ilkın sənədləri dəqiqləşdirməyə icazə verən prosedurlar yalnız o halda məqsədmüvafiqdir ki, onların reallaşması zaman, əmək və ya vəsait məsrəfləri dərəcəsində keyfiyyət dəyişikliklərinə gətirib çıxarmasın.

- dolayı məlumatlara əsaslanan və çıxarılan nəticələrə böyük təsir edən ehtimallar və qiymətlər maksimum dərəcə (imkan daxilində) təhlil əsasında formalaşdırılmalıdır.
- müəssisənin potensial alıcısı tərəfindən yerinə yetirilmə ehtimalı sifirə bərabər olan tədqiqatlara əsaslanan qiymətləndirmə prosedurları, eləcə də, həmin alıcının öz tədqiqatlarında çox ehtimal ki, istifadə etməyəcəyi informasiya qiymətləndirmənin dəqiqləşdirilməsinə deyil, təhrif edilməsilə yekunlaşa bilər.

Heyif ki, hansı informasiyanın mühüm olduğunun müəyyənləşdirilməsi prosesin ayrılmaz tərkibindən ibarətdir, lakin həmin addım ilk növbədə menecerin subyektiv fikrinə əsaslandığından adekvat izah edilə bilməz. Nəhayət, işi yerinə yetirərkən heç vaxt yaddan çıxartmağa əsas yoxdur ki, menecerin bütün zəruri informasiyaya malik olduğunu güman etdiyi, lakin işi başa çatdırmağa az qalmış əlavə mühüm məlumatları aşkara çıxardığı hallara praktikada çox da təsadüf vaxtlarda rast gəlinmir. Ən vacibi bundan ibarətdir ki, bu cür kəşf onun qiymətləndirmə barəsində hesabatı təqdim etməsindən əvvəl baş versin.

Maliyyə, idarəetmə və müqavilə uçotunun fərqləndirilməsi aşağıdakı əlamətlərdə özünü biruzə verir: metodologiya, məqsədlər, normativ baza. Vergi uçotu onun normalaşdırılması üsullarında və məqsədlərindəki fərqlərə görə ayrılır. Amma, vergi uçotunun hədəfi maliyyə uçot sistemin alt hədəfi sayıldığına və vahid metodologiyadan uçotun bu kim növlərində istifadə olunduğuna görə, maliyyə menecmenti tərəfdən maliyyə uçotunun başlıca növlərindən biri olaraq vergi uçotu hesab edilir. Statistik göstəricilər idarəetmə uçotunun tərkibinə aid olunmuşdur, çünki maliyyə menecerini statistik göstəriciləri nə cür toplamaq deyil, onlardan idarəetmə məqsədlərində necə faydalanmaq maraqlandırır (Sadıqov M.,2007).

Bazar qanunlarını fəaliyyət göstərdiyi vaxtda maliyyə menecmentinin ümdə əlaqə vasitəsi və mühüm təminat elementi maliyyə hesabatı sayılır. Menecerlər üçün onun xüsusi əhəmiyyəti ondadır ki, o, tək, informasiya mənbəyi olub, birincisi, yaxşı strukturlaşdırılmışdır, ikincisi, əslində götürüldükdə vahid şəkil halına salınmışdır (beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarının əhəmiyyəti tərzdə genişləndirilməsi ilə, hətta beynəlxalq səviyyədə də vahid şəkilə salınma haqqında danışmaq olar), üçüncüsü, müntəzəm olaraq meydana çıxması mütləqdir (hər hansı ölkədə mühasibat hesabatı ən azı ildə bir dəfə tərtib edilməlidir), dördüncüsü, ümumən əlçatardır (ən azı istifadəçilər üçün tamamilə bağlı deyil).

Maliyyə menecmentində qərar qəbul edilməsinin metodoloji əsası fundamental konsepsiyaların məcmusudur ki, bunun da sistemi maliyyə menecmentinin müasir paradigmasını təşkil edir. Paradigma (yunanca paradeigma) - ilkin konseptual sxemdir, problemlərin və onların çözülməsi yollarının qoyulmasının modelidir, bəlli bir vaxt zamanı ilə əlaqədar tədqiqat metodlarıdır. Maliyyə menecmentinin müasir paradigması bir çox elmi fənlərin nəzəri yekunlarına söykənir və holdinq şirkələrinin maliyyəsinin menecment mexanizmlərinin və habelə maliyyə bazarının fəaliyyət vasitələri və alətləri ilə ən əhatəli əlaqələri özündə bəyan edir. Maliyyə menecmenti paradigmasını yaranmasının ana sütununu nəzəri işləmələr, model və konsepsiyalar təşkil edir.

Konsepsiya (latın dilində ifadəsi conceptio) - hər hansı hadisələrin, onların izahı üçün əsas ideyanı ifadə edən müəyyən anlaşma, şərh üsuludur. Maliyyə menecmentinin istənilən konsepsiyası təşkilatın maliyyəsinin idarəolunmasının əsasına xidmət göstərən aydın ideya olaraq təqdim edilə bilər. Maliyyə menecmentinin əsasına xidmətdə olan ideyalar maliyyə sahəsində ABŞ peşəkar kadrları tərəfindən ərsəyə gətirilmişdir ki, onlarında çox hissəsi Nobel mükafatı laureatlarıdır. Maliyyə elminin təsviri fəndən analitik fənnə çevrilməsi Harry Markovits və Uilliam Şarpın; Franco Modigliani və Merton Millerin işləri ilə başlamışdır. Bu alimlərin elmi əsərləri - portfel və kapital strukturu nəzəriyyəsi holdinq şirkətləri maliyyə idarəetməsinin texnika və elmin başında durur, belə ki, iki prinsiplial suallara cavab tapmağa zəmin yaradır:

maliyyə resurslarını hansı yerdən götürmək və hansı sahələrə yatırmaq.

Maliyyə nəzəriyyəsi sahəsində ən böyük mütəxəssislər T.E Kouplendin və C. F. Uestonun fikrincə, Franko Modigliani və Merton Miller tərəfindən 1958-ci ildə nəşr edilmiş işdə, tətbiqi mikroiqtişadiyyatdan başlayaraq hazırda müstəqil istiqamət kimi tanınan müasir maliyyə nəzəriyyəsinə qədər nəzərdən keçirilmişdir. Qlobal maliyyə böhranının mövcud şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatı maliyyə-təsərrüfat işini reallaşdırmaqda artım qeyri-müəyyənlik amillərinin artımı ilə özünü göstərir. İqtisadi şəraitin dəyişməsinə məntiqi cavab maliyyə menecmentinin yeni inkişaf mərhələsinə çevrilməsi - risk yönümlü yanaşmanın tətbiqi olmuşdur.

Müasir dövrdə informasiya forma və şirkətlərə bazarda mövqeyini möhkəmləndirməyə rəqabət üstünlüyünü təmin etməyə imkan verən mühüm resurs sayılır. Biznesin informasiya infrastrukturunu barədə tanınmış iqtisadi alimlərin müxtəlif nəzəri baxışları öyrənilmiş müvafiq ümumiləşdirmələr edilmişdir. İnformasiya, məhsul və xidmətlər bazarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bir çox məsələləri çözərkən şirkətlər müxtəlif informasiya infrastrukturunun axınlarından yararlanmaq durumunda qalırlar, hansıki onlara əlçatanlıq heç də həmişə asan olmur. Bəzi lokal informasiya sistemlərində və çoxsaylı internet saytlarında səhv, yanlış informasiyalara rast gəlinir. Belə vəziyyət biznesin effektiv idarə olunmasında həqiqətən kömək göstərə bilən şirkətin vahid informasiya sisteminin formalaşmasını xeyli çətinləşdirir. Beləliklə, mövzu ilə bağlı tədqiqatların mənda belə fikir yaradır ki, ölkəmizdə müasir infomasiya texnologiyalarının kifayət həcmdə olmaması, informasiya resurslarına kütləvi istifadəçilərin əlçatanlığını məhdudlaşdıran texnoloji və iqtisadi boş yerlər informasiya məhsul və xidmətləri bazarının intensiv inkişafına mənfi təsir edir.

II FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA INFLYASIYA ŞƏRAITINDƏ MALİYYƏ MENEJCMENTİNİN TƏŞKİLİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Maliyyə menecmentinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Ötən əsrin sonlarında iqtisadi sferada restrukturizasiya, əmlakın özəlləşdirməsi prosesi, dövlətsizləşmə və bu proseslərin parlaq yekunu olaraq mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma sistemindən əl çəkilməsi maliyyə təhlilini təzədən azad elm sferasına dəyişdi, bu dəyişiklikdə özlüyündə müasir bazar iqtisadiyyatı dövrü üçün xas olan qanunauyğunluqdur. Maliyyə təhlili nəzəriyyəsi V.V.Kovalevin, A.D.Şeremetin, R.S.Şayfulinin, E.V.Neqaşevin və digərlərinin əsərlərində uğurla davam etdirilmişdir. İdarəetmənin aparıcı funksiyaları dairəsində seçilənlərdən biri olaraq təhlilin rolu və məğzinə aydınlıq gətirməkdən ötrü “təhlil” məhfumuna kompaniyanın daxil olduğu iqtisadi-sosial sistem kontekstində nəzərdən keçirmək gərəkdir. Müasir zamanda sahibkarlıq subyektlərinin iş fəaliyyətlərini əks olunan başlıca göstəricilər sistemin məxfi tərzdə qoruyub saxlamaq əsas şərtidir.

Maliyyə təhlilinin asılı olmayan elm sahəsi olaraq yaranması dövlətin iqtisadi sferada yüksəlişinin obyektiv qanunlarının fəaliyyətilə əlaqələnmişdir. Maliyyə təhlili nəzəriyyələrinin daha da təkmilləşdirilməsi praktikanın artan tələbilə – tam mülkiyyət formalarında çıxış edən təsərrüfat subyektlərinin maliyyə durumunda uğura yiyələnməkdən ötrü mütərəqqi və optimal qərar verilməsinin dayanıqlı alətinə tələbatla şərtlənmişdir. Maliyyə təhlilinin azad elm sferası olması haqqında beynəlxalq və milli baxışlarının tədqiqi, analizi və sistem halına saxlanması bir sıra qənaətə gəlməyə rəvac verir :

- maliyyənin idarəedilməsinin ayrılıqda təsəvvür edilməsi mümkün olmayan aləti maliyyə təhlili hesab edilir: yalnız bəlli zəmin kəsiyində öyrənilən obyektin hazırkı durumunu qiymətləndirilməsini bilməklə onun inkişafını səmərəli idarəetmək olar.

- istər mərkəzləşdirilmiş, istərsə də qeyri-mərkəzləşdirilmiş ölçüdə maliyyənin idarəedilməsindən ötrü dövlətin ana sütunu sayılan maliyyə-kredit sistemi olduqca vacibdir.

Maliyyə təhlili - prosesin araşdırılmasına, hərtərəfli izahına, nəzəri tərəfdən sistemləşdirilməsinə və proqnozlaşdırılmasına istiqamətlənən insanın iş fəaliyyəti sferası barəsində elmdir, bunlar isə özünü maliyyə ehtiyatları və axınları, maliyyə durumuna real qiymət verilməsi və istər kompaniyada, istərsə də bütöv şəkildə dövlətdə maliyyə resurs və axınlarının funksiya göstərmələri və müfəssəl idarəetmə sisteminin qurulmasının təkmilləşdirilməsi imkanlarının aşkarlanmasının yardımı ilə biruzə verir.

Kompaniyanın maliyyə-təsərrüfat işinə diaqnostik qiymət verilməsinin məğzi sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi sferası və maliyyə durumunu daxilində ehtiva edən başlıca xüsusiyyətini ölçmək, əlamətləri dəqiqləşdirmək və mənimsəməkdən ibarətdir. Buraya qiymət xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması, onların ölçülməsi metod və vasitənin tapılması və bəlli qaydalar boyunca həmin xüsusiyyətlərin səciyyəvi cəhətləri və rəsmən elan edilmiş norma və standartlardan kənarlaşmalara obyektiv qiymət verilməsi daxildir.

İqtisadi sferada böhranın başvermə səbəb və qənaətlərin tədqiqinin yeni metodlarından biri diaqnostik təhlildir. Diaqnostik təhlil iqtisadi prosesin normal gedişinin pozulmasının ilkin səbəblərinin aşkara çıxarılmasının kompleks metodudur, habelə firmanın sağlamlaşdırılması barədə idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması aləti hesab edilir.

Kompaniyanın maliyyə-təsərrüfat işinə diaqnostik qiymət verilməsinin hədəfi tam fəaliyyət istiqamətlərinin sistemli şəkildə tədqiqi və onların yekunlarının cəmləşdirilməsi əsasında onun fəaliyyət səmərəliyini artırmaq, vəzifələrinə gəldikdə isə bunları göstərmək mümkündür:

- təhlil olunan obyektin həqiqi durumunun bərabərləşdirilməsi ;
- obyektin struktur və xassəsinin araşdırılması, onun bəlli olan qaydalarla, ya da baza xarakteristikalarla və normativlərlə tutuşdurulması;

- vaxt və yer intervalında obyektin durumundakı kənarlaşmaların üzə çıxarılması;
- obyektin durumundakı kənarlaşmalara gətirib çıxaran başlıca amillərin aydınlaşdırılması və təsir dairəsinin uçotu;
- başlıca meyillərin proqnozlaşdırılması.

Kompaniyanın maliyyə-təsərrüfat iş fəaliyyətinin diaqnostikası və analizinin hədəfinin dolğun, dürüst seçimi və vəzifələrinə aydınlıq gətirilməsi mühüm mənə daşıyır. Firmanın düşdüyü həqiqi vəziyyət qarşıdakı hədəflərin qoyulan məqsədin və məxsus olduğu imkanların diqqət dairəsində saxlanması əsasında və optimal qərarlara yiyələnməsi üsulları müəyyənləşdirilir, menecment metodları tapılır, alqı-satqı xidmət, texnoloji və başqa fəaliyyət istiqamətlərində fərqli kosmetik dəyişikliklər həyata keçilir.

Kompaniyanın maliyyə-təsərrüfat iş fəaliyyətinin diaqnostik qiymət verilməsi və analizi iqtisadi-texniki yüksəliş proseslərinin, yekunlarının əhatəli araşdırılmasına başlıca səbəb-yekun əlaqələrinin üzə çıxarılmasına söykənir. Haqqında bəhs etdiyimiz bu iş fəaliyyətinə iqtisadi-sosial, texnoloji və başqa proses toplusunun, idarəetmə strukturunun bərqərar olması, qurulması və fəaliyyəti qaydalarının, təşkilati sistemin qurulması prinsiplərinin araşdırılması, habelə informasiya, mütəxəsis təminatı və texniki-maddi işlətmə metodlarının səmərəliyinə qiymət verilməsi aiddir. Firmanın maliyyə-təsərrüfat işinin analizi gedişatında elmi-texniki, kapital qoyuluşu, istehsal, funksional və sosial fəaliyyət diapozonu diqqətlə izlənilir.

Kompaniyanın maliyyə-təsərrüfat işinin diaqnostikasının hesabat, nəzarət, stimullaşdırma, təşkilati və indikativ funksiyaları mövcuddur. Maliyyə təhlili firmanın tam analizinin tərkib quruluşu olub, onun maliyyə durumunu obyektiv qiymətləndirməyə əsas verən səmərəli metodu özündə təcəssüm edir və firmanın maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanması ilə bağlı işin gedişatından ötrü baza rolunu oynayır, sadaladığımız vəzifələri reallaşdırmağa əlverişli şərait formalaşdırır:

- kompaniyanın iş fəaliyyətinin yekunlarının və səmərəliyini, onun cari maliyyə durumuna qiymət verilməsi, yaxın perspektivdə maliyyə-iqtisadi göstəricilərinin yüksəldilməsinə proqnoz hazırlamaq;

- bəlli zaman intervalında maliyyə göstəricilərinin dinamikasını və həmin kənarlaşmalara səbəb olan amilləri qiymət vermək;

- təşkilati tərəfdən yenidənqurmanın reallaşdırılması yolunda qüvvədə olan maliyyə məhdudiyyətini operativ qiymət vermək;

- restrukturizasiya boyunca tədbirlər paketinin maliyyələşdirilməsinin real mənbələrini və onların reallaşdırılmasından alınacaq effekti ortaya çıxarıb dəyərləndirmək.

Kompaniyanın istehsal-təsərrüfat işinin səmərəli idarə olunması ötrü informasiya təminatı gərəkdir ki, onun da ümdə quruluş tərkibini maliyyə durumun dair məlumatlar təşkil edir. Kompaniyanın dayanıqlı maliyyə durumu onun vergi öhdəliklərinin həcmi ilə sıx tərzdə əlaqədarlığı ilə seçilir ki, bu proses isə vergi auditinin rolunun yüksəlməsi ilə nəticələnir. Bu prizmadan vergi auditinə maraq göstərən tərəflər vergitutmanın dəqiq hesablanmasına dair real və arxayın informasiyalara yiyələnmək istəyirlər. Peşəkar fəaliyyət hesab edilən auditin hədəfi cəmiyyəti, xüsusilə maraqlı tərəfləri şəxsləri firmanın fəaliyyəti barədə keyfiyyətli mühasibat uçot hesabat informasiya məhsulları ilə mütəmadi təmin etməkdir.

Elm və təcrübə tədqiqatlarında əvvəllər monitoring termini anlamında xarici mühitin durumu barədə informasiya məhsulunun emalı prosesi, müşahidə sistemi və təbiətdə cərəyan edən kütlənin təsərrüfat fəaliyyətində yaranan dəyişikliklərə nəzarət başa düşülürdü. Bazar münasibətlərinin inkişafı prosesində monitoring anlayışı milli iqtisadiyyatda işlədilməyə başlandı. O zaman monitoringə iqtisadi sferada tənəzzül halının meydana gəlməsi imkanlarının minimuma endirilməsi və şirkətlərin maliyyəsinin idarəedilməsinin səmərəliyinin artırılması hədəfilə kompaniyanın düşdüyü maliyyə durumuna qiymət verilməsi və proqnozlaşdırılması gedişatı olaraq nəzər dairəsindən keçirilirdi. Mövcud durumda həyata keçirilən

tədqiqatlarda monitoring istər mikro, istərsə də makro səviyyədə maliyyə aid edilməklə iqtisadi sferada cərəyan edən hadisələrin idarəedilməsinin başlıca aləti olaraq dəyər verilir.

Ümumiyyətlə maliyyə təhlili 2 qarşılıqlı tərzdə bir-biri ilə bağlı hissədən formalaşır: sintez və analiz. Maliyyə ehtiyatları və onların axınlarının hərtərəfli təhlili və sintezinin sayəsində kompaniyanın maliyyə siyasətinə yiyələnməsinə istiqamətlənən müxtəlif tədbirlər, yaxud maliyyə strategiyası işlənilib ərsəyə gətirilir. Maliyyə təhlilinin predmetinə gəldikdə, maliyyə resursları və axınlarını göstərmək mümkündür. Gəldiyim qənaətə görə, firmanın maliyyə durumunun təhlili prinsiplərinə bunları göstərsək yanlışlığa yol vermərik:

1. Dövlət tərəfindən yanaşmaq. İqtisadi sferada təzahür və prosesləri qiymətlədirərkən onların respublikanın sosial, iqtisadi və xarici siyasətinə qanunvericiliyə uyğunluğu diqqət dairəsində saxlanılmalıdır;

2. Elmi xarakter. Dialektik idrak nəzəriyyəsinin müddəalarına əsaslanmalı və istehsalın inkişafı iqtisadi qanunlarının tələbləri nəzərdə saxlanılmalıdır;

3. Komplekslik. Şirkətin iqtisadiyyatında asılılığın səbəblərinə dair genişmiqyaslı və dərinlən bilgilərə yiyələnməsi;

4. Sistemli yanaşma. Təhlil obyektinin elementlərinin strukturunun çətin dinamik sistem olaraq anlaşılması;

5. Obyektivlik və dəqiqlik. Reallığı özündə təcəssüm edən dayanıqlı informasiyalardan faydalanması, təhlilin analitik yekunlarının dürüst hesablamalarla sübutu;

6. Aktivlik. Maliyyə təhlilinin yekunlarının istehsalın gedişinə və son duruma güclü təsiretmə qabiliyyəti;

7. Planlılıq. Maliyyə təhlilinin sistematik reallaşması gedişində onun yekunları boyunca analitik tədbirlər paketinin effektivliyinin artırılması;

8. Operativlik. Maliyyə təhlilinin son yekunlarını idarəetmə heyətinə, o cümlədən menecerə vaxtılı-vaxtında çatdırılması;

9. Demokralizm. Maliyyə təhlilində işçilərin əhatəli tərzə iştirakı, deməli təsərrüfatdaxili ehtiyatların daha tam şəkildə ortaya qabardırılması;

10.Effektivlik. Maliyyə analizindən hasil olan effektiv yekunun onun reallaşmasına çəkmiş məsrəfləri üstələməsi.

Biznes subyektlərinin subyektinin maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsinin konseptual xətləri ilə rəğmən, maliyyə iş fəaliyyətinin sağlamlaşdırılmasının aydın istiqamətlərinin bu qaydada müəyyən etmək mümkündür :

- maliyyə iş fəaliyyətini sistem şəklində və mütəmadi təhlili;
- kompaniyanın xərclərinin daimi və dəyişən xərclərə ayırmaqla optimal vəziyyətə gətirilməsi , əlaqəli təsirin və münasibətlərin analizi : " xərc - gəlir - mənfəət";
- maliyyə durumunun optimallaşdırılması hədəfilə dövriyyə vəsait mənbələrinin səmərəli təşkili;
- mənfəət bölgü sisteminin nizamlaşdırılması üsulunun və firmanın maraqlarına daha uyğun səmərəli dividend siyasətinin işləyib hazırlanması;
- münasib olmayan balans tərkibinin qarşısına hədd çəkməkdən ötrü kompaniyanın məxsus olduğu əmlakın dəyər quruluşunun və onun yaranması mənbələrinin optimal səviyyəyə çatdırmaq;
- pul ehtiyatları mənbələrinin doldurulması və bank sistemi ilə qarşılıqlı əlaqələrin fəaliyyət diapozonunun böyüdülməsi hədəfini deviz edərək əməkdaşlığın kommersiya kreditinin və eləcə də veksel tədavülünün daha əhatəli tətbiqi;
- istehsal sferasının yüksək inkişafına çatmaqdan ötrü lizinq xidmətlərindən yararlanmaq;
- firmanın maliyyə strategiyasının işlənərək maraqlara münasib səviyyəyə çatdırılması və sonradan reallaşması.

Kompaniyanın maliyyə-təsərrüfat iş fəaliyyəti dairəsində reallaşan tam məsələlərin çözülməsindən ötrü bir sıra mənbələrin informasiyalarından faydalanılır:

- maliyyə hesabatı – firmanın əmlak və maliyyə durumuna dair dayanıqlı və bütöv təəssürat formalaşdıran maliyyə yekunlarını verən standart qaydalar;

- istehsalın texniki cəhətdən silahlanmasına dair informasiya məlumatları, plan və normativ, statistik və operativ uçot, təsərrüfatdaxili hesabat informasiyaları.

Yuxarıda bəhs etdiyimiz mənbələrə daxil informasiyanın təhlili metodikası mütləq göstəricilərin analizi, üfuqi, şaquli və əmsalların analizi istiqamətində qrup halına gətirilir.

Mütləq göstəricilər sisteminin analizi özündə cəmləşdirir:

- zamanın başlanğıcı və sonuna hesabat balans maddələri boyunca qiymətləndirmə aparılmasını;
- balansda daxil olan maddələrin mütləq həcmdə dəyişməsinə qiymət verilməsini;
- balansın maddələrinin xüsusi çəkilərinin-struktur xarakteristikasının qiymətləndirilməsini;
- struktur kənarlaşmaların (xüsusi çəkilərin) dinamikasına qiymət verilməsini;
- balansda əksin tapan maddələrin artım tempinin dəyişilməsinin qiymətləndirilməsini.

Hesabat sənədlərinin üfuqi təhlili balans, mənfəət və zərərlərə dair hesabatın tam maddələrinin inkişaf tempinin bazis dövr göstəricilərilə tutuşdurub müqayisə edilməsinə söykənir. Nəticədə indeks şəklində cədvəl almış oluruq və hesabat maddələrinin yüksəliş tempini müəyyən etmək, göstəricilərin dinamikası səviyyəsini dərin təhlilini aparmaq imkanı yaranır.

Şaquli təhlil firmanın maliyyə hesabat məlumatlarının mühüm yekun məbləğinin strukturu barədə təəssürat əldə etməyə əsas yaradır. Belə olan tərzdə, aktivlərə məxsus məbləğləri 100 faiz götürürür və onların istənilən birinin yekuna nisbətən xüsusi çəkisi hesablanır. Balansın passivləri boyunca hesablama analoji üsulla reallaşır.

Maliyyə əmsalları – maliyyə təhlilinin ümdə vacib alətləri bir mühasibat gösbəricisinin digərinə nisbətini əks etdirir. Şirkətin maliyyə durumunun maliyyə əmsallarının yardımı ilə analizi cari dövr göstəricilərinin başa çatan dövrün analoji rəqəmləri ilə tutuşdurulmasını, habelə istənilən əmsal boyunca kompaniyanın yüksəliş meyilinin aydınlaşdırılmasını özündə təcəssüm edir. İdarəetmə uçotunu

gerçəkləşdirməkdən ötrü hər hansə bir kompaniya, firma fərqli əmsallar sistemi seçə bilər, bu zaman, onların miqdarı məhdud deyil və çıxış informasiya çoxaldıqca artırılır. Bununla paralel olaraq 4 qrup göstəricilər (maliyyə əmsalları) hesablanılır:

- likvidliyi – özündə nümayiş etdirən göstəricilər;
- işgüzar fəalığı – özündə nümayiş etdirən göstəricilər;
- maliyyə dayanıqlığını özündə nümayiş etdirən göstəricilər;
- rentabelliği özündə nümayiş etdirən göstəricilər əks edən.

Dünyanı cənginə alan maliyyə böhranı ölkəmizin bank sferasında kreditlə bağlı yaranan risklərin qiymətləndirilmə modelinin (daxili skoringin) istifadə zəruriliyini sübut etmişdir. Bunlarla bağlı APFM banklarla daxili skoring sferasında meydana çıxan arzuolunmaz halların müzakirəsini aparırlar.

Hazırkı məqamda ölkəmizin bank sektorunda skoringin yekdil standartı olmadığına görə banklar problemyönümlü məsələlərlə qarşılaşırlar, buna görə də, assosiasiya yekdil modelin, standartların formalaşmasından ötrü bankların bütün qüvvələrini birləşdirməyi vacib sayır.

Skoring real alıcının və yaxud daha kredit götürmüş borcalanın perspektiv ödəməqabiliyyətliliyi gümanını obyektiv qiymət verməyə müsbət zəminlər verir. Qiymətləndirmənin bəhs etdiyimiz metodu ərizələrin tədqim edilməsi boyunca qarşılıqlı əlaqələrin fərqli mərhələlərində, alıcının davranışını qiymətləndirməsi gedişində və kreditin geriyyə dönmə anında istifadə edilə bilər. Gəldiyim qənaətə görə ki, gələcəkdə kredit skoring kapital haqqında Bazel razılaşmasının (Basel II) yeni tələbləri baxımından böyük bank təşkilatlarında daha yüksək rol oynayacaqdır. Skoring modellərini ən təzə məlumatlar əsasında işləyib hazırlamaq, dövri olaraq onların işinin keyfiyyətini yoxlamaq, kredit siyasəti dəyişdikdə modeli tez və uzun surətdə yenidən qurmaq imkanına məxsus olmaq gərəkdir. Pərakəndə kreditləşmənin sürətli inkişafını bankların regional ekspansiyaya can atmasını nəzərə almaqla, skoring sistemini bizneslə birgə inkişaf etdirmək, müxtəlif regionlarda işi dəstəkləmək, məlumatların xeyli çoxluğu ilə əməliyyat aparmaq inanılmaz dərəcədə aktualdır. Ona görə ki,

etibarlılıq və miqyaslılıq tələbləri baxımından skoring sisteminin seçiminin başlıca meyarlarından biri konkret bankın işinin şəraitinə uyğunlaşmağa başlamasıdır.

Dünya təcrübəsində problem yaradan kreditlərin payının 10% təşkil etdiyi səviyyə riskli hesab edilir. AMB-nin təqdim etdiyi məlumat sənədlərinə görə 2010-cı ilin mart ayı tarixindən ölkə üzrə banklarının cəmi kredit portfelində müddətli kreditlərin payı təkcə 3,9% həcmində özünü göstərmişdi. Ölkəmizin bankları iqtisadiyyatın kreditləşməsinə 2015-cı dövrdə 2010-ci ilnən tutuşduqda 2,4 dəfə yüksəliş meydana gəlmişdir. İqtisadiyyata bank sektoru istiqamətdən kredit yatırımının yüksəliş tempi 2012-2014-ci dövr intervalında 20-28 faiz civarında özünə biruzə vermiş, 2016-cı ilə gəldikdə isə nəzərəçarpan dərəcədə olmayan azalma gözə çarparaq 17,1 faiz həcmində özünə nümayiş etdirmişdir. 2017 və 2018-ci dövrlərdə iqtisadiyyatın kreditləşmə sistemində enmə uyğun olaraq 26,6 və 28,9 faiz arasında özünə göstərmişdir.

Müasir vaxtda mənfəətə çıxmaq istəyən istənilən bank alıcıya yönəlməlidir, müştəri yönümlü olmalıdır. Daha doğrusu, alıcıların tam məhsul və xidmətlərə möhtaclığı fərdi qaydada yanaşma tərzindən yararlanmaq, stabil saxlanmaq və onların sayının artırılmasının keyfiyyətli çözüldüyü xüsusi əlaqəli təsir alqoritmi ilə ödənilir.

Cədvəlnən (Cədvəl 2) yaxından tanışlıqdan bəlli olur, likvid aktivlərin çoxalma tempi 2016-cı dövrənən 2010-cu ili 2,7 dəfə, 2015-cü ilnən tutuşduqda 1,9 dəfə artmış, məcmu kapitalın həcmi dərəcəsi uyğun tərzdə, 1,9 dəfə çoxalmış və 15,3 faiz enmə müşahidə edilmişdir. 2017-cı ildə likvid aktivlərin çoxalma temp dərəcələri 2016-cı ilnən 17,4 faiz azalsa da, 2018-ci ildə 2017-cı ilnən tutuşduqda isə 28,6 faiz çoxalmışdır. Məcmu kapitalın çəkisində 2017-cı ildə 2016-cı illə müqayisə etdikdə 47,2 faiz enmə da, 2018-ci ildə 2017-cı illə tutuşduqda 1,94 dəfə çoxalma meydana gəlmişdir.

İndiki vaxtda ölkəmizin kommersiya sferasına aidiyyəti olan bank sferasında bankın məhsulyönümlü yüksəliş strategiyası daha geniş yayılmışdır. O özündə bank menecmentinin elə cür modelini nümayiş etdirir ki, bu yerdə təşkilati vahidlər təşkilati strukturda tək növ bank məhsullarının satışlarında iştirak prinsipi boyunca birləşdirilir.

Bu vaxt istənilən sahibkarlıq vahidinin məhsul qrupları unikal olmaqla, üst-üstə düşümlər.

Cədvəl 2: AR bank sisteminin yüksəliş dinamikası və dayanıqlığı

Göstəricilər sistemi	İLLƏR				
	2010	2015	2016	2017	2018
1.İqtisadiyyata kredit (QBKT daxil olmaqla),mln.manatla artım tempi, %	8972 9,0	18543 20,2	21718 17,1	15938 26,6	11338 -28,9
2.Portfeldə zamanı örtmüş kreditlərin xüsusi payı, faizlə	5,4	5,3	6,9	23,9	21,6
3.Aktivlər, mln. man. artım tempi,%	13291,0 13,9	25182 23,5	34906 38,6	31439 -9,9	27921 -11,2
4.Likvid aktivlər, mln. Manatla	2330,4	3224	6256	5168	6648
5.Məcmu kapital, mln. manatla yüksəliş tempi, %	1897 7,9	4269 24,6	3618 -15,3	1909 -47,2	3709 94,3
6.Əhaliyə məxsus əmanətlər, mln. man.artım tempi, %	3030,0 29,8	6877 7,5	9473,9 37,8	7432 -21,6	7543 1,5
7.Müddətli əmanətlər, mln. Manatla	2455	5645	7833	5671	5188
8.Xarici borc, mln. manatla	1851	4781	7156	5726,5	1580

Mənbə: AR NK 2018-ci dövr ərzində fəaliyyətinə dair hesabat. Bakı, 2019, s.65 (10.01.2021).

Bankın məhsulyönümlü strateji yüksəliş modeli onunla özünü biruzə verir ki, məhsul qrupları bankın cəmi strukturlarının ali ixtisaslaşma səviyyəsini və diqqət dairəsində olan xidmətlərin keyfiyyətini üstünlük verir. Bank yüksəlişinin bu növ modeli heç də daima bank menecmentinə bankın işinin səmərəli fəaliyyətinin

artırılmasının tam problemlərinin çözülməsində şəbələrin fəaliyyətini uyğunlaşdırmağa şərait yaratmır.

Bankın strateji menecmentinin müştəriyönümlü modelində əsas müştərinin ehtiyaclarıdır. “Müştəriyönümlülük” anlayışı kəsb etdiyi əhəmiyyətinə görə “rəqabətqabiliyyətlilik” məhfumu ilə bu cür fərqlə müqayisə ediləndir ki, “rəqabətqabiliyyətlilik” anlayışı təşkilatın bütövlükdə bazar şəraitinə uyğunluğunu nəzərdə tutur, “müştəriyönümlülük” anlayışı isə şirkətin istehlakçı gözləntiləri ilə uyğunluq dərəcəsini əks etdirir.

Müştərilərə yönümlü firmalar və xüsusilə banklar, müştərilərin ehtiyacının ödənilməsinə bank menecmenti yönümünün artıq dərəcəsi dair mülahizələri təsdiq edən amilləri müəyyənləşdirməyə şərait formalaşdırır. Bu amillər qrupuna daxildir:

- xidmət və əlaqədar hazır məhsulun real olan satışını təşkili sistemi;
- istənilən seqmentlə və yaxud yüksək dəyərli alıcılarla xüsusi iş texnologiyalarının inkişafı özəyində alıcı bazasının seqmentasiyası;
- alıcı bazasının, onun məqsədlərinin, prioritetlərinin, resurslarının müəyyənləşdirilməsinin vacib yollarının axtarılıb tapılması siyasətinin mövcudluğu.

N.A. Çijov müştəriyönümlülüğü bankın alıcıları ilə aydın bəzi xüsusi əlaqələrin yaradılması boyunca və bankın müsbət imicinə təsir etmə gücündə olan vacib və kafi şərtləri diqqət dairəsində saxlayan fəaliyyət xarakteristikası kimi dərk edir (Чижов Н.А.,2007).

Fikrimizcə, bu kimi faktları diqqət dairəsində saxlayaraq , “müştəriyönümlülük” bankın uyğun başlıca səlahiyyət dairəsindən məqsədli yararlanaraq, mütəmadi gəlirə nail olmaq hədəfilə alıcının ehtiyaclarını qarşılamaqdan ötrü bank və müştəri dərəsində qarşılıqlı təsirli və faydalı əməkdaşlıq aləti olaraq müəyyənləşdirilir.

Müştəriyönümlülük yanaşmasına malik olan bankda uğurlu strateji menecment sistemini yaratmaqdan ötrü, idarəetməyə daxil sistemlərinin tədqiqatının nəzəri vasitələrindən yararlanmaq məsləhətdir.

İndiki vaxtda beynəlxalq tələbləri ödəyən bank menecmenti müştəri yönümlü fəaliyyət göstərməlidir. Müştəri yönümlü bank menecmenti alıcının başına düşən məhsul miqdarının çoxaldılmasına və iqtisadi səmərəlilik probleminə rəğmən daha gəlir verən alıcıların daha müsbət qorunub saxlanması ilə nəticələnir.

Cədvəl 3: AR Dövlət büdcəsinin başlıca göstəricilər sistemi

İllər üzrə	D/Büdcə gəl,mln.m	ÜDM-də əsas payı, %-lə	D/Büdcə xərc, mln. M	ÜDM-də əsas payı, %	D/Büdcə kəsiri(-) profisiti(+)	ÜDM-də xüsusi çəkisi, %
2015	17498	32.2	17784.5	32.7	-286.5	-0.5
2016	17501.2	29.1	17742.4	29.6	-241.2	-0.4
2017	16516.6	23.5	17594.5	25.1	1077.9	-1.5
2018	22500.8	28.1	22731.6	28.4	-230.8	-0.3
2019	24000.2	29.4	24000.4	29.4	-207	-0.2

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, statistik göstəriciləri 2020

2019-cu il boyunca ölkəmizin iqtisadi həyatında davamlı yüksəli tempi, ÜDM çoxalması özlüyündə dövlət büdcənin icra göstəricilərinə nəzər salacağımız halda əksinin münkunlüyünün şahidi olarıq. Belə olan durumda 2019-cu il boyunca proqnoz tapşırıqlarında mədaxil 23 ,168 mily. manat təqdim edildiyi halda əslində 24 ,200 mily. manat civarında icrası təmin olunmuşdur. Bu faktı fərqli tərzdə ifadə etməli olsaq, 1,32 mily. manat və yaxud 4,5 faiz çox daxilolma baş vermişdir .

Bir məqamda vurğulamağa lüzum bilirəm ki, bu səpkidə informasiya məlumatları obyektiv səciyyə kəsb etsə da, cəmi inkişaf tendensiyalarını nümayiş etdirir. Dövlət büdcəsinin xərclərini araşdırdıqda icrasının rəqəmləri 25,190 proqnozlaşdırıldığı halda

real bir qədər az 24.405 mily. manat civarında və ya da 97 % intervalında yerinə yetirilməsi reallaşmışdır. Bu fakt onla yekunlaşır ki, 2019-cu illər ərzində kəsir cəm şəklində 205 mily. manatdır. Dövlət büdcəsi kəsirinin nəzərəçarpan miqyasda minimumlaşması, hər şeydən öncə, fiskal orqanlar sayılan vergi, istərsə də gömrük strukturları səmtdən büdcəyə mədaxillər proqnoz tapşırıqlarına rəğmən artıqlaması ilə qənaətbəxş həcmdə icrası mümkün olunmuşdur.

2.2. İnflyasiyanın müəssisənin iqtisadi göstəricilərinə təsirinin maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi

Həm maliyyə, həm də pul prizmasından inflyasiya ilkin istehsal prosesilə əlaqədardır, belə ki o özlüyündə istər milli gəlirin təzədən bölgüsü mərhələsində maliyyə, istərsə də əhatəli məhfum və təkrar istehsalın cəmi faza, etaplarında proses hesab edilən pulla şərtləşir. Amma ən geniş diapozonda inflyasiya, onun səviyyə göstərici istehsal həm çoxalma, həm də enmə mənasında, qiymət amili, istehsal məsrəfləri, bəsit maliyyə və pul münasibətləri, onların neqativ və pozitiv tərdə assimulyasiya olunması ilə bağlıdır.

Yəni iqtisadi sferadakı yüksəlişdə qeyri-müəyyənlik, enerji idxalı, struktur, istehsal istehlaki kimi problem məsələlərinin xassələri dövlət büdcəsi gəlirlərinə, büdcə kəsirinə, dövlət və özəl sferanın maliyyə durumuna, o cümlədən dövlət borcunun həcminə və bunlara rəğmən sırf bu kimi səpkidə olanlara birbaşa təsir gücünü göstərmiş olur. Barəsində bəhs etdiyimiz bu vəziyyət pul tədavülü dərəcəsində cərəyan edən inflyasiya dərəcəsində özünü bəyan edir, bu proses diapozonda baş verən böhranlı durum və əksinə dayanıqlı hal digərinə təsir göstərir.

İnflyasiya durumunda firmanın stabil funksiya göstərməsindən ötrü lazımi kapitalın miqdarı mütəmadi çoxalır. Bu isə sərf olunan xammal qiymətinin və əmək ödənişilə bağlı məsrəflərin yüksəlməsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Ümumiyyətlə, hətta mürəkkəb olmayan təkrar istehsalı prosesi, yəni kompaniyanın iqtisadi sahədə potensialını mövcud qaydada stabil saxlaması əlavə maliyyə vasitələri istəyir. Bu situasiya firmanın

maliyyə məsələləri ilə əlaqədar iş fəaliyyətinin gələcəkdə planlaşdırılmasında diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

İnflyasiya mühitində sahibkarlar öz kapital yatırımlarının təhlükəsizlik məsələsinə nail olunmasına ciddi irad nümayiş etdirirlər. Bu an faktiki şəkildə 2 cür düzəliş cərəyan edir: inflyasiya surətinə əlavə edilməklə nominal qaydada stavka və inflyasiya surətinə əlavə edilməməklə həqiqi stavka. Maliyyə müqavilələri imzalanarkən nominal qaydada stavkadan faydalanır. İnflyasiya dövründə daxili və kənar mənbələrdən formalaşan kapitalın maliyyə mənbələrinin dəyəri çoxalır. Elə bu meyli maliyyə meneceri əldə ediləcək vəsait ehtiyatlarını planlaşdırma apararkən hökmən diqqət dərəcəsində saxlamalıdır.

İnflyasiyanın maliyyə amillərinə toxunduqda adətən aşağıda sadaladığımız səmt və amillər boyunca cərəyan etməsinin şahidi oluruq:

1.Dövlət xərclərinin çoxalması yardımı ilə. Məsrəflərin artımında baş verən dəyişikliklər qiymətəmələgəlməyə, spesifik tədiyyə qabiliyyətinə bilavasitə öz təsirini göstərir. Xərclər qeyri-məhsuldar istifadə edildikdə, hazır məhsul sifariş verən rolunda dövlət həmçinin alıcı timsalında qiymət yüksəlişinə gətirib çıxalır.

2.Büdcədən ehtiyac duyulan zaman əvəzsiz subsidiyalar və güzəşt şərtləri əsasında kreditlərin verilməsi.

3.Büdcə hesabına xarici kredit ekspansiyasının reallaşması.

4.Vergiyə cəlb etmənin əhatə dairəsinin genişlənməsi.Vergilər bilavasitə qiymətəmələgəlmə amilinə çönür. İstisna hallarda isə mənfəəti azaltmaqdan ötrü biznesmenlər vergini istehsal məsrəflərinə, sonradan isə hazır məhsul və xidmətin xərclər smetasına qəbul edirlər.

5.Sürətli amortizasiya konsepsiyası. Böyük amortizasiya ayırmaları istehsal məsrəflərini yüksəldir ki, bu proses əmtəə qiymətinə və dəyərinə təsir edir.

6.Firmalar bir sıra zamanlarda sosial ayırmaların istehsal məsrəflərinə aidiyyəti kimi özünü göstərir, bu da son məqamda istehsalçının hesabına ödənilir. Ümumi şəkildə götürdükdə, müəssisələr , kompaniya, region və bəzən hətta bir sıra satılan məhsul üzrə

tədqiqatlar edilsəydi, bu vaxt biz alıcılar tərəfdən vergilərin səbəbsiz istehsal məsrəflərinin əhəmiyyətli hissəsinin təkcə istehlakçı qurupları səmtdən kompensasiya edildiyini, ödənilməsinin şahidinə çevrilmiş olarıq. Buradakı fəaliyyət göstərən qiymət mexanizmlərinin qeyri-müstəqim vergilərlə lap artıq birlik nümayiş edir.

7. Dövlət büdcəsinin faydasız, qeyri-səmərəsiz məsrəflər şəraitində meydana çıxan kəsiri. Bundan ötrü dövlətin kredit təşkilatlarının banknotlarından, kredit tədqim edən sistemdən, pul emissiyasından yararlanması, habelə kommersiya banklarına aid çeklərdən faydalanmaq. Sadaladığımızdan əlavə, qisazamanlı xəzinə vekselinin emissiyası gedişatında ödəniş rolunda çıxış etməsi başa düşüləndir. Bunların adətən əmtəə zəmanəti yoxdur. Bu mənzərədən bəlli olur ki, inflyasiya həmçinin dövlət xərclərinin artırılmasını tələb edərək onu həvəsləndirir. İnflyasiya son yekunda maliyyə ehtiyatlarının dəyərdən enməsinə gətirib çıxarır, büdcəyə çatası gəlirlərin, pul resurslarının həqiqi, zəruri dəyəri enmiş olur. Beləliklə, qiymət artdıqca müəssisələrin cəmi dövriyyəsi də çoxalma müşahidə olunur, vergilər də istər müstəqim, istərsə də gəlir vergisi yüksəlir.

İnflyasiya tuğyan etdiyi dövrdə uzunzamanlı maliyyə tərkibli qərarlar verilməsində ehtiyatlı tərpnəmək vacib məsələdir. Belə ki, kredit təklif edənlər uzunzamanlı kreditlərin verilməsi prosesinə maraq göstərmirlər, borc götürənə gəldikdə isə yüksək faizli uzundövrü kreditlərin cəlbinə laqeyd münasibət bəsləyirlər.

Bazar qanunlarının fəaliyyətdə olduğu mühitdə iqtisadi sferada istiqraz vərəqələri müəssisənin iş fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələri dairəsində əsaslardan biridir. Buna da toxunmağa lüzum gərəkdir ki, inflyasiya dövründə yatırım sahibləri ilk növbədə qısadövrü kreditlərə yer ayılırlar, ikincisi uzunzamanlı kredit faizi digərləri ilə müqayisədə yüksək olur. Bu cür halda sadə istiqraz vərəqələri istəkolunan sayılmır, inflyasiya tempi ilə bağlı üzən faiz dərəcələri bilavasitə istiqraz vərəqələrindən ötrü daha cəlbedici hesab edilir. Beləliklə, bu tərzdə yürüdülmən siyasi kurs inflyasiyanın səviyyə göstəricisinin daima artıq təşkil edən ölkələr üçün olduqca

səciyyəvidir. Ölkəmizə gəldikdə isə bu cür maliyyə alətlərinin yardımından faydalanmır, bunu yerini uzun zamanlı kreditlər və istiqraz və rəqələri tutur.

Yatırım sahibləri olan investor tam şəkildə inflyasiya rast gəlməyən mühitdə və vergiqoymanın 40 faizi çərçivəsində 4 il boyu hesabat edilmiş layihəyə kapital yatırmışdır. Güman edilir ki, mövcud durumda aşağıdakı pul axınları olacağı proqnozlaşdırılır (**Cədvəl 3**).

Cədvəl 4: İnflyasiyanı diqqətdə saxlamaqla illər boyunca pul vəsaitlərinin hesablanması prosesi, min pul vahidi.

İllər	Gəlir	Cari xərclər	Amortizasiya	Ümumi mənfəət	Vergilər (sütun 5x0,4)	Xalis mənfəət(sütun 5-sütun 6)	Vergitutmadan sonra pul axını(sütun 7 sütun 4)
1	3000	1600	800	600	240	360	1160
2	3000	1600	800	600	240	360	1160
3	3000	1600	800	600	240	360	1160
4	3000	1600	800	600	240	360	1160

Mənbə: Şərti rəqəmlər əsasında müəllifin hesablamaları

İndi isə inflyasiya tempinin il boyunca 7% olduğu halı nəzərdən keçirək və gözlənilir ki, inflyasiyanın çoxaldığı sürətlə pul yığımları da çoxalacaqdır. Bu zaman pul vəsaitlərinin hesablanması prosesi 4 sayılı cədvəl məlumatlarında əks olunması bu tərzdə cərəyan edir.

Bu kimi axınlar sabit kəmiyyətcə götürüldükdə qabaqlar baxdıqlarımızdan daha böyükdür. Həqiqi kəmiyyətin axtarılıb tapılmasından ötrü onları inflyasiyanın dərəcəsinə deflyasiya edilməsi gərəkdir. Bu prosesdən sonra onlar aşağıdakı tərzdə olacağı qaçılmazdır. (**Cədvəl 5**).

Cədvəl 5: İnflyasiya diqqətdə saxlamaqla illər boyunca pul vəsaitlərinin hesablanması (min. pul vahidi)

İl	Gəlir	Cari xərclər	Amortizasiya	Ümumi mənfəət	Vergilər	Xalis mənfəət	Vergitutmadan sonra pul axını
1.	$3210=3000 \times 1,07$	$1712=1600 \times 1,07$	500	998,0	399,2	598,8	1098,8
2.	$3420=3000 \times 1,14$	$1824=1600 \times 1,14$	500	1096	438,4	657,6	1157,6
3.	$3675=3000 \times 1,225$	1960	500	1215	486,0	729	1229
4.	$3930=3000 \times 1,31$	2096	500	1334	533,6	800,4	1300,4

Mənbə: Şərti rəqəmlər əsasında müəllifin hesablamaları

Cədvəl 6: İllər boyunca həqiqi pul vəsaitlərinin hesablanması qaydası (min pul vahidi)

	İLLƏR			
	1	2	3	4
Həqiqi pul axını	$1098:1,07=1026,9$	$1157,6:1,14=1015,4$	$1229:1,225=1003,2$	$1300,4:1,31=992,6$

Mənbə: Müəllifin hesablamaları

Tərəfindən gerçəkləşdirilən hesablama üsullarından aydın olduğu kimi, vergitutmadan sonrakı mərhələdə həqiqi pul axınları məxsusu olduqları yeri nominal axınlara güzəştə gedir və onlar müddət kəsiyində stabil şəkildə enir. Buna əsas səbəb kimi amortizasiya ayırmalarının inflyasiya sürətindən bağlı olaraq başqa şəkildə düşməsidir. Dediklərimizlə əlaqədar mənfəətin tam yüksələn tərəfi vergitutma obyektinə çönür. Beləliklə, investisiya qiymət verilməsi vaxtı inflyasiyanın diqqətdə saxlamağa paralel bir sıra vacib nəticələri söyləmək mümkündür:

1. İnflyasiyanı daima diqqət mərkəzində saxlamaq.

2.Kapital yatırımı büdcəsinin yaranması vaxtı inflyasiyanın mənfi fəsadlarının qarşısının alınmasının daha mütərəqqi yolu qiymət kənarlaşmalarının təsir dairəsində onların yerdəyişmə sürətindən əlaqədar bu prosesə qoyulan pul vəsaiti tərkibinin təshihindən təşkil olmuşdur.

3.İnflyasiyanın qarşıdakı perspektivlərdə templərinə dürüst qiymət verilməsini reallaşdırmaq düşündüyümüz qədər real görünmədiyindən asılı olaraq, bu sferada edilmiş səhv hərəkətlər qaçılmazdır.

4. İnflyasiya pul yatırımının risk faizini çoxaldır.

Son dövrlər intervalında ölkəmizdə həm antiinflyasiya, həm də yürüdülmən investisiya siyasətinin hüquqi prizmadan zəmanət kim məsələlər fəaliyyətdəki normativləri əks edən sənədlərlə və qəbulu həyata keçmiş qanunlarla möhkəmləndirilmişdir. Bununla paralel Azərbaycan Respublikası dünyanın iqtisadi tərəfdən güc sahiblərinin strateji maraq dairəsində olduğuna görə ölkəmizdə bərqərar olmuş investisiya mühitini qənaətbəxş saymaq mümkündür.

Maliyyə yekunlarına qiymət verilməsinin hesabat zamanında mənfəət göstəricisinin qiymətləndirilməsi və onun səviyyəsinə təsiretmə gücündə olan amillərin aşkarlanması kimi kompleks məsələnin çözülməsini diqqət dairəsində tutur ki, bu proses isə əsasən 4 mərhələdə reallaşır:

- Təsərrüfat subyektlərinin işinin ümdə yekun göstəricisi sayılan mənfəətin dinamikası, tərkibi və ölçüsü analiz olunur;

- mənfəətin həcm göstəricisinə təsiretmə gücündə çıxış edən amillərin dinamikası və tərkibi analiz edilir;

- istehsal həcmının rəqəmlərinə qiymət verilir;

- istehsal məsrəfləri (maya dəyəri) qiymət verilir.

Firmanın mənfəətinin dinamikası, tərkibi və ölçüsünün analizindən ötrü informasiya bazası mənfəət və xərclər barədə hesabat sənədlərinə çıxış, bunu isə menecment qərarlarının qəbulu hədəfilə çoxpilləli forma şəklində ərsəyə çıxartmaq gərəkdir.

Çoxpilləli forma şəklində mənfəət və zərərlər barədə uçot sənədlərinin tərtibi prosesində informasiyanın bütöv açıqlanması və təsadüfən cərəyan edən və gözlənilməyən, müəssisə üçün istisna hal xüsusiyyətli təsərrüfat nəticələrindən başlıca işinin yekunlarının fərqləndirilməsi ümdə prinsip hesab edilir.

Təhlil metodikası faiz və indeks formalarında hesabatın tərtibi və sadaladığımız əməliyyatların mütəmadi reallaşmasını diqqətdə saxlayır:

- 1) maddələr üzrə realizasiyadan alınan gəlirin bölüşdürülməsi strukturunun tərtibi;
 - kalkulyasiya –xərc və maya dəyəri;
 - əməliyyat nəticəsinin mənfəəti;
 - xalis mənfəət;
 - faiz və vergilərin ödənişi;
 - investisiyalaşdırılan mənfəət göstəricisi.

2) bəzi illərdə struktur dəyişikliklərin istiqamətlərinin aşkarlanması, istər bir maddənin ayrılıqda dəyişilməsi tempinin tutuşdurulması;

3) ən vacib maddələrin aşkarlanması, onlara təsiretmə gücündə olan amillərə qiymət verilməsi. Məsələn struktur dəyişikliklərinin dinamikasını özündə göstərən diaqrammanın qurulması və qüvvədə olan proporsiyanın səbəblərinin analizi yolu ilə reallaşır.

Xərclərin tərkibi və dinamikasının hərtərəfli təhlilində istehsal resuslarından daha məqsədli faydalanmaq və istehsal xərclərinin minimumlaşdırılması imkanlarının axtarılıb tapılması, mənfəətin artırılmasına yiyələnmək vəzifə istiqaməti götürür. Təhlil gedişində başlıca qiymətyaradıcı amilin-məhsulun maya dəyər göstəricisinin çönməsi dinamikasını qiymətləndirmək lazımdır, hansiki hesabat ilində onun strukturu, struktur dəyişilməsinin dinamikası əsas tendensiyaların, tez artan və «problem maddələrin» aşkarlanmasını diqqət dairəsində tutur ki, bu hərəkət isə istehsala zərər vurmada xərclərin azaldılmasından konkret tədbirlər görməyə şərait yaradır.

Xərclərin analizi əgər məhsul istehsalının həyat tsiklinin bütün fazalarında daima aparılırsa, o zaman xüsusi idarəetmə qiymətinə məxsus olar. Xərclərin analizi 2 cür etapda gerçəkləşir:

İlk etapda maya dəyəri tərkibinə daxil olan göstərilər toplusu və onun quruluşu analiz edilir, bu hərəkət real maya dəyərinin plan tapşırıqlarında əksin tapan qiymət və maya dəyəri ilə tutuşduraraq dəyişiklərin aşkarlanması qaydası ilə reallaşır:

- həqiqi maya dəyəri göstəricilər sisteminin plandan kənara çıxması qrafiki tutulur;

- məsrəflərin başlıca maddələri: xammal və material məsrəfləri, əmək ödənişi ilə bağlı xərclər, amortizasiya ayırmaları, yanacaq, əlavə məsrəflər nisbətini özündə ehtiva edən məsrəflərin tərkibi hesablanır;

- struktur dinamikanın qrafiki tutulur;

- ən böyük çəkisi olan maddələr müəyyənləşdirilir və onların azaldılması imkanlarının aşkara çıxarılmasına diqqəti cəmləmək xüsusi gərəkdir, bundan ötrü daha böyük çəkisi olan maddələrin strukturunu əks etdirən analogi diaqramma qurmaq məqsəduyğundur;

- yaxın vaxtda əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə çatmağa qadir, intensiv artan maddələr aşkara çıxarılır;

- amillər boyunca maya dəyərinin analizi həyata keçir.

Məsrəflərin daimi və dəyişən qruplara təsnifatının köməyi ilə geniş çevrəli analizi reallaşır ki, bu da zərərsizliyi əhatəli diaqnostika etməyə və buraxılan məhsul növünün strukturunu optimallaşdırmağa imkan verir. Pratikada çoxlu xərclər dəyişkən xarakter daşıyırlar, yəni şərti-dəyişkən, şərti-daimi olurlar. Xərclərin «şərtlilik» ayrılması nöqsanı analitik üstünlüklərlə təkrarən örtülür, hansıki zərərsizliyin təhlili adlanır.

Zərərsizlik nöqtəsini-hesablama vaxt müddəti ərzində satışın fiziki ölçü səviyyəsidir, hansıdakı məhsulun realizasiyasından alınan gəlir istehsal xərclərinə uyğun gəlir. Aşağıdakı düsturla zərərsizlik nöqtəsinin təyin edilməsi mümkündür:

$$ZN = Dx / (Q - Dz),$$

harada, ZN – zərərsizlik nöqtəsi;

Dx – daimi məsrəflər;

Q – qiymət;

Dz – dəyişkən məsrəflər smetası

Zərərsizlik nöqtəsini hesablayan zaman bir sıra qadağalara əməl edilməsi vacibdir:

- istehsalı səviyyəsi realizasiyının həcmi ilə üst-üstə düşməlidir;

- istehsalın istənilən səviyyəsindən ötrü daimi məsrəflər eynidir;

- istehsal səviyyəsinə uyğun proporsional surətdə stabil olmayan məsrəflər dəyişilir;

- zərərsizlik nöqtəsinin müəyyənləşdirildiyi müddət intervalında qiymət dəyişilmir;

- əmtəə kütləsinin qiyməti və ehtiyat vahidinin dəyəri stabil qalır;

- fərqli adda əmtəələrdən ötrü zərərsizlik nöqtəsinin hesablanması zamanı buraxılan məhsulun həcmi dairəsində nisbət stabil qalır.

Zərərsizlik nöqtəsi göstəricisi aşağıdakıları aydınlıq gətirməyə imkan verir:

- mənfəətin alınmasını təmin edən satışın tələb olunan həcmi;

- mənfəətin qiymətin dəyişilməsindən asılılığını;

- cəmi xərclərin örtürülməsində ayrılıqda əmtəənin əhəmiyyətini.

Zərərsizlik nöqtəsi göstəricilər qrupundan:

- yeni yaranmış hazır məhsul növünün istehsal tsclinə qəbul olmasında;

- rəqabətə tap gətirə bilən istehsal güclərinin modernləşdirilməsi prosesində;

- yeni müəssisənin təsisində;

- kompaniyanın xidmət və yaxud müxtəlif istehsal iş sferasına çevrilməsindən yararlanması hədəfə uyğun qəbul olunur.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNFLYASIYA ŞƏRAITINDƏ SƏMƏRƏLİ MALİYYƏ MENECMENTİNİN TƏŞKİLİNİN İNKİŞAFI YOLLARI

3.1. İnflyasiya şəraitində maliyyə menecmentinin təşkilinin maliyyələşdirmə metodlarının təkmilləşdirilməsi

Ölkəmizin iqtisadi həyatında bazar qanunlarının təkamülü və inkişaf həlqəsində yürüdülmən geniş konturlu islahatlar maliyyə menecmenti sferasında maliyyələşdirilmənin struktur quruluşunda müasir meyilli dəyişikliklərə çevik adaptasiya olmağa gətirib çıxarmışdır. Bunlarla paralel kredit münasibətlərinin iş fəaliyyəti diapozonunun genişlənməsində, kredit alətlərinin müasir növlərinin təşəkkülündə mütərəqqi meyllər cərəyan edir.

İnflyasiya geniş mənada götürüldükdə, əmtəə-pul münasibətlərilə, eləcə də birdəfəlik maliyyə resurslarının inflyasiyalı təzədən bölgüsü ilə bağlıdır. Onu da diqqət dairəsində saxlamaq gərəkdir ki, ümumiyyətdə inflyasiyanın gedişində yeni dəyər əmələ gəlmir, təkcə yenidən bölgü prosesi reallaşır. Əldə olunan gəlirin təzədən bölgü intensivliyi və dərinliyi inflyasiyanın təsir edə bilmək gücünə məxsusu sferalardan, o cümlədən də istər maliyyə sektoru, istərsədə qeyri-maliyyə sektorundan əhəmiyyətli tərzdə asılıdır. Tam qaydada toxunduğumuz hissələr bu və yaxud fərqli qaydada, düz və əyri yolla geniş çevrəli təkrar istehsalın maliyyə uyğunluğu və maliyyə ehtiyatlarının mütəmadi dövriyyədə iştirak etməsi ilə qarşılıqlı tərzdə əlaqədardır. Ehtiyatların təzədən bölgüsü fərqli qaydada inflyasiyanın əhatə dairəsinin sferalar boyunca iqtisadi mənafelərə də müxtəlif qaydada öz təsir gücünü göstərir.

İnflyasiya dövründə qiymətlərə daxil olan istər mənfəət, istərsədə əlavə dəyər vergisinin kütləsi yüksəldiyinə görə vergi yükü də artmış vəziyyətdə özünü ehtiva etdirir. Bu işin görünən səmtidir, başqa prizmadan bu yekun qənaət peyda olur ki, inflyasiya prosesinin çöküşü gəlirin enməsinə gətirib çıxarmış olur. Şübhəsiz ki, inflyasiyanın çökməsi pozitiv hal olaraq dəyərləndirilir, lakin onun məlum iqtisadi göstəricilər sistemi ilə dürüst əlaqələndirilməməsi ziddiyyətli durum formalaşdırır.

Aksız və əlavə dəyər vergisinin həcm göstəricisinin çoxalması bütün vaxtlarda büdcə daxilolmalarını çoxaltmır, amma bu mövcud durum bəzi hallarda vergidən yayınmalar kimi arzuolunmaz halları çoxaldaraq, fərqli aldatmalarla yekunlaşır.

Yekunda maliyyə ehtiyatlarından məqsədli tərzdə faydalanmaq, kompaniyanın aktivlərinin və habelə maliyyələşdirilməsi köklərinin dəqiq bölgüsünün rolu əhəmiyyətli səviyyədə yüksəlir. Bütün bu səpkidə sadaladığımız kredit və maliyyə münasibətlərinin qurulması və maliyyə menecmentini təşkilinin firmanın maliyyə-kredit zəmanətilə təmaslığı geniş əhatəli məsələlərdən istifadəni zəruri edir. Beynəlxalq və yerli iqtisadçıların maliyyə-kredit təminatı problemlərinə aid araşdırmaları ilə yaxından tanışlıqdan belə yekun qənaət çıxır ki, maliyyə-kredit nizamlaşdırılmasının metod və alətlərinin təkmilləşdirilməsi başlıca şərtidir.

Büdcə - maliyyə problemi məsələləri, habelə qiymət siyasi kursu və xərclər inflyasiya ilə bağlıdır. İstehsal xərcinin inflyasiya prosesi qiymətlərin köklü tərzdə yüksəlməsinə aparıb çıxarır, həm də bunu diqqətdə saxlamadıqda daha münaqişəli hal ortaya çıxır. Bir-birlərilə texnoloji səmtdən vəhdətlik təşkilədən istehsal məqamında qiymətəmələgəlməsi bir qisim subyektiv səciyyə daşıya bilər. Belə ki, biznes əhli öz məhsullarının istehsal xərclərini hesablayan an nadir hallarda heç elmi dayaqlara söykənmədən planlaşdırdığı mənfəətə lüzumsuz məsrəflər də daxil edə bilər. Belə olan tərzdə pul və qiymət təklifi inflyasiya dövründə daha da kritikləşir, burada istehsalla bağlı xərclər və qiymətlərin artması bir-birini xoşagəlməz vəziyyətdə tamamlayır və özlərinə tərs olan problemlər yaşadır.

Bizneslə məşğul olmağa start verən istənilən iş adamı hər işdən öncə ilk növbədə maliyyələşdirmə yollarına dair məsələləri çözməyi məqsədəuyğun amil hesab edir. Gələcəkdə fəaliyyət göstərdiyi biznes sahəsində uğura imza atmaqdan ötrü maliyyələşdirmə imkanlarına malik olmasından, yəni fəaliyyətə başlaması və təşkili etapında gərəkli olan əsas kapital və sonradan firmanın cari işinin reallaşması və maliyyələşdirilmə mənbələrindən ötrü lazımi dövriyyə kapitalının miqdarından

bilavasitə çox asıldır. Bu mövzuda problem məsələlərin öhdəsindən məharətlə gəlməkdən ötrü bəzi maraq dairəsində olan sualları cavablandırmaq lazımdır:

1. Hansı hədəfdən ötrü və nə zaman kəsiyi dövrünə (qısadövrü və uzundövrü) maliyyə ehtiyatları tələb edilir?

2. Hansı dövr və nə qədər kəmiyyətdə pul ehtiyatı gərəkdir?

3. Kompaniya daxilində lazım olanı tapmaq mümkündürmü, yaxud digər vəsait yollarının xidmətlərindən faydalanmaq tələb olunur?

4. Yatırılan maliyyə vəsaitinin geri qaytarılmasını və mənfəətə çıxışına nə zaman çatmaq olar?

Real seçimlərdən hamısı kompleks analiz edildikdən sonra maliyyə ehtiyatlarına nail olmağın ən sərfəli resurs mənbəyinə üstünlük vermək lazımdır.

“Maliyyə axınları” məfhumu iqtisadi sahəyə aid əsərlərdə pul vəsaitinin axınları (yəni ödənişi) kimi tədqim edilir. Amma diqqət dairəsinə alsaq ki, bu terminin strukturuna “maliyyə” kateqoriyası aiddir, o zaman bu tip vəsaitlərin axını büdcə və ya büdcədən kənar fondlarla, daha dürüst bölgü sferası ilə bağlılığını doğru hesab etmək olar. “Maliyyə axınları” məfhumu habelə “pul axını” anlayışının məzmununu, bəlli zaman kəsiyində müəssisənin pul vəsaitlərinin hərəkət qrafikinin yekunlarını özündə ehtiva edən göstəricini bütöv şəkildə açıqlayır.

Çox zaman maliyyə ehtiyatları firmanın təkraristehsal təşkilinin iş fəaliyyəti üçün zəmin yaradan maliyyə vəsaitlərinin toplusu şəklində dərk olunur. Belə ki, V.M.Rodionovun düşüncələrinə görə, maliyyə resursları – kompaniyanın ixtiyarında olan və maliyyə öhdəliklərinin həyata keçirilməsi, genişləndirilmə və kollektivin iqtisadi həvəsləndirilməsi boyunca xərclərin reallaşdırılmasından ötrü ayrılmış pul gəlirləri fondudur (Романовского М.В.2009, s.125). Maliyyə resursları kateqoriyasının bu səpkidə izahı maliyyə ehtiyatları kateqoriyasının traktovkasından əsla fərqlənmir.

Maliyyə menecmentində maliyələşdirmə kanalları bir qayda olaraq iki müxtəlif təsnifata bölünür: xüsusi resurslar və borc vəsaitləri.

Xüsusi resurslara daxildir: firmanın öz vəsaiti, partnyorların yatırımları, amortizasiya, mənfəət, aktiv və səhmlərin realizasiyası nəticəsində əldə olunanlar, debitor borcları.

Borc vəsaitlərinə daxildir: dost və qohum-əqrəbaların yardımı, kredit orqanlarının krediti, malgöndərənlər istiqamətdən təklif olunan kredit, vençur kapitalı, sığorta ödənişləri, maliyyə dəstəyi və s.

Yekunda maliyyə menecmentinin vacibliyi – kompaniya və onun istər kənar, istərsə də müəssisədaxili maliyyələşdirilmə mənbələri dairəsində mövcud maliyyə ehtiyatlarından daha məqsədli hərəkət marşrutuna yiyələnməkdən ötrü düşünülmüş, dəqiqliyi ilə seçilən qərarlar qəbul etməkdir. Pul ehtiyatlarında öz əksini tapan maliyyə resurs mənbələrinin idarə olunması maliyyə menecment sistemində ali məsələ hesab edilir. Maliyyə ehtiyatlarının axınına gəldikdə isə onlar əsasən aşağıda sadaladığımız pul mənbələrindən təşkil olunub:

- kompaniyanın əsas maliyyə-təsərrüfat iş fəaliyyəti yekununda yiyələndikləri;
- maliyyə bazarının iştirakçılara faiz və dividendlər şəklində kapital müqabilində haqq olaraq geri qaytarılan;
- maliyyə bazarları arenasında səhm, qiymətli kagızların müxtəlif növlərinin alışı-satışı, kreditlərin təklifi yekunda nail olunanlar;
- kompaniyanın istehsal və sahibkarlıq fəaliyyətinin yüksəlişinə yatırımlar edənlər;
- vergilərin ödənilməsinə istiqamələnən.

Maliyyə menecmentində investisiyaya dair qərarlar maliyyə idarəetməsinin özünəməxsus xarakteristikasına sahib iki növünün: qısa və uzun dövrlü idarəetmənin ayrılmasını diqqətdə saxlayır. Qısaməzamlı investisiyaya dair qərarlar cari dövrdə kompaniyanın kapitalının strukturunun müəyyənləşdirilməsinə tuşlanmışdır. Bu onun tutduğu balansda əksini tapır. Bu məzmunlu qərarların təqdimi maliyyə menecerlərindən müəssisənin hazırki maliyyə idarəetməsi sferasında geniş peşəkar bilik, bazarın mövcud inkişaf tendensiyaları nəzərdə saxlamaqla, onların reallaşmasının düşünülmüş üsullarından faydalanmaq bacarığı və qabiliyyət tələbi irəli sürür.

Strateji adlandırılacaq uzunzamanlı investisiyaya dair qərarlar perspektivdə kompaniyanın uğurlu iş fəaliyyətini nizamlanmaya istiqamətlənmiş və maliyyə menecerlərindən ölkənin iqtisadiyyatı reallığının obyektiv qanunauyğunluqlarını və xarakterlərini diqqət dairəsində saxlamaqla, gələcək vaxtda müəssisənin inkişafının optimal marşrutlarını və yollarını axtarıb tapmaqdan ötrü müasir tələblərə rəğmən analiz metodlarının istifadə edilməsində geniş diapozonlu baza bilikləri, praktika, şəriştə və qabiliyyət tələb edir.

Maliyyə menecmentinin təşkilinin maliyyələşdirmə mənbələrinin seçiminə dair çevik qərarlar aşağıdakı sadalalamalı olduğumuz məsələlər çevrəsində təqdim edilir:

- kompaniyanın səmərəli işini nizamlamaqdan ötrü xüsusi və borc vəsait mənbələrindən faydalanmağın optimal bağlılığı kursunun işlənilərək ərsəyə gətirilməsi və işıq üzü görməsi;

- kapital yatırımı siyasətinin rəqabət qabiliyyətli qayda çərçivəsində hərtərəfli işlənilərək ortaya çıxarılması və firmaya uyğun şərtlər çevrəsində reallığa qovuşması;

- kompaniyanın perspektivdə uğurunu şərtləşdirən dividend siyasətinin reallığa qovuşdurulması və s.

Mübahisəsiz ki, maliyyə menecmentində fərqli, o cümlədən son hədd xarakterli məsələlər qoyula və həll edilə bilər. Məsələn, gəlirliliyin maksimumlaşdırılması və yaxud riskin minimum dərəcəyə salınması, amma bu müstəvidə müzakirə adətən gəlir və risk dairəsi daxilində ağlabatan nisbətlərin əldə edilməsindən gedə bilər. Maliyyə menecmentində risk kateqoriyası fərqli diapozonlarda diqqətə çatdırılır: investisiya portfelinin yaranmasına, layihə investisiyalara qiymət verilməsinə, maliyyə alətlərinə üstünlük verilməsinə, kapitalın tərkibinə dair qərar qəbuluna, mövcud dividend siyasətinin əsaslandırılmasına və xərclərin qurluşunun qiymətləndirilməsi prosesinə əlavələrdə.

İstənilən təsərrüfat subyektının fəaliyyət marşrutu təkcə onun səmərəli maliyyələşdirilməsi mənbələrinin mövcud olduğu halda realdır. Bunlar öz iqtisadi

təbiətilə, meydanagəlmə üsul və qaydaları ilə, varlığı zamanı ilə, idarəedilənlik dərəcəsilə, bu və yaxud fərqli mövqeyinin cəlbədiciliyi və s. ilə fərqlənə bilər.

Maliyyə menecmentinin təşkilinin ali sahələrindən biri pul vəsaitləri yatırımının hədəfəuyğun seçim variantları hesab edilir. Xüsusən də bu, seçilmiş müddət kontekstində pul ehtiyatlarını bu layihə çərçivəsində yaradılan hərəkətlərinin toplusu şəklində pul axınının layihəsi ilə əlaqədar kəmiyyət qiymətləndirilməsinə söykənən biznes layihələrinin analizi dairəsində həyat üzü görür. Pul axını konsepsiyası aşağıdakıları nəzər dairəsində tutur:

- a) pul axınının bərabərləşdirilməsi, onun hərəkət dövrü və növü;
- b) onun elementlərinin kəmiyyətini müəyyənləşdirən amillərə obyektiv qiymət verilməsi;
- c) fərqli vaxtlarda yaradılan axın elementlərini tutuşdurmağa şərait yaradan diskont dərəcəsinin seçimi;
- d) pul axını və onun uçotu metodu ilə bağlı risklərə qiymət verilməsi.

Aydındır ki, yuxarıda şərh etdiyimiz şərtlərin heç də hamısı real həyatda tam həcmdə həyata keçirilmir, çünki informasiya eyni əlçatanlığa malik ola bilməz, onlar pulsuz deyil, orada vergilər, xərclər və s. mövcuddur. Əlbəttə ki, effektiv bazarın yaradılması prinsipə ola bilər ki, gerçəkdir, praktikada isə bu qeyri-realdır. Qiymətli kağızların bizə məlum olan bazarlarından heç biri analitiklərin fikrincə sözün geniş mənasında effektiv bazar kimi tanınmır, hərçənd ki, artıq miqdarda bazarların səmərəliliyinin zəif formada mövcudluğu empirik tədqiqat istiqamətdən təsdiqin tapır. Maliyyə menecmenti sahəsində əsas tapşırıqların siyahısı biznes subyektinin pul dövriyyəsinin kəmiyyəti, maliyyə resurslarına duyulan tələbat və istehsal iş fəaliyyət xarakteristikası ilə müəyyənləşir. Kompaniyanın təsərrüfat bölmələrinin işçi heyətinin vəzifə səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması, idarəetmə və maliyyə bölünməklə uçotun təşkili bu səpkidə məsələləri və onların çözülməsi yollarını dəqiqləşdirmək üçün həyati əhəmiyyətli məna sərgiləyir.

Vençur kapitalı – risk səviyyəsinin yüksəkliyi ilə xarakteriza olunur, təzə qurulan və inkişafda olan biznes subyekinin, habelə tənəzzül həddinə çatan təsərrüfat subyektlərinin maliyyələşdirilməsindən ötrü kənar investisiya yatırımlar tərəfdən təqdim edilən pul vəsaitidir. Vençur kapitalı səriştəli investor şirkətin menecer personalı ilə birlikdə təzə və sürətli inkişafa qədəm qoyan təsərrüfat subyektlərinə investisiya şəklində verilir, həmçinin o, yenicə təsis edilən kompaniyanın səhmdar kapitalının vacib mənbəyinə çevrilir. Vençur kapital qoyuluşu riskli və orta dərəcədə artıq gəlirliyə məxsus kapital olaraq dəyərləndirilir, habelə kompaniya məxsus nizamnamə kapitalında pay sahibliyinə yiyələnmək alətidir. Riskli kapital təqdimdən vençur biznesmen investisiya yatırdığı firmanın partnyoruna çevrilir.

Beləliklə, maliyyə menecmentində vençur maliyyələşdirməsinin ali hədəfi bir iş adamının maliyyə kapitalı ilə başqa biznesmenin intellektual imkanlarını hər iki iş adamına təzə formanan mənfəətə yiyələnməkdən ötrü iqtisadi sferanın real sektorunda cəmləşdirməkdir.

Kompaniyanın maliyyə işinin fəaliyyətinin strateji perspektivdə məqsədəuyğun təşkili mütəmadi borc vəsaitlərini axtarıb tapmadan qeyri-mümkündür. Borc maliyyə mənbələrindən yararlanmaq təsərrüfat subyektinin təsərrüfat fəaliyyət diapozonunu böyütməyə, əsas kapitaldan daha məqsədli faydalanmağa, fərqli hədəfli maliyyə fondlarının yaratmasını tezləşdirməyə, son yekunda isə müəssisənin mövcud bazar dəyərini yüksəltməkdən ötrü pozitiv zəmin formalaşdırır.

Kompaniyanın strateji yüksəlişi üçün baza rolunu oynayan borc maliyyə resurslarının təkamülünün strateji menecment prosesi adətən bu mərhələlər boyunca reallaşır:

- perspektiv zamanda borc maliyyə resurslarının cəlbi və yararlanması prosesinin analizi;
- borc maliyyə ehtiyatlarının gələcəkdə səfərbər edilməsi hədəflərinin müəyyənləşdirilməsi;
- borc maliyyə resurslarının cəlbinin maksimum miqdarının seçilməsi;

- başlıca kreditorların struktur tərkibinin müəyyənləşdirilməsi ;
- borc maliyyəni səfərbər etməkdən ötrü münasib əlverişli mühitin qurulması;
- cəlb olunan borc maliyyə resurslarından səmərəli yararlanmağın təmini;
- alınmış kredit və istiqraz vəərəqlərinin vaxtlı-vaxtında ödənişlərin təmini.

Cədvəl 7: Müəssisənin maliyyə mənbələrinin yaranmasında istifadə edilən təsnifat

Təsnifat əlamətləri	Təsnifat qrupları
1. Mülkiyyətçi titulu	1. Xüsusi maliyyə resursları 2. Borc maliyyə resursları
2. Müəssisəyə cəlbəmə kanalları	3. Daxili kanallardan formalaşan maliyyə resursları 4. Kənar kanallardan formalaşan maliyyə resursları
3. Cəlbəmənin daimi olmayan vaxtı	5. Uzun zamanlı əsasda cəlb olunan maliyyə ehtiyatları 6. Qısa zamanlı əsasda cəlb edilən maliyyə ehtiyatları

Mənbə: Романовского М.В., (2009), “Финансы”, Москва ədəbiyyatından istifadə əsasında tədqiqatçı tərəfindən tərtib edilmişdir (18.03.2021).

Tam şəkildə, müəssisənin maliyyə strategiyasının məqsədlilik ölçüsü hansı səviyyədə maliyyə resurslarının hədəfönlü formalaşması mərhələsindən bilavasitə asılıdır. Kapitalın dəyəri vəsait mənbəyi içərisində daha vacib xüsusiyyət hesab edilir. Kapitalın dəyər konsepsiyasının məzmunu ona söykənir ki, bu və ya fərqli mənbənin xidmət prosesi eynilik təşkil etmir. İstənilən maliyyələşmə kanalı öz dəyərinə malikdir. Kapital dəyəri bu kanalın istifadəsi boyunca saxlanması və ziyan düşməməyə şərait yaradan məsrəflərin xərclərin örtülməsindən ötrü gərəkli olan mənfəətin minimum ölçüsünü bəyan edir. Təsadüfi hal deyil ki, kapital dəyərinə miqdar cəhətdən qiymət verilməsi investisiya yatırımlarının analizində və kompaniyadan ötrü alternativ maliyyələşdirmə senariyalarının axtarılıb tapılmasında vacib səciyyə daşıyır.

3.2.İnflyasiya amilini nəzərə alaraq maliyyə menecmentinin inkişaf perspektivləri

Xoşagəlməz sürətlə müşahidə olan inflyasiya prosesləri maliyyə menecmentinin təşkilində arzuolunmaz əngəllər yaradır. Maliyyə tərkibli qərarların tədqimi inflyasiya mühitinin özündə səciyyəvi xüsusiyyət ehtiva edir. Onun başlıca işi, menecərə inflyasiyanın təsir çevrəsinə daha artıq düşmüş, habelə bununla bağlı cərəyan edən digər problemlərə dair düzgün təsəvvür meydana çıxartmaqdır.

İnflyasiya dövründə verilən maliyyə tərkibli vacib qərarlar çox zaman ziddiyyət mənsəli və uzunzamanlı olub, layihə investisiyaların axtarılıb tapılması ilə bağlıdır. Bəllidir ki, layihə investisiyaların dürüst seçilməsi, ilk öncə, bir vahidə gətirilmiş səmərənin proqnoz miqdarının hesablanması qaydasına söykənir. Hesablama işlərinin keyfiyyəti pul kanalları və investisiyanın səmərəlilik dərəcəsinin proqnozundan bilavasitə asılıdır. Hesablama vaxtı 2 ümdə vacib prinsipə ciddi əməl edilməlidir:

- proqnozlaşdırma zamanı inflyasiyanın ölçüsünə edilən düzəlişləri özündə nümayiş etdirən diskontlaşdırma stavkası tətbiqi reallaşmalıdır;
- eyni biznes şəraitində daha dar vaxt aralığında reallaşması real olan layihəyə diqqət ayrılmalıdır.

Maliyyə sisteminin istənilən ölçüsündə maliyyə menecmentinə zərurətin olması aydındır. Bu şərt istər bir iqtisadi fəaliyyət növünün təşkilinin cəmi qanuna uyğunluqlarından, eləcə də maliyyə vəsaitlərinin təşkili və hərəkət istiqamətilə əlaqədar faktiki kompaniyanın iş fəaliyyətinin xarakteristikasından meydana çıxır.

Menecmentin rolunun artırmaqda ən vacib amil yeni nəsr informasiya və kommunikasiya texnologiyası sistemləri hesab edilir. Sahibkarlıq sferasında rəqabət mühitinin dərinləşməsi alıcıların ehtiyaclarını qarşılamağa imkan yaradan təzə maliyyə alətləri, üsul və müasir texnologiyaların ali tərzdə axtarılıb tapılmasına gətirib çıxaracaq, bizneslə əlaqədar risk problemləri və hazır məhsulun keyfiyyət göstəricilərinin və bununla bağlı sahibkarlıq iş fəaliyyətinin menecment dərəcəsinin problemi qaçılmaz şəkildə kəskinləşəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemi öz yüksəlişinin müasir mərhələsinə qədəm qoyub. Təsərrüfat subyekləri məhdud informasiya məhsulları və metodiki təminat şəraitində fəaliyyət göstərir. Bazara yönəlmiş maliyyə sistemi buna dair lazımı səviyyədə informasiya əldə edə bilmir. Bununla əlaqədar gəlirlilik və likvidliyin göstəricilərinin proqnozlarında, xüsusi hesablamalarında səhvlər olur. Metodiki tövsiyələrdə nöqsanların olması, müfəssəl təlimatların olmaması maliyyə əməliyyatları və sövdələşmələrin aparılmasında risklərin nəzarətdə saxlanılmasını qəlizləşdirir. Aydın olduğu qaydada, ölkəmizin müəssisələri məhdud kapitalla işləyir. Hətta nisbətən kiçik itkilər firmanın maliyyə durumuna əhəmiyyətli tərzdə təsiretmə gücünə malikdir. Azərbaycanın bəzi biznes subyekləri davamlı şəkildə yaşadığı böhran durumu onlardan yerinə yetirilən əməliyyatların ali dərəcədə başa çatdırılmasını və öz iş fəaliyyətinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinə diqqətin gücləndirilməsi tələbi ilə çıxış edir. İnflyasiya dövründə istədiyimiz bir kompaniya stabil maliyyə əməliyyatlarının zamanətinə və qarşısına qoyulduğu kompleks vəzifələrin reallaşmasına istiqamətlənmiş qabaqlayıcı tədbirlər paketi işləyib hazırlamalıdır. Müəssisənin perspektiv sabit inkişaf tempini və qarşıya qoyulmuş prioritet məsələlərin uğurla gerçəkləşməsinə nail olmaq hədəfilə təsərrüfat subyektlərinin menecerləri sadaladığımız fəaliyyət sferalarını diqqət mərkəzində saxlamalıdır:

- borc kapitalının keyfiyyətinin artırılmasına;
- problemlə aktivlərlə işin səmərəliliyinə;
- maliyyə əməliyyatlarından əldə edilən mənfəətin yüksəlməsinə;
- xərclərin optimallaşdırılmasına;
- alıcı bazasını dərinləşdirməyə və müştəri fondlarını artırmağa;
- risklərin idarə edilməsinə;
- kadrlarla işin yaxşılaşdırılmasına.

Bu tədbirlər inflyasiya dövründə müəssisənin idarə olunmasının və davamlı əməliyyat şəraitinin tam qorunmasına səbəb olmalıdır. İnflyasiya vaxtı biznes subyekləri dar ixtisaslaşmanın gücləndirilməsi, alıcı xidmətinə fərdi yanaşma, gəlir

mənbələrinin diversifikasiyası, xərclərin minimumlaşdırılması və işinin məqsədliliyinin yüksəldilməsi istiqamətilə öz fəaliyyət sferalarını icra edə bilirlər.

Müəssisənin yaşaması ona məxsus rəqabət üstünlüklərinin mövcudluğu ilə birbaşa əlaqələndirilir. Hamı tərəfdən dərk edilən qaydalara uyğun gələrək yaradılan səmərəli maliyyə menecmenti kompaniyanın işinin böyük yüksəliş surətinin resurs potensialını yaratmağa, kapitalın stabil çoxalmasını təmin etməyə, xammal və maliyyə bazarlarında onun rəqabət üstünlüklərinin qənaətbəxş tərzdə saxlamağa, strateji gələcəkdə iqtisadi inkişafının dayanıqlığının təmini üçün müsbət zəminlər yaradır. Müəssisənin iqtisadi sferada səmərəliliyi müasir dövrdə faydalı bazar strategiyasının mövcudluğuna, maliyyə resurslarının bütöv və məqsədmüvafiq istifadəsinin əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasına, risklər kompleksini aşağı endirməyə söykənir.

Hazırkı zamanda müəssisənin maliyyə menecmenti sistemində sadaladığımız təşkilati- funksional ümdə vacib elementləri təkmilləşdirməyə lüzum var:

- müəssisənin maliyyə əməliyyatlarının effektivliyini analiz edən analitik hesabatları formalaşdıran strukturlar;
- cəmi büdcələr və səmtlər boyunca büdcələri işləyib hazırlayan strukturlar;
- təsərrüfat subyektləri istiqamətdən başlıca hədəf nisbətləri və standartları müəyyənləşdirilməsi üzrə qərarların qəbulundan ötrü təklif paketlərini işləyən struktur bölmələri;
- müəssisənin aktiv-passiv əməliyyatlarını gerçəkləşdirən struktur bölmələr;
- müəssisənin əsas şöbələri və idarə heyəti.

Müasir durumda müəsisələrin iş fəaliyyəti rəqabətin artması, rentabelliğin azalması və mərkəzi bankların nəzarətinin yüksəlməsində özünü nümayiş etdirir. Bununla bərabər, kapitalın mənfəətlilik və rentabellik ölçüsünün qorunub saxlanması və mümkün dərəcədə artırılması zərurəti təsərrüfat subyektlərinin aşağıdakıları qarşılamağa vadar edir:

- təzə xidmət növlərini təklif etmək;

- alıcı xidməti təcrübəsini təkmilləşdirmək;
- görülən iş və xidmətin maya dəyərinin minimumlaşdırılmasına;
- özünə məxsus təşkilati struktur dairəsində ehtiyatlara qənaət sistemində yiyələnmək;
- biznes subyektinin böyüməsi və kapitallaşdırılması çevrəsində optimal bölgünü axtarmaq.

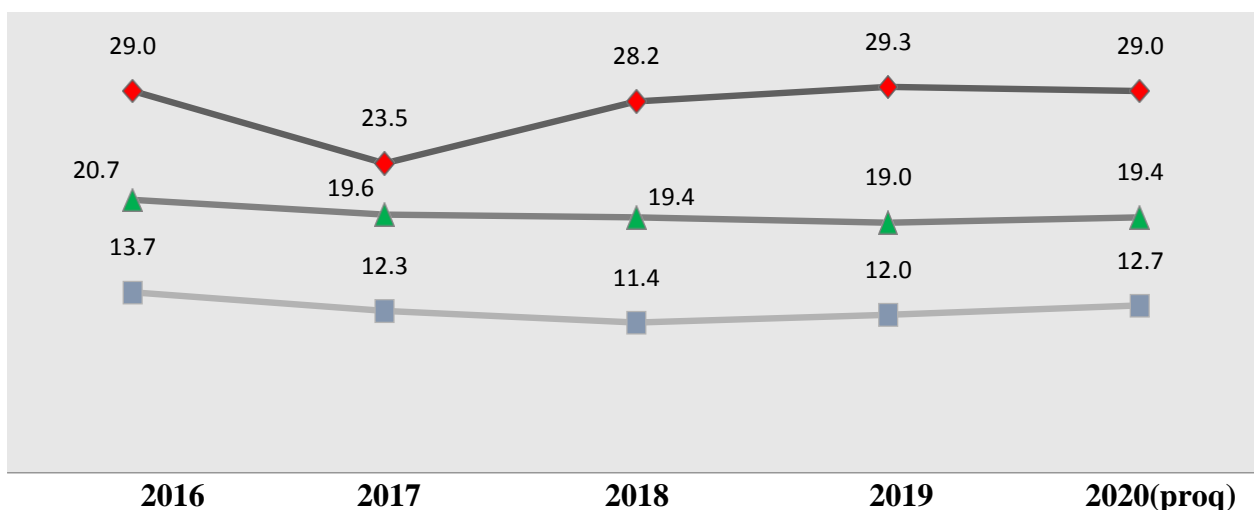
Müəssisə istiqamətdən həyata keçirilən tədbir paketinin uğur qazanmasına çatmağın təmini şəklində biznes subyektlərində menecment prosesinin mütəmadi təkmilləşdirilməsi tələbi ortaya çıxır. Müasir dövrdə maliyyə bazarı ali dinamizmlə xarakterizə edilir ki, bu proses özlüyündə müasir nəsr texnologiyaların, paylayıcı kanalların, xidmətlərə duyulan tələbatların dəyişməsi, xarici şokların əmələ gəlməsi və yeni qanunvericiliyin tətbiqi edilməsilə əlaqədar ciddi struktur dəyişikliklərinə gətirib çıxarır.

Müəssisədə menecment sisteminin və pul kapitalı sahiblərinin strateji planlaşdırmaya maraq dairəsinin dirçəlişi biznes subyektlərinin proqnozlaşdırılan xarici mühitinə yüksəlməsi, dünya və beynəlxalq institutların rəqabətinə tab gətirmək zərurəti və ölkənin kommersiya strukturlarının əksəriyyətində lazımı səviyyədə müsbət işləyən əməliyyat planlaşdırmanın mövcudluğu ilə sıx tərzdə bağlıdır. Əməliyyat planlaşdırması və iş fəaliyyətinə nəzarət olunması – biznes subyektlərinin işinin səmərəliliyinin artırılmasında birinci mərhələ, strateji planlaşdırma – kompaniyanın inkişafı və onun səhmdarların gözləntilərinə məqsədə uyğunluğunu təmin edən ikinci mərhələdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya nəhəngləri ilə müqayisədə nisbətən zəif durumda olması ilə əlaqədar strateji menecmentin genişmiqyaslı informasiya sistemlərinin tətbiqinə əhəmiyyətli xərclərin olması əvvəlcədən açıq-aydın görünür.

Təhlil – istənilən biznes subyektinin səmərəli idarə olunmasının ayrılmaz ünsürü və ən vacib şərtidir. Müəssisənin iş fəaliyyətində o, özünə xas rola sahibdir. Bu gün yaşadığımız real həyat kompaniyanın menecment sistemində iqtisadi təhlillərin istifadəsinin genişləndirməsini tələb edir. Onların ən vacib prioritetləri bunlardır:

- müəssisənin işinin dərin iqtisadi analiz metodologiyasının işlənib hazırlanması və praktikada reallaşdırılması;
- biznes subyektlərinin iş fəaliyyətinin analizinin inkişafına yiyələnmək və müasir tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsi;
- kompaniyanın maliyyə halına böyük diapozonlu qiymət verilməsinə dair metodların axtarılıb tapılması və təkmilləşdirilməsi;
- çevik rejim mühitində çözülməyə yeni nəsr menecment vəzifə və hədəflərinin informasiya-analitik yardımçı qovşaqlarında iqtisadi analiz metodlarından geniş profilli yararlanması.

Diaqram 1 : Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin ÜDM-ə nisbəti, %-lə

1.vergi daxilolmalarının ÜDM-ə nisbəti .

2.neft sah-dən vergi daxilolma. neft sektoru boyunca ÜDM-ə nisbəti

3.qeyri-neft sferasından vergi daxilolma. qeyri-neft sekt. boyunca ÜDM-ə nisbəti

Mənbə: https://sai.gov.az/filter?type=rey&rey_nov=1 AR Hesablama Palatasının tədqim etdiyi rəy əsasında müəlifin hesablaması (25.03.2021).

Dövlət büdcəsinin gəlirləri, o tərəfdən neftlə əlaqəsi olmayan sektorundan gəlir üzrə 2020-ci dövrdən ötrü proqnozlaşdırılan icraların ÜDM-ə qoyulan faiz nisbətləri, uyğun qaydada 29,0%-ə və 12,7%-ə bərabər olmaqla yüksəliş surəti 2018-ci ilnən tutuşduqda , uyğun tərzdə 0,8% bəndi və 1,3 % bəndi, 2019-cu ilə gəldikdə isə, uyğun olaraq -0,3 % bəndi və 0,7 % bəndi həcmində özünü biruzə vermişdir . Eyni

vaxtda , dövlət büdcəsinin neftlə əlaqəsi olmayan sektorundan gəlirlərinin neftlə əlaqəsi olmayan ÜDM-ə qarşı növbəti dövrdən ötrü faiz nisbəti 19,4% səviyyəsində gözlənilir ki, bu rəqəm isə 2018-ci illə bərabər səviyyədə özünü bəyan etməklə 2019-cu illə tutuşduqda 0,4 % bəndi çox demək mənası aşılayır.

İqtisadi fəaliyyətin analizinin ən əsas istiqamətlərinə həmçinin bütövlükdə maliyyə idarəçiliyinin keyfiyyət parametrlərinin analizi və maliyyə idarəetməsinin fərqli bölmələrində istifadə olunan analiz daxildir. Axır dövrlərdə bu istiqamət müəssisələrdə iqtisadi analizin səmtləri və vəzifələri kompleksində əsas mənə səngiləyir. Bir istiqamətdən, maliyyə idarəçiliyinin keyfiyyət parametrlərinin analizi müəssisənin fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün mühüm müstəqil dəyərə malikdir. Digər tərəfdən, maliyyə idarəçiliyinin müxtəlif bölmələrində (aktivlər, öhdəliklər və s.) istifadə edilən analiz yalnız digər sahələrlə sıx əlaqədə deyil, həm də əslində onların məntiqi yekunudur. Aktivləri idarəedərkən, vəzifə likvidliyin tələb olunan və risklərin məqbul səviyyəsinə əməl etməklə onların ən yüksək gəlirliliyinə yiyələnməkdir . Passivlərin idarəedilməsi prosesində aşağıdakılar reallaşır:

- 1) ziyan verən vəsaitlərin analizi;
- 2) alıcılarla öhdəlik tapşırıqların əməl edilməsi və aktiv əməliyyatların səmərəliyini yüksəltməkdən ötrü gərəqli kredit kanallarının axtarışı boyunca başlıca istiqamətləri öyrənmək;
- 3) resursları cəlb etməyin real yollarının analizi.

Maliyyə menecment sistemində analiz – istənilən idarəetmə qərarlarının vacib tərkib payı olub, ümumilikdə idarəetmə quruluşunun effektivliyinin başlıca amilidir. İdarəetmə qərarına gəldikdə ilk növbədə, menecment sistemində həyata keçən növ fəaliyyət, menecment aparatında işin müxtəlif çeşidi və idarəetmə prosesinin məlum mərhələsidir; ikincisi, idarəolunan sistemə idarəedicinin təsir alqoritmi, üçüncüsü, menecment sistemində menecerin təşkilati-praktik fəaliyyətidir. Dövlət büdcəsinə daxil olan gəlirlər, neftlə əlaqəsi olmayan sferasından daxillmələrlə paralel ÜDM-

ə qarşı faiz nisbətənin dinamika göstəricisi bizə bu cür mənzərəni müşahidə aparmaq imkanını yaradır.

Maliyyə menecmentinin ən mühüm strateji istiqamətlərindən biri vergi idarəçiliyidir. Nəticədə, vergilərin kəmiyyətini minimuma endirmək və mənfəət göstəricisini maksimum dərəcədə artırmaq kredit təşkilatının səhmlərinin məzənnəsini maksimuma çatdırılmasının vacib amilləridir. Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri dövründə, biznes subyeklərinin üstünlük təşkil edən qolu bu və yaxud tam fərqli səviyyədə kapital bazarı ilə sıx tərzdə əlaqədardır. İri kompaniyalar və müəssisələr orada da investorların təmsalında iştirak edirlər, kiçik şirkətlərin burda özünü göstərməsi əksər zaman investisiya xarakterli qısa müddətli problemlərin həlli ilə məhdudlaşır. İstənilən məqamda kapital bazarında qərar verilməsi və davranış strategiyasının seçilməsi əməliyyatlı aktivliyi kimi bazarın səmərəlilik konsepsiyası ilə əlaqədardır. Bu tip əməliyyatların məntiqi belədir. Qiymətli kağızlara yiyələnmək və ya reallizasiyası boyunca cərəyan edən əməliyyatların miqdarı cari qiymətlərin daxili dəyərə nə dərəcədə münasib olması dərəcəsindən bilavasitə asılıdır. Qiymətə bir sıra vacib amillər, o cümlədən informasiyalarda təsiretmə bacarığına malikdirlər. Məsələn, stabil dayanıqlı durum hökm sürən bazarda bəzi kompaniyaların səhmlərinin qiymətinin enməsinə dair təzə məlumat alırıq. Bu, səhmlərə tələbin həmin an yüksəlməsinə və səhmlərin daxili dəyərinə rəğmən dərəcəyə qədər qiymətlərinin növbəti mərhələdə yüksəlişinə səbəb olacaq. İnformasiya qiymətlərdə özünə nə dərəcədə tez göstərərsə, bir o dərəcədə bazar məqsədliliyinin ölçüsü ilə xarakterizə olunacaqdır.

Beləliklə, pul ehtiyatlarının hərəkət marşrutu pul kanalları formasında reallığa dönür, maliyyə menecmentinin obyektini təmsalında maliyyə ehtiyatlarına deyil, onların təzahür formaları çevrəsində seçilən pul axınlarına üstünlüyün təqdimi daha hədəfə uyğundur. Kompaniyanın pul kanallarının menecmenti idarəetmənin özünün səmərəliliyinə, maliyyə stabilliyinə və ödəniş gücünə nəzarəti yüksək səviyyəyə çatdırır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tərəfimdən aparılan tədqiqat gedişində bəzi əhəmiyyətli nəticələrə nail olunmuş, tövsiyə məzmunlu konkretliyi ilə seçilən təkliflər göstərilmişdir.

1. Maliyyə menecmenti maliyyə nəzəriyyəsi və muhasibat uçotunun analitik savad və qabiliyyətləri müstəvisində əlaqələndirici dayaq rolu oynamaqla, proqnozlaşdırma, planlaşdırma, maliyyə analizi və firmadaxili nəzarəti özündə nümayiş etdirən spesifik üsullara məxsusdur.

2. Çətin və ziddiyyət yaradan sosial-iqtisadi gedişat kim qiymətləndirilən inflyasiya prosesi maliyyə menecmentinin məqsədəuyğun təşkil edilməsində arzuolunmaz əngəllər ortaya çıxardır. İnflyasiya məqamında kompaniyanın stabil fəaliyyətindən ötrü lazımı kapitalın miqdarı mütəmadi yüksəlir ki, bu fakt isə yararlanan xammalın qiyməti və əməklə bağlı ödənişlərin çoxalması ilə bağlıdır. Azərbaycanın indiki durumunun sosial-iqtisadi yüksəlişinin dərin analizi və dürüst qiymətləndirilməsi bizə bu tərzdə yekun fikir söyləməyə zəmin verir ki, strateji maliyyə hədəfi əl dəyməməklə nizamlanan inflyasiyanı cilovlamaqdan ötrü 5 faizlik büdcə kəsiri hədəfəuyğundur.

3. Dünya praktikasında maliyyə menecmentinin rolu heç də əksər zaman yanlış olaraq göstərilən maliyyə ehtiyatlarının mühüm fayda daşıyan resurs olmasına əslən yox, maliyyənin əlaqələndirici rola sahib olması nöqteyi-diqqətindən böyükdür.

4. Maliyyə menecmentinə çoxfaktorlu kənar olan amilləri düz və həmçinin dolayı yolla güclü təsir qüdrətinə sahibdir. Bu, müəyyənləşdirilən prinsiplərin iki fərqli qrupa ayrılmasının məqsədəuyğunluğunu şərtləndirir: reallaşdırılmasına kənar mühitin təsir etdiyi prinsiplər; reallaşdırılmasına xarici mühitin təsir etmədiyi prinsiplər. İnflyasiyanın cilovlanması kompleks tədbirlər paketinin reallaşmasını diqqət dairəsində saxlayır ki, bu meyl daxilində qiymətin cüzi yüksəlməsinə, mənfəətin sabitliyinə nail olmasına və nizamlanmasına istiqamətlənir. Maliyyə siyasətini müvəffəqiyyətlə gerçəkləşdirməsi müəssisələrin ixtiyar dairəsində olan maliyyə resurs kanallarının artımını diqqət çəvrəsində tutmalı, respublikanın hədəfinə alınmış vəzifə və funksiyaların uğurla

reallaşmasından ötrü dövlət strukturlarının işinin dayanıqlı maliyyə sütunlarının qurulmasına yardımçı olmalı, ölkənin iqtisadi sferadakı mövqeyini və xalqın sosial müdafiəsilə bağlı məsələləri yaxşılaşdırmaq hədəfilə ictimai istehsalın stabilliyinin təminçisi olmalıdır.

5. Kompaniyanın maliyyə strukturunun müəyyənədirilməsi qaydasını sadaladığımız prosedurlardan ibarət olmasını hədəuyğun sayıram:

- təsərrüfat fəaliyyəti növlərinin siyahısının tərtibi;
- firmanın təşkilati menecment strukturunun sxem şəklində qurulması;
- biznesin növlərinin struktur bölmələr boyunca ayrılması;
- struktur bölmələrinin funksiyaları göstərilməklə maliyyə uçotu mərkəzlərinin (MUM) siyahısının tərtib olunması;
- maliyyə uçotu mərkəzlərinin gəlir və xərclərin bölüşdürülməsi;
- maliyyə strukturuna dair əsasnamənin hazırlanması.

6. Biznes fəaliyyətinin inkişafı, xalqın gəlirlərinin çoxalması bankların xidmətləndirmə işinin inkişafına təkan vermişdir . Bununla paralel , inkişafda olan dövlətlərlə müqayisə etdikdə bu sferada hazırkı ölçü o qədər də ürəkaçan deyil.

Mübahisəsiz, əgər bu axar ilə yolunu davam edərsə, qarşıdakı illərdə Azərbaycanda zərərlə fəaliyyətdə olan bankların say göstəricisi artacaqdır. Fikrimcə, ölkəmizdə kreditləşmənin zəifləməsi və paralel şəkildə problemlə kreditlərin artımı banklara mənfəətlə işləməyə imkan verməyəcəkdir. Manatın devalvasiyası dollarla verilmiş kreditlərin qaytarılmasını çətinləşdirmişdir. Qarşıdakı illərdə bankların ümdə problemi vaxtı ötmüş kreditlər olacaq və onların həcm göstəricisi zamanla artacaqdır. Bu səpkidə problemlərin bəlli səviyyədə həlli yalnız hökumətin dəstəyindən asılı olacaqdır. Əks halda bankların gəlirləri kəskin surətdə azalacaqdır, onların sərmayəçilər qarşısında öhdəliklərlə bağlı problemləri yaranacaqdır.

Müasir şəraitdə mənfəət yiyələnmək arzusuna can atan istər bir bank alıcıya yönəlməlidir, alıcıyönümlü olmalıdır. Daha dəqiq, müştərinin tam məhsul və xidmətlərə ehtiyacları fərdi yanaşmadan faydalanmaqla və bankda müəyyənləşdirilmiş

alıcı ilə, onun cəlb prosesi, saxlanması və onların sayının artırılmasının keyfiyyətli həll edildiyi bir-birilə əlaqəli təsir alqoritmi ilə ödənilir. Hal-hazırki durumda Azərbaycanın kommersiya banklarında bankın məhsulyönümlü dirçəliş strategiyası daha dərin fürsət almışdır. O daxilində bank menecmentinin elə quruluşda modelini cəmləşdirir ki, bu tip müstəvidə təşkilati vahidlər təşkilati strukturda elə bir bank məhsulunun satışlarında iştirak qaydasına rəğmən toplaşdırılır. Bu an istənilən biznes təminatının məhsul növləri unikalılığı ilə yanaşı, üst-üstə düşmərlər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, (2002), Qanun, Bakı
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, (2005), Qanun, Bakı, 352 səh.
3. Azərbaycan Respublikasının «Banklar haqqında» Qanun (16.01. 2004)
4. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi, (2016), Bakı, səh. 714-774
5. Ataşov B., İbrahimov E., (2014), “Maliyyə nəzəriyyəsi”, Bakı, «Kooperasiya» nəşriyyatı, 648 səh.
6. Məmməd Z., (2010), “Pul, kredit, banklar”, Bakı, “Azərnəşr”, 320 səh.
7. Atakişiyev M.C., Şıxəliyeva N.M., Nurəliyeva R.N., (2010), “Maliyyə menecmenti”, Bakı, 108 səh.
8. Əhmədzadə R.Ə, (2013), “Maliyyə menecmentində qeyri-müəyyən amillərin identifikasiyası və proqnozlaşdırılmasının bəzi məsələləri”, Bakı, 102 səh.
9. Sadıqov M., Hüseynov A., (2007), “Korporativ maliyyə”, Bakı, “UNEC”, 504 səh.

Türk dilində

1. Akgüç Ö., (2010), “Finansal Yönetim”, Ankara, 340 seh.
2. Abdullah R.B., (2016), “Finansal ve yönetim analizi“, İstanbul, 147 seh.
3. Öztürk H., Alacacı M., (2018), “Ekonomi & Finans”, İstanbul, 218 seh.

Rus dilində

1. Балабанов И.Т, (2000), “Финансовой анализ и планиров.хозяйствующего субъекта”, Москва, 208 стр.
2. Бригхэм Ю.Ф, Гапенски Л., (2003), “Финан. Менеджмент”, перев. с англ. под редак. В.В.Ковалева, Санкт-Петербург., 113 стр.
3. Бадочкина Е.А., (2009), “Финан. Менеджмент”, Учебник, Москва, 256 стр.
4. Бланк И.А., (2005), “Финансовой менеджмент”, Учебн курс. Киев, 74 стр.

5. Кириченко Т.В., (2013), “Финансовый менеджмент”, «Дашков и К°», Москва, 484 стр.
6. Ковалев В.В.,(1999), “Введение в финан. Менеджмент”, москва., финансы и статис., 768 стр.
7. Леонтьев В.Е, Бочаров В.В.,(2004), “Корпоративное финансы”, Санкт-Петербург, 544 стр.
8. Моррис Д. , Хей Ф.,(1999), “Теория организации промышленности”, Санкт-Петербург., «Экономическая школа», 576 стр.
9. Остапенко В.В.,(2004), “Финан. Предприятий”, Учебн. пособия., москва, Омега-Л, 304 стр.
- 10.Румянцева Е.Е.,(2018), “Финансовый менеджмент”,москва,714 стр.
- 11.Романовского М.В., (2009), “Финансы”, москва, ЮРАИТ - Издат., 462 стр.
- 12.Павлов Л.Н.,(2003), “Финан. Менеджмент”, москва, ЮНИТИ – ДАНА, 269 стр.
- 13.Самочкин В.Н.,Пронин Ю.Б.,(2014), “Гибкое развитие предприятия: Эффективность и бюджетирование”, москва , 235 стр.
14. Смолякова Н.В, (2018), “Оптимизация управления банковскими активами на основе процессного подхода // Финан.аналитика: решения и проблемы. № 2 москва, 192–205 стр.
- 15.Синки Дж., (2007) “Финансовый менедж. в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг” / с англ. Перевод, москва.,198 стр.
- 16.Томпсон А., Стрикланд А.,(2009), “Стратегичес. Менеджмент: Искусства разработка и реализация стратегии” / с англ. Перевод, М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, москва, 576 стр.
- 17.“Финансовый менеджмент”, (2009), Под ред. проф. Е. И. Шохина и Г. П. Кузиной, М.: ИДФКБ-ПРЕСС, москва, 408 стр.
- 18.Хеддервик К., (2012), “Финан. и экономический анализ деятельности предприятия” / с англ. перевод Лукичева Д. П. / москва, Финансы и статистика, 193 стр.
- 19.Чижов Н.А., (2007), “Управления клиентской базой банка”, москва, Изд-во «Альфа- Пресс», 284 стр.

20. Van Horn Dj, (2001), “Основы финансовой менеджмента”, москва,988 стр.

İngilis dilində

1. Brigham E.F., Ehrhardt M.C.,(2011), “Financial Management: Theory and Practice”,London, (13th ed), 143 p.
2. Max Gillman, (2009), “Inflation Theory in Economics: Welfare, velocity, growth and business cycles”, Routledge, 253 p.

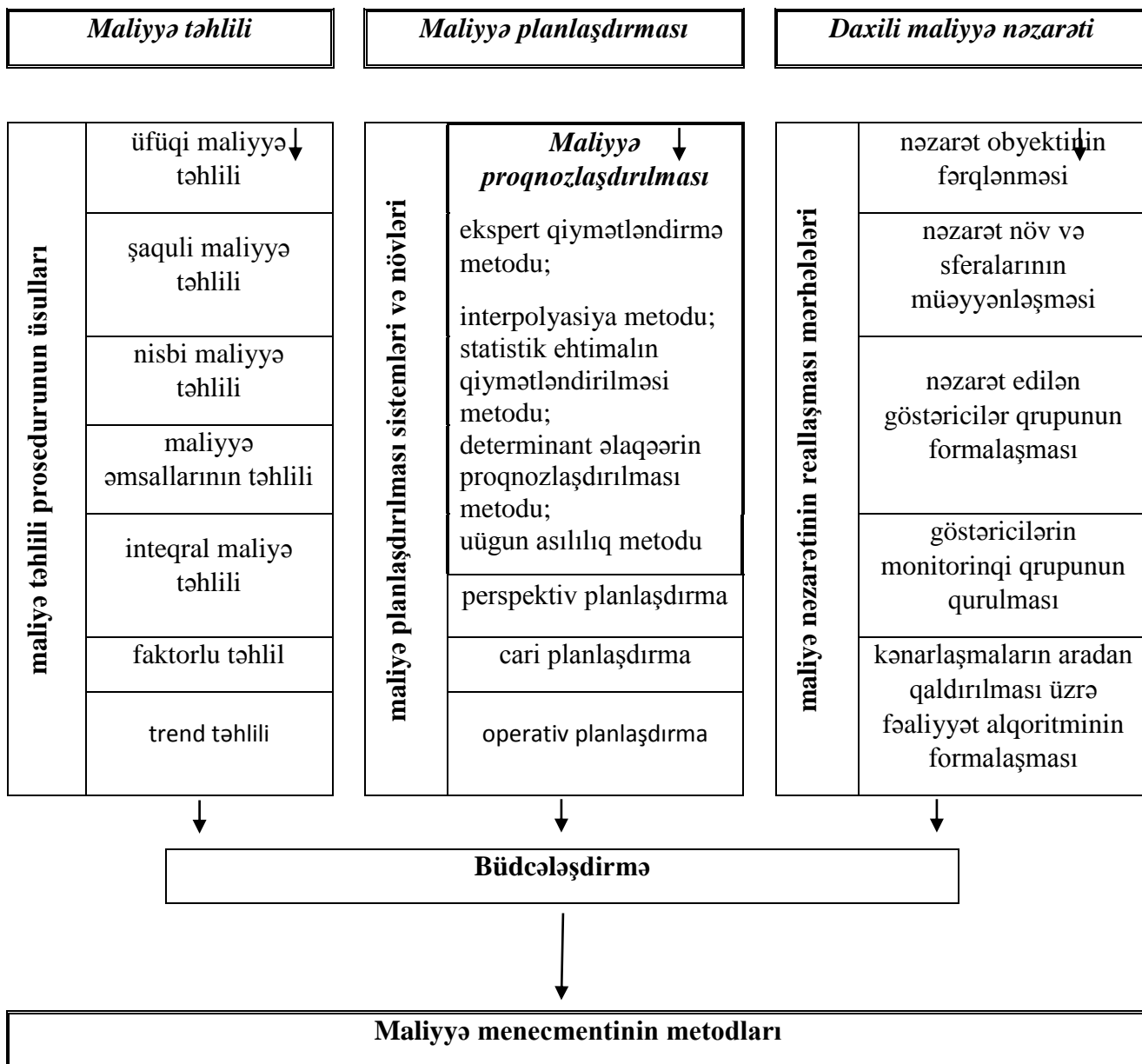
İnternet resursları

1. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ , 2020
2. <https://nk.gov.az/az/article/799/> , 2021
3. <https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators> , 2020
4. <http://www.maliyye.gov.az/static/11/dovlet-budcesi> , 2020

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Şəkil 3: Maliyyə menecmentinin metodları

Mənbə: Румянцева Е.Е.,(2018), “Финансовый менеджмент”,москва,75 стр. (24.11.2020).

CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI

Cədvəl 1: Maliyyə aktivlərinin gəlirliliyinin qiymətləndirilməsi metodundan istifadə etməklə hesablama.....	40
Cədvəl 2: Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin yüksəliş dinamikası və dayanıqlığı.....	55
Cədvəl 3: Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsinin başlıca göstəricilər sistemi	57
Cədvəl 4: İnflyasiyanı diqqətdə saxlamaqla illər boyunca pul vəsaitlərinin hesablanması prosesi , (min pul vahidi).....	61
Cədvəl 5: İnflyasiya diqqətdə saxlamaqla illər boyunca pul vəsaitlərinin hesablanması (min pul vahidi).....	62
Cədvəl 6: İllər boyunca həqiqi pul vəsaitlərinin hesablanması qaydası (min pul vahidi).....	62
Cədvəl 7: Müəssisənin maliyyə mənbələrinin yaranmasında istifadə edilən təsnifat.....	74

ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI

Şəkil 1: Maliyyə menecmentinin obyektləri	17
Şəkil 2: Maliyyə menecmenti sahibkarlığın strateji və taktiki maliyyə təminatı kimi	20
Şəkil 3: Maliyyə menecmentinin metodları.....	88
Şəkil 4: Maliyyə menecmentinin mexanizmlərinin strukturu.....	31

DİAQRAMLARIN SİYAHISI

Diagram 1: Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin ÜDM-ə nisbəti, %-lə.....	79
---	----